

РОЗДІЛ 3. МЕНТАЛЬНА ТА ПРАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕДАГОГА З РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

3.1. Креативність особистості та її розвиток як наукова проблема

У нашій країні останнім часом помітна серйозна тенденція до розвитку нових напрямів суспільства, які пов'язані з розвитком креативності. До таких можна віднести креативну педагогіку, креативну індустрію, креативні простори. Окрім цього, виникають нові професії, такі як креативний менеджер, креативний директор тощо. Світова економіка як розвинених країн, так і країн так званого «наздоганяючого» розвитку все більше орієнтуються на розвиток інтелектуалізації економіки, головними продуктами якої є нові креативні ідеї, які комерціалізуються в інновації.

Отже, потрібно готувати таких фахівців, які б могли швидко адаптуватися в різних умовах та знаходити нестандартні рішення існуючих проблем. Вагомої актуальності сьогодні набуває проблема як навчити дітей дивитися з різних сторін на задачу та розробляти власні рішення експериментальним методом, зміною вихідних даних, розробляти та реалізовувати власні стартапи.

З 2017 р. в Україні розпочато реформу в освіті. Розгорнуто масштабний освітянський проект «Нова українська школа». Ми бачимо безліч змін у підходах надання освітніх послуг для учнів початкової школи. Тут і креативне середовище, і нові цікаві методи та форми навчання, вчителі, які пройшли спеціальну підготовку для надання освітніх послуг нового формату.

Але суспільство не може чекати доки сьогоднішні учні початкової школи закінчать навчання. Держава потребує сучасних фахівців у різних сферах вже зараз, щоб бути конкурентоспроможною на світовій арені. Саме тому так важливо розвивати рівень креативності учнів різних вікових категорій, у тому числі середнього та старшого шкільного віку.

Аналіз досліджень і публікацій науковців вказує на те, що проблема стимулювання зростання рівня креативності досить довго розглядається у тісному взаємозв'язку з психологією творчості. Раніше у науковій літературі активно послуговувалися поняттям «творчі здібності», однак пізніше паралельно з'являється поняття «креативність»¹⁰⁴.

Виникає необхідність проведення аналізу поняттєвого апарату дослідження зважаючи на те, що у науковій літературі одночасно використовується ціла низка споріднених понять, зокрема «творчі здібності», «креативність», «творчість». Оскільки базове поняття дослідження – «креативність», фокусуємо свою увагу на ньому.

Британський психолог Д. Сімпсон у 20 роках ХІХ століття першим ввів до наукового простору поняття креативність. Загалом поняття «креативність» походить від латинського слова creatio (створення). Проте зміст поняття «креативність» не можна визначити достатньо чітко, через те, що досі у науковому просторі немає спільного його трактування. Лише у психологічній науці наявно до сотні його визначень¹⁰⁵.

Цей термін у педагогіці та психології набув поширення в 60-і роки ХХ століття завдяки роботам Дж. Гілфорда. Саме з цього часу поняття креативність набуло широкого поширення у Західних країнах. До нас воно прийшло на початку 2000-х років і першочергово було сприйнято, як зайва категорія у зв'язку з тим, що у вітчизняній науковій термінології використовувались такі поняття як «творчість», «творчі здібності», «творчий потенціал» і т.д. Тим не менше на сьогоднішній день поняття креативність впевнено увійшло як до наукової, так і до побутової термінології.

У процесі дослідження з'ясовано, що різні наукові галузі по різному тлумачать

¹⁰⁴ Хамм, О., 2012. Теоретичні основи формування креативного мислення майбутнього вчителя. *Наукові праці МАУП* [online] 2 (33), с. 255-259. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Npmaup/2012_2/pdf_files/255-259.pdf

¹⁰⁵ Ребрій, О.В., 2012. *Сучасні концепції творчості у перекладі*: монографія. Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна с. 375.

розуміння поняття «креативність», тому є потреба розглянути на різних рівнях методології науки, зокрема, на рівні філософської науки, на рівні загальнонауковому і на рівні педагогіки. Низка науковців у своїх дослідженнях розглядають поняття «креативність» спорідненим до поняття «творчі здібності» та «творчість». У своїй роботі ми будемо розділяти зазначені дефініції з метою уточнення їх змісту.

Філософські аспекти творчості досліджували у свої працях І. Кант¹⁰⁶, К. Юнг¹⁰⁷, А. Шопенгауер¹⁰⁸, Ф. Ніцше¹⁰⁹ та ін. З. Фрейд відстоює позицію, про невротичне походження творчості, що виникає як наслідок регресії, зміни психічного й чутливості стану особистості, що виражається як надмірна роздратованість, емоційна неврівноваженість, вразливість, неадекватні реакції на буденні подразники тощо)¹¹⁰.

Технологічна революція, яка охопила весь світ, завдяки розвитку природничо-математичних дисциплін продемонструвала реалізацію творчого задуму, креативного мислення людини у сфері технології та інженерії. Це стало підґрунтям привернення уваги наукової спільноти до розвитку креативності не лише в гуманітарних або мистецьких дисциплінах. Розпочалися дослідження науковців щодо систематизації, виділення основних характерних залежностей, спроби систематизації та розуміння процесів креативності у науково-технічній галузі. До таких досліджень відносяться роботи О. Gingerich¹¹¹, D. Simonton¹¹², J. Feinstein¹¹³, T. Amabile¹¹⁴ та ін.

Узагальнивши результати досліджень, ми отримали висновок, що підставою для розвитку науки, технології, мистецтва тощо є прояв креативності особистості. Завдяки реалізації творчих здібностей людей щодня виникають беліч стартапів, які змінюють, розширюють можливості, саме це призводить до прогресу у всьому світі. Зокрема, Гегель розглядає **творчість** як діяльність, що народжує світ¹¹⁵.

З точки зору **філософії**, серед вітчизняних дослідників, особлива роль у становленні і вирішенні проблемами **творчості** належить І. Франкові, який мав певний масив напрацювань, що стосувались поняття свідомого та несвідомого під час процесу творчості. Підсумки власних досліджень науковець представляє в трактаті «Із секретів поетичної творчості».¹¹⁶

Вивчення наукових джерел дозволяє говорити про те, що досить довго термін креативність ототожнювався з поняттям творчості. Розділяємо думку М. Ліпіна, що одним з найпомітніших моментів відмінності творчості та креативності є те, що одна з них, умовно кажучи, є способом реалізації універсальних потенцій буття, а друга – суб'єктивних приватних інтересів. У творчості відбувається приведення людини у відповідність з

¹⁰⁶Kant, I., 1987. *Critique of Judgment*. Translated from German by Werner s. Pluhar. Cambridge: Hackett Publishing Company Indianapolis. [online], p. 25-29. Available at: https://monoskop.org/images/7/77/Kant_Immanuel_Critique_of_Judgment_1987.pdf

¹⁰⁷Jung, C. G., 2012. *On art. The autonomy of the creative drive*. Translation from Dutch by Dr Petra Galama. New York: Taylor & Francis Group. [online], p. 15. Available at: <http://tandfbis.s3.amazonaws.com/rt-media/pp/common/sample-chapters/9780415610285.pdf>

¹⁰⁸Schopenhauer, A., 1977. *Werke in zehn Bänden*. Zürich: Zürcher Ausgabe. [online], p. 488-490. Available at: <https://www.lernhelfer.de/sites/default/files/lexicon/pdf/BWS-DEU2-0958-03.pdf>

¹⁰⁹Nietzsche, F., 2006. *On the Genealogy of Morality*. New York: Cambridge University Press. [online], p. 73-75. Available at: <https://philosophy.ucsc.edu/news-events/colloquia-conferences/GenealogyofMorals.pdf>

¹¹⁰S. Freud. Five lectures on psycho-analysis Leonardo da Vinci. London, 1957. Available at: https://www.sas.upenn.edu/~cavitch/pdf-library/Freud_Leonardo.pdf [Accessed 10 July 2020]

¹¹¹Gingerich, O., 1975. *The nature of scientific discovery*. In: A symposium commemorating the 500th anniversary of the birth of Nicolaus Copernicus. Washington, DC: Smithsonian Inst Pr. p.254-255

¹¹²Simonton, D. K., 2004. *Creativity in science: Chance, logic, genius, and Zeitgeist*. Cambridge: Cambridge University Press. [online], p. 101-102. Available at: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139165358>

¹¹³Feinstein, J., 2006. *The nature of creative development*. Yale SOM Working Paper. Yale: Stanford University Press. ES-5, p.38

¹¹⁴Amabile, T. M., 1996. *Creativity in context: Update to "The Social Psychology of Creativity"*. Washington DC: Westview Press. [online], p. 5. Available at: <https://psycnet.apa.org/record/1996-97996-000>

¹¹⁵Hegel, G., 2010. *The Science of Logic*. Cambridge: Cambridge University Press. [online], p. 5. Available at: https://static1.squarespace.com/static/58d6b5ff86e6c087a92f8f89/t/5913a3bb197aeab3e23ff4d3/1494459337924/Georg_Wilhelm_Friedrich_Hegel_The_Science_of_Logic.pdf

¹¹⁶Франко, І., 2015. *Із секретів поетичної творчості*. Public Domain in the United States Google-digitized. [online], p. 112. Available at:

https://shron2.chtyvo.org.ua/Franko/Iz_sekretiv_poetychnoi_tvorchosti.pdf?PHPSESSID=gii5r6h0mi8tpc3kp0imooagp6

субстанційними засадами світу, а у креативності – приведення світу у відповідність до індивідуальних або групових потреб¹¹⁷.

М. Гайдеггер вважав, що «*філософія творчості*» є усвідомлення способу прориву з трагічного світу людського існування. Сьогодні під час освітнього процесу вивчення нового матеріалу часто зводиться до того, щоб відразу надати готові відповіді, замість того, щоб поставити тим, хто навчається, питання. Завдання педагогів навчити учнів мислити часто замінюється завданням здобути знання. Останнє ж розуміється як маса доведених фактів, визначених методів, концепцій. У підсумку учень має в голові безліч поглядів, крім одного – власного. Саме цей смисл має теза М. Гайдеггера, що «справжнє пізнання – це не пояснення вже існуючого, а відкриття можливостей, які закладені в існуючому, але ще не реалізовані».

Ч. Спірмен (1930) розглядав *творче мислення* як процес бачення або створення взаємозв'язків на свідомому та несвідомому рівнях. У свою чергу Г. Уоллес (1926) виділив чотири «кроки» *творчого процесу*: підготовка, інкубація, осяяння, перегляд. Цей підхід потім розвивали А. Осборн (1948), К. Патрік (1955), С. Дж. Парне (1962), Е. де Боно (1967) та інші дослідники. П. Торренс (1928) при визначенні процесу творчості зауважує, що можна зрозуміти і те, якою саме має бути творча особистість, у якому середовищі розвиваються творчі здібності і що за продукт можна отримати у результаті успішного завершення цього процесу.

Деякі вчені схиляються до думки про поділ *творчості* на рівні. Зокрема, А. Тейлор виділяє такі рівні: - спонтанна творчість (наприклад, малювання); продуктивна творчість (є обмеженою та контрольованою проте вільною діяльністю результатом якої є нові художні та наукові об'єкти); винахідницька творчість (коли новий продукт з'являється в матеріалах, методах та техніці); інноваційна творчість (коли виникають абсолютно нові ідеї і вносять зміни у наявну спонтанну, продуктивну або винахідницьку творчість).

З точки зору психології, В. Моляко надавав великої значущості розвитку *творчих здібностей дітей у процесі навчання*. Тобто, кожна людина є унікальною особистістю зі своїм власним внутрішнім світом. Кожен індивід по своєму розкриває свій внутрішній світ, проявляючи свій творчий потенціал. Проте, досить часто навчання не стимулює розвиток нових креативних ідей, а зводиться до простого заучування загальновідомих фактів^{118 119}.

С. Шандрук пояснює *творчі здібності* як поєднання загальних ознак та особливостей характеристики, її різнорівневу характеристику, що припускає наявність певної властивості, котра забезпечує новизну та оригінальність представленого продукту діяльності, а також ступінь результативності її використання. Як зазначає автор, ці здібності найчастіше проявляються як адекватна реакція на події, певна гнучкість мислення, готовність використовувати розроблені продукти, нові способи вирішення задач під час постійної зміни діяльності¹²⁰.

Погоджуємося з думкою В. Черноус, яка зазначає, що «*творчі здібності*» є низкою властивостей і особистісних якостей людини, відповідно до певного напрямку творчості та за умови мотивації та креативної діяльності призводять до корисного результату¹²¹.

Л. Шпак у своїх дослідженнях розглядає *творчі здібності* як органічне поєднання значного рівня знань свідомої особистості із наявними задатками, певними особливостями, які вдосконалені в процесі керованої творчої діяльності, яка спрямована на пошук та прояв

¹¹⁷ Ліпін, М., 2019. *Творчість та креативність: способи людського існування*. Київ: Scientia fructuosa. Вісник Київського національного торговельно-економічного університету, 123 (1). [online], p. 79. Режим доступу: doi: 10.31617/visnik.knute.2019(123)07.

¹¹⁸ Моляко, В.О., 2008. *Стратегії творчої діяльності: школа*. Київ: Освіта України, 2008. С с.345

¹¹⁹ Моляко, В. О., 2020. Концепція виховання творчої особистості. Всеукраїнський науково-практичний журнал «Директор школи, ліцею, гімназії», 21(1), [online], с. 54. Режим доступу: <https://director.npu.edu.ua/index.php/dslg/article/view/247>

¹²⁰ Шандрук, С.К., 2016. *Психологічні засади розвитку професійних творчих здібностей майбутніх практичних психологів*. Доктор наук. Тернопіль. с.458.

¹²¹ Черноус, В., 2012. Творчі здібності особистості: визначення, сутність, структура. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. [online], № 5(1), с. 85. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppsv_2012_5%281%29__14.

можливостей кожного, а також на задоволення духовних, естетичних, моральних потреб особистості та суспільства¹²².

З філософських позицій, креативність – це особлива форма знань, яка є ідеальним об'єктом дослідження її специфічних внутрішніх законів. Виходячи з них, особистість, здійснюючи аксіологічну рефлексію, творить світ. Креативність розглядається вченими як *особистісно значуща якість* на основі рефлексії та суб'єктивної самооцінки. А. Маслоу, у контексті досліджень самореалізації та потенціалу людини для досягнення вищих рівнів особистісного розвитку висловлює думку, що креативність є певним засобом реалізації особистісного потенціалу (самоактуалізації), та зв'язує її з такими рисами, як прийняття себе, свобода духу¹²³.

Варто зауважити, що сучасні словники з філософії окремо виділяють поняття креативності, Н. Козирева у своїй праці зазначає, що креативність – це «створення» – у загальному плані, здатність здійснити щось нове; активна творча сила, що дає реальний результат¹²⁴.

Дослідники виокремлюють два основних підходи до вивчення та розуміння поняття креативності: когнітивний (пізнавальний) і особистісний. У спектрі першого підходу вивчення креативності відбувається у тісному зв'язку з дослідженням когнітивних процесів. У першу чергу, дослідниками цього напряму розглядається питання про співвідношення креативності з рівнем інтелекту, як проблема взаємозв'язку створення нового з набуттям та використанням вже наявних знань та умінь.

Для представників другого напряму ключовим аспектом є вивчення особливостей особистісних якостей людей, які проявляють себе креативно, у результаті чого створюється їх узагальнений портрет.

На теперішній час існує декілька трактувань поняття креативності.

Психоаналітична концепція заснована на ідеї сублимації сексуальних потягів, пробуджуючи креативність особистості.

Асоціативна теорія визначає креативність як цілеспрямовану трансформацію проблемної ситуації в цілому.

Екзистенціалізм трактує креативність як комунікацію індивіда з оточуючим середовищем.

Відповідно до «теорії перенесення» креативність виступає процесом перенесення відомих аналогів на нову ситуацію.

Концепція інтелектуальних операцій передбачає, що креативність – це заповнення проміжків в матриці проблемної ситуації, яке здійснюється шляхом репродукції схожості, доповнення до комплексу та абстрагування.

Біхевіоризм трактує креативність як біологічну функцію пристосування поведінки до нових умов шляхом проб та помилок.

Сучасні акмеологічні дослідження визначають креативність як акмеологічний інваріант професіоналізму, який проявляється не лише у високому творчому потенціалі, а у спеціальних вміннях нестандартно, але ефективно вирішувати професійні завдання, здатність використовувати швидко задану різними способами. Підтримуємо думку Р. Кириченко, стосовно визначення креативності, як особистісної якості, що базується на потенційних можливостях кожної людини, актуалізації неусвідомлюваної потреби бути індивідуальною та неповторною особистістю, яка вільна у своїй творчості та здатна

---

¹²² Шпак, Л.М., 1999. *Розвиток творчих здібностей учнів основної загальноосвітньої школи з конструювання та моделювання одягу на уроках трудового навчання*: автореф. дис. канд. пед. наук: Київ, с.17.

¹²³ Maslow, A., 1954. *Motivation and Personality*. New York City: English Edition by Harper & Row, Publishers. [online], p. 37. Available at: <https://www.eyco.org/nuovo/wp-content/uploads/2016/09/Motivation-and-Personality-A.H.Maslow.pdf>

¹²⁴ Козирева, Н.В., 2018. *Словник-довідник для підготовки до практичних занять та самостійної роботи з навчальної дисципліни «Філософія» (для студентів денної, заочної та дистанційної форм навчання усіх напрямів підготовки)*. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, с.51.

поєднувати власні креативні розробки з існуючими та гармонійно сполучати індивідуальні і соціально значущі інтереси¹²⁵.

Погоджуємося з думкою М. Дяченко, яка зауважує, що сьогодні *проблема творчості все частіше розглядається в контексті «глобальної креативності»* у рамках визнання онтологічного статусу креативних процесів. В умовах сьогодення креативність стає універсальною характеристикою, яка прирівнюється до принципу та співвідноситься з будь-яким процесом і показує на міру виявлення якості новизни¹²⁶. Розділяємо думку Р. Павлюк, що здебільшого *креативність розуміють як здатність людини до творчості*¹²⁷.

Д. Сімпсон, вважає, що «креативність» – це здатність особистості позбутися стандартного мислення, «здатність людини зруйнувати стереотипний спосіб генерації ідей під час мислення». Це поняття виникло в психології і розглядалось, як певна функція інтелекту, у свою чергу рівень розвитку інтелекту ототожнювався з рівнем креативності.

Сьогодні поняття креативності більшість дослідників у психології розглядають, як функцію цілісної особистості, яка залежна від комплексу її психологічних характеристик.

К. Робінсон висловлює думку, що розвиток *креативності* кожної людини проходить протягом усього життя. Науковець висловлює думку стосовно важливого чинника розвитку власної креативності, а саме: співпадіння талантів та захоплень¹²⁸.

Поняття «креативність» в контексті пізнавальної творчої здатності особистості стала розглядатися після досліджень Дж. Гілфорда (1967, 1986). Він розглядав творчість у спектрі розумових здібностей, наслідком використання яких є певні творчі досягнення особистості. Отже, ця точка зору разом з позиціонуванням творчого мислення як процесу, дає можливість досліджувати поняття «креативності» через поняття «творче мислення».

У своїх працях Дж. Гілфорд увів поняття «дивергентне мислення», як таке творче мислення, що дозволяє знайти багато різних варіантів розв'язків однієї задачі. На думку вченого, такий тип мислення є основою креативності. Саме завдяки йому, можна припускати багато розв'язків однієї задачі, маючи однакові вихідні дані, що в результаті призводить до неочікуваних висновків та рішень. Дж. Гілфорд виділив окремі параметри креативності:

- *оригінальність* (адаптаційна гнучкість) – здатність особистості розв'язувати задачі новим незвичним способом; здатність до нового, нетипового вирішення проблем;
- *продуктивність* – здатність до генерування значної кількості нових ідей та рішень;
- *гнучкість* – спроможність до продукування різнонаправлених думок та ідей; здатність змінити форму стимулу так, щоб показати нові ознаки й можливості його майбутнього використання;
- *здатність до виявлення і формулювання проблем*; продукування різноманітних ідей у складних та кризових ситуаціях;
- *здатність удосконалити об'єкт*, за рахунок нових деталей;
- *уміння розв'язувати проблеми* реалізацією відповідних аналітико-синтетичних операцій.

Креативне рішення, як зазначає науковець, охоплює значущість задачі, здатність до переосмислення її змісту¹²⁹. Думку Дж. Гілфорда розділяють і вітчизняні дослідники, зокрема О. Ярошинська та ін.

Е. Торренс виділив етапи творчого процесу: сприйняття проблеми, пошук рішення,

¹²⁵ Кириченко, Р. В., 2013. Особливості розвитку креативності майбутніх педагогів. Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць. Київ: «Фенікс», вип.25, 10-й том, с. 186–187.

¹²⁶ Дяченко, М.Д., 2016. Творчість і креативність як педагогічні категорії. *Історичний аспект. Науковий огляд*. [online], № 5(26), с. 11. Режим доступу: <https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/859>

¹²⁷ Павлюк, Р.О., 2006. Критеріальна готовність майбутніх вихователів до використання казки при навчанні іноземної мови дошкільників. В: *Наукові здобутки студентів і магістрантів – школі XXI століття*: Міжнародна науково-практ. конференція. Полтава, Україна, 14-15 березня 2006. Полтава: ПДПУ

¹²⁸ Robinson, K., Aronica L., 2009. The element. How finding your passion changes everything. London: Penguin Books, [online], p. 41-43. Available at: https://www.academia.edu/4767170/The_Element_Ken_Robinson

¹²⁹ Guilford, J., 1950. Creativity, *American Psychologist*, [online], 5/9, pp. 445-446. Available at: <http://dx.doi.org/10.1037/h0063487>.

виникнення і формулювання гіпотез, перевірка гіпотез, їх модифікація й отримання результату та запропонував *модель креативності*, яка складається з трьох параметрів: швидкість (продуктивність), гнучкість та оригінальність¹³⁰. Дослідник розробив так звану концепцію «теорії інтелектуального порогу», відповідно до якої, якщо IQ нижче за 115-120, інтелект та креативність поєднуються в один фактор, проте, якщо IQ вище 120 креативність виходить на окремий рівень. Водночас дослідник зауважує, що особистості як з низьким, так і з високим рівнем інтелекту не можуть бути креативними.

На початок 60-х рр. ХХ ст. вже був зібраний широкий досвід тестування інтелекту, що призвело до виникнення у дослідників низки нових питань.

Достатньо вагомим у цьому контексті вважаємо дослідження теорії множинних інтелектів Г. Гарднера. Науковець виділив певну особливість у дітей зі схожим рівнем інтелектуальних здібностей, а саме: їх назвали до різних видів навчальної діяльності. Як наслідок, було виділено 8 основних видів інтелекту: вербально-лінгвістичний, зовнішньо-особистісний, внутрішньо-особистісний, логіко-математичний, візуально-просторовий, музично ритмічний, кінестетичний, натуралістичний. Г. Гарднер досить детально описав дітей, яким притаманний той чи інший вид інтелекту та представив особливості його розвитку для кожної групи учнів. Результати зазначених досліджень є поширеними в освітянській практиці в країнах Європи та США.

Е. Де Боно, досліджуючи педагогічний аспект творчості, робить висновок про те, що творчості можна навчатись книзі «Серйозне творче мислення». Проте, люди з високим рівнем IQ це може бути складно, через те, що інтелект постійно буде порівнювати нові ідеї із тими, які вже існують та відкидатиме нестандартні рішення через їх так звану «абсурдність» неперевіреність досвідом. Саме тому у людини з нижчим рівнем інтелекту більше шансів запропонувати креативну ідею. У цьому випадку високий рівень IQ може блокувати генерацію нестандартного рішення¹³¹.

Проте, як показують дослідження, при порівнянні особистих та професійних успіхів людини впродовж життя, виявляється що вони не пов'язані з рівнем інтелекту, який обраховується за допомогою тестів IQ. Так, особи із середнім рівнем IQ виявляються здатні до значних життєвих досягнень, а інші, чий IQ значно вище, нерідко від них відстають.

Вчені дійшли висновку, що у цьому випадку вирішальну роль мають інші розумові якості, які не досліджені за допомогою тестів. Так як порівняння успішності вирішення проблемних ситуацій з традиційними тестами інтелекту в більшості випадків продемонструвало відсутність зв'язку між ними, вчені дійшли висновку, що ефективність вирішення проблем залежить не від знань і навичок, вимірюваних тестами інтелекту, а від особливої здатності "використовувати подану в завданнях інформацію різними способами і в швидкому темпі". Таку *здатність* назвали *креативністю*.

Досить вдало на нашу думку, відмінності між поняттями творчість та креативність описано в працях Т. Амабайл¹³².

Схиляємось до думки дослідників стосовно певних відмінностей між цими поняттями. Зокрема більшість підтримує думку, що креативність, як особистісна якість, проявляється в усіх видах діяльності, поєднує свідомість та підсвідомість, формується у соціальному середовищі. Творчість, як процес, (автоматизована навичка) проявляється у певному виді діяльності, базується на роботі без свідомого й підсвідомого та закладена в природі кожної людини.

¹³⁰ Torrance, E., 1959. Current research on the nature of creative talent, *Journal of Counseling Psychology*, [online], 6/4, p.307. Available at: <http://dx.doi.org/10.1037/h0042285>.

¹³¹ De Bono E., 1973. *Lateral thinking/Creativity Step by Step*. New York: Harper and Row publishers, [online], pp. 105-107. Available at: <https://archive.org/details/lateralthinking00debo/page/n5/mode/2up>

¹³² Amabile, T., Pillemer J., 2012. Perspectives on the Social Psychology of Creativity, *Journal of Creative Behavior*, [online], 46, p.8. Available at: https://dash.harvard.edu/bitstream/handle/1/9349326/Perspectives_Soc%20Psych%20of%20Cre_Amabile-Pillemer_JCB_v07_12%2011%2011.pdf?sequence=2&isAllowed=y

Т. Амабайл зазначає, що креативність є особистісною якістю, яка базується на розвитку вищих психічних функцій, коли творчість, виходить на рівень автоматизму і поширюється на всі види діяльності та поведінки людини. На думку дослідниці, саме під впливом суспільного середовища, його цінностей, організації інформаційного потоку та цільового напрямку всіх видів діяльності, починаючи з навчальної, мотивації до обраної діяльності та впливу емоцій формується така якість особистості як креативність¹³³.

Дослідниця стверджує, що творчість проявляється лише в одному виді діяльності завдяки наявним спеціальним здібностям. Оволодіння творчими навичками в конкретній професії не робить їх такими, що переносяться на інші види діяльності. Натомість креативність, як особистісна характеристика виявляється переважно у тому, що *людина вкладає творче начало у всі види діяльності*. Згідно напрацюванням Л. Єрмолаєвої-Томіної¹³⁴, креативність виступає як особистісна якість, яка базується на потенціалі кожної окремої людини завдяки загостренню певної усвідомленої необхідності бути унікальною, незалежною, проте гармонійно поєднувати себе та суспільство через власні готові соціально-значущі продукти.

Ю. Сурмяк стверджує, що творчий процес, відбувається у трьох основних фазах: підготовчій, пошуковій, виконавчій. Перша фаза пов'язана з контактом із середовищем і вмінням формулювати проблеми, вирішення яких у майбутньому буде корисним суспільству, передбачати актуальні проблеми, генерувати ідеї. Друга – з інтелектуальною роботою, яка є власне пошуком способів вирішення поставленого завдання. Третя фаза є втіленням запропонованого розв'язання проблеми у конкретний продукт. Дослідниками з'ясовано, що здатність кожної людини до кожної з фаз може бути різною. Так, окремо виділяють осіб, які є так званими «генераторами» ідей. Вони можуть продукувати багато цікавих актуальних пропозицій протягом короткого проміжку часу, проте можуть їх розв'язати. Наступна група осіб, яку виділяють, розробники, які здатні розробляти рішення для розв'язання поставленої задачі. І остання – реалізатори ідей, люди, які здатні творчо втілювати ідеї у конкретний кінцевий продукт.

Креативність виявляється в успішному втіленні всіх трьох фаз – умінні самостійно бачити та ставити завдання, вирішувати їх та творчо втілювати у певний результат¹³⁵.

Не зважаючи на те, що багато науковців ототожнюють поняття творчість та креативність, потрібно розуміти, що *творчість – це особливий процес*, який спонукає до створення нового продукту. *Креативність – це здатність індивіда до конструктивного, нестандартного мислення та поведінки, а також усвідомлення і подальшого розвитку своїх ідей, результатом яких є конкретні продукти*.

У сучасних дослідженнях креативність та творчість нерідко комбінуються.

Окрім цього, виникають і нові погляди. Так П. Торренс запропонував для креативного процесу так зване «визначення виживання»: для формування творчого рішення людина в залежності від обставин, у яких вона опинилась шляхом поєднання існуючих знань, переводить їх в інші формати та поєднує у новій конфігурації¹³⁶.

Стосовно новизни думки різняться. Так, О. Тьорстон (1952) вважає, що ідея має бути не обов'язково новою для суспільства, головне, щоб вона була новою для автора. М. Стайн (1953) не погоджується з такою думкою і говорить про те, що суспільство має визнавати новизну ідеї. У цілому психологи пов'язують творчість, з наслідками виникнення таких психічних новоутворень: узагальнених знань; цілей і сенсів, О. Тихомировим; способів дій;

¹³³Fisher, C., Poornika A., Ozumcan D, 2020. A Winding Road: Teresa Amabile and Creative Process Research. [online], p.7. Available at: 10.1007/978-3-030-61311-2_4.

¹³⁴ Данілова А. М., 2018. Сучасні наукові підходи до експлікації творчих здібностей у психолого-педагогічному дискурсі. *Молодий вчений* [online], 5.2, с.2. Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/5.2/1.pdf>

¹³⁵ Сурмяк Ю.Р. Розвиток креативності учнів у навчально-виховному процесі / Ю.Р. Сурмяк, Л.Г. Кудрик // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. 2017. Випуск 1. С. 106-115.

¹³⁶Torrance, E., 1988. The nature of creativity as manifest in its testing. In Sternberg, R. ed. 2018. *The Nature of Creativity, Contemporary Psychological Perspectives*. New York, NY: Cambridge University Press. [online], p.71. Available at: <http://psycnet.apa.org/record/1988-98009-002> (accessed on 29 March 2018).

пізнавальних мотивацій; перцептивних образів¹³⁷.

Деякі зарубіжні дослідники Tardif T. та Sternberg, R. (1988) відмічають, що креативний процес – це така форма активності, яка спрямована на вирішення проблемних задач, тобто свідомо цілеспрямована спроба розширити власні межі знань, позиціонування творчості як форми інтелектуальної активності¹³⁸.

У «інвестиційній теорії креативності» дослідники Sternberg and Lubart¹³⁹,¹⁴⁰ виділяють, шість окремих та водночас пов'язаних компонентів, які необхідні для креативності: інтелектуальні вміння (наприклад, вміння аналізувати й синтезувати); специфічні галузеві знання; конкретні «когнітивні стилі» (наприклад, схильність до мислення по-новому); мотивація; специфічні особистісні риси; середовище, яке підтримує креативні ідеї й заохочує до них. Згодом Sternberg¹⁴¹ (2006) провів дослідження де показав важливість об'єднання зазначених компонентів, обґрунтувавши, що креативні починання набагато складніші, ніж просто сума всіх відповідних компонентів. Взаємодія різних ресурсів може породжувати безліч різних результатів: наприклад, високий рівень багатьох із компонентів може значно посилити креативну активність особистості, і навпаки, для кожного компонента може бути певне порогове значення, не досягнувши якого особа не матиме жодних креативних досягнень, незалежно від наявності чи рівня інших ресурсів.

Оскільки креативність є ключовим поняттям нашого науково-педагогічного дослідження, виникає потреба у визначенні цієї дефініції.

Під час проведення дослідження, ми аналізували та доповнювали відомі означення поняття «креативність». З цією метою, були застосовані елементи методу контент-аналізу¹⁴². На початковому етапі було здійснено аналіз значного масиву наукової літератури, основним завданням цього етапу стало узагальнення теоретичних поглядів наукової спільноти на поняття «креативність» для отримання цілісного уявлення про полісемію визначеної категорії.

Метод якісно-кількісного аналізу документів застосовувався відносно вибірки наукових текстів, до якої увійшли як праці зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Як одиниця аналізу (індикатори) були обрані слова та словосполучення, які характеризували різні формати розгляду креативності. Згідно зі стандартною процедурою проведення контент-аналізу, слова спочатку відмічали у тексті, а потім окремо виписували і табелювалися з вказівкою авторської приналежності (табл 3.1).

Категоріальний аналіз запропонованого нами поняттєвого простору креативності охоплює декілька різних трактувань. Було виділено чотири основні значення цього поняття: здатність особистості, рівень творчої обдарованості, потенціал, творчі здібності.

Узагальнені результати тлумачення аналізу терміна креативність вказують на те, що найчастіше дослідники зміст поняття асоціюють з певною здатністю особистості (таку ознаку виділили 77% дослідників), яка показує її готовність до змін, відмови від стереотипів, знаходження оригінальних рішень складних проблем у ситуації невизначеності.

¹³⁷ Карпенко, Н. А., 2016. *Психологія творчості*. Львів: ЛьвДУВС, с.132

¹³⁸ Гриненко І.В., 2008. *Педагогічні умови розвитку креативності майбутніх учителів гуманітарного профілю у процесі фахової підготовки*. Кандидат наук. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

¹³⁹ Sternberg, R., Lubart T., 1991. An investment theory of creativity and its development. *Human Development*, [online], 34/1, p.21. Available at: <http://dx.doi.org/10.1159/000277029>.

¹⁴⁰ Sternberg, R., Lubart T., 1995. *Defying The Crowd: Cultivating Creativity In A Culture Of Conformity*. New York, NY: Free Press [online], p.3. Available at: <http://psycnet.apa.org/record/1995-97404-000> (accessed on 28 March 2018)

¹⁴¹ Sternberg, R., 2006. The nature of creativity. *Creativity Research Journal*, [online], 18/1, p.91. Available at: https://www.cc.gatech.edu/classes/AY2013/cs7601_spring/papers/Sternberg_Nature-ofcreativity.pdf.

¹⁴² Чернілевський, Д.В., Томчук, М.І., Дубасенюк, О.А., Антонова, О.Є., Захарченко, В.І., Вознюк, О.В. та Сіранчук, Н.З. 2012. *Методологія наукової діяльності*: навч. посіб. Вид. 3-є, перероблене. Вінниця: Вид-во АМСКП, 364 с.

Визначення поняття креативність дослідниками

№ з/п	Автор	Визначення
Креативність (від лат. creatio – створення, творіння) – це...		
1.	Гайдеггер М.	<i>потенціал</i> , можливість, спрямованість, налаштованість, інтенціональність, яка немає вектора пізнавальної направленості від свідомості до предмету
2.	Сімпсон Д.	<i>здатність особистості</i> відмовлятися від стереотипів у мисленні
3.	Павлюк Р.	<i>творчі здібності</i> індивіда, що характеризуються здатністю до продукування принципово нових ідей і що входять у структуру обдарованості в якості незалежного фактора
4.	Степанов О. ¹⁴³	<i>рівень творчої обдарованості</i> особистості, розвиток її здібності до творчості, які виявляються у процесах мислення, спілкування, окремих видах діяльності та становлять відносно стійку характеристику індивідуальності людини
5.	Guilford, J. ¹⁴⁴	<i>здатність</i> породжувати незвичайні ідеї, відхилятися від стереотипних способів мислення традиційних схем мислення, змінювати стиль поведінки, швидко вирішувати проблемні ситуації
6.	Торенс П. ¹⁴⁵	<i>здатність</i> до загостреного сприйняття недоліків, упущень в знаннях, дисгармонії і т.д., яка спонукає до продукування нових нестандартних образів, ідей, гіпотез
7.	Валлах М. ¹⁴⁶	<i>здатність</i> породжувати безліч оригінальних ідей, постановки нових проблем
8.	Amabile, Т.	<i>здатність</i> створювати продукт, який володіє новизною і при цьому відповідає контексту, в якому він знаходиться
9.	Sternberg, R. ¹⁴⁷	<i>здатність особистості</i> знайти, правильно зрозуміти і точно оцінити ресурс і можливість розвитку ще не розповсюдженої ідеї, а після її втілення отримати з цього прибуток
10.	Баррон Ф.	<i>здатність особистості</i> вносити дещо нове у досвід
11.	Д.Чернілевський	<i>здатність</i> , що відображає властивість індивіда створювати нові поняття і формувати нові навички, тобто здатність до творчості
12.	Al-Ababneh, Mukhles	базова <i>здатність особистості</i> , яка розвивається за допомогою педагогічного та загально розвиваючого впливу середовища
13.	Craft, A.	<i>здатність</i> до колаборації здорового глузду та вирішення існуючої проблеми
14.	Runco, M.A. & Jaeger, G.J.	провідна <i>здатність</i> творчої особистості
15.	Stokes, Patricia	<i>здатність</i> вирішувати проблему корисним способом
16.	Чудакова О. ¹⁴⁸	<i>здатність особистості</i> до творчості
17.	Єрмолаєва-Томіна Л. ¹⁴⁹	<i>особистісна якість</i> , яка ґрунтується на розвитку вищих психічних функцій, коли творчість, як автоматизована навичка, включається у всі види діяльності, поведінки, спілкування, контакту з середовищем.

Д. Чернілевський та О. Чудакова зазначають, що креативність може розглядатися як *здатність до творчості*, прийняття і створення **нового**, нестандартного мислення, генерування великого числа оригінальних і корисних ідей¹⁵⁰.

¹⁴³ Степанов, О.М., 2006. Психологічна енциклопедія. Київ: Академвидав. 422 с.

¹⁴⁴ Guilford, J., 1950. Creativity, *American Psychologist*, [online], 5/9, pp. 446-447. Available at: <http://dx.doi.org/10.1037/h0063487>

¹⁴⁵ Torrance, E.P., 1965. Scientific views of creativity and factors affecting its growth. In: *Daedalus: Creativity and Learning*. Boston: Houghton Mifflin

¹⁴⁶ Мотруніч К., 2017. Дивергентні здібності: коли нашого IQ недостатньо. В: *Наукова діяльність як шлях формування професійних компетентностей майбутнього фахівця*. Міжнародна науково-практична конференція, м. Суми, Україна. [online], с. 114. Режим доступу: <http://fizmatsspu.sumy.ua/Konferencii/sbor/npk/NPK-2017-1-.pdf>

¹⁴⁷ Sternberg, R., 1985. General intellectual ability. In: *Human abilities* by R. Sternberg. San Francisco: Freeman

¹⁴⁸ Чудакова О. М., 2012. Креативність, як творча здатність особистості В: Максименко С.Д. ред., *Актуальні проблеми психології* X (23). [online], с. 707. Режим доступу: <http://appsychology.org.ua/data/jrn/v10/i23/72.pdf>

¹⁴⁹ Сурмяк, Ю.Р., 2017. Розвиток креативності учнів у навчально-виховному процесі. В: Сурмяк Ю.Р., Кудрик Л.Г. ред. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*, 1, с. 106-115.

¹⁵⁰ Чернілевський Д.В., 2015. Креативна педагогічна діяльність викладача вищої школи на основі духовних цінностей. В: *Креативна педагогіка*. Вінниця: Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки, 10, с. 26-37

Як вважає В. Шапар, креативність означає *здатність* продукувати *оригінальні, цікаві та незвичні* ідеї, швидко вирішувати проблемні ситуації, відхиляючись від традиційних схем мислення. Натомість *«творчість»* тлумачиться як «психологічний процес створення нових цінностей»¹⁵¹, *діяльність*, результатом якої є створення нових матеріальних і духовних цінностей. Як стверджують А. Бенженар та Г. Янківська, творчість водночас є процесом і результатом, тоді як креативність – її активною основою¹⁵².

Ф. Баррон відносить креативність до такої *здатності особистості*, за допомогою якої людина вносить щось *нове у певний досвід*¹⁵³.

На думку Al-Ababneh, Mukhles, дослідника з Йорданії, креативність – це *базова здатність особистості*, яка розвивається за допомогою педагогічного та загально розвиваючого впливу середовища¹⁵⁴.

Погоджуємося з твердженням дослідників Craft, A.¹⁵⁵ та Kamylyis, P.¹⁵⁶, що поняття креативності з часом вдосконалювалось та розширювалось, дослідники стверджують, що сьогодні креативність – це *здатність до колаборації* здорового глузду та вирішення існуючої проблеми.

У своїх напрацюваннях дослідники Runco, M.A. & Jaeger, G.J.¹⁵⁷ також вказують на те, що креативність є *провідною здатністю* творчої особистості.

Американська дослідниця Stokes Patricia розглядає креативність, як *здатність* вирішувати проблему корисним способом¹⁵⁸.

Слід зазначити, що деякі науковці (М. Гайдеггер) вважають, що креативність – це внутрішній ресурс (потенціал) людини, який допомагає їй успішно самовизначитися в суспільстві (6%).

Поняття креативності визначають, як відносно стійку характеристику особистості, яка показує рівень творчої обдарованості (О. Степанов, 6% із обраних означень). Дослідник у своєму визначенні поняття креативності спирається на те, що креативність це є певний *внутрішній потенціал, ресурс особистості*, а творчість – це процес, що призводить до створення нового. Тобто, наявна різниця між змістом понять «творчість» і «креативність».

Частина науковців вважають, що термін «креативність», є синонімом до поняття «творчі здібності» (Р. Павлюк, 6% із обраних означень).

Подальше дослідження поняттєвого масиву передбачає аналітичну характеристику ознак поняття «креативність». Позиції науковців і в цьому випадку не збігаються. Відповідно до зафіксованих нами означень, 46% із обраних дослідників зазначають, *що креативність, як здатність особистості, характеризується: породжуванням нових ідей* (В. Шапар, М. Валлах, Р. Павлюк), *відхилятися від традиційних схем мислення, змінювати стилі поведінки, створенням нових понять, формуванні нових навичок* (Д. Чернілевський), *продукуванням нових нестандартних образів* (П. Горренс), *створенням продукту, який володіє новизною* (Amabile, T.), *внесенням чогось нового у досвід* (Ф. Баррон).

Враховуючи зазначені результати, першочерговою ознакою досліджуваного поняття будемо вважати *здатність особистості до встановлення нових зв'язків між ідеями або*

¹⁵¹ Шапар В.Б., 2005. *Сучасний тлумачний психологічний словник*. Харків: Прапор. с.340.

¹⁵² Бенженар А.А., Янківська Г.А., 2017. Розвиток креативності як спосіб формування компетентної особистості в загальній середній та професійній освіті. Народна освіта. [online], с.1. Режим доступу: <https://repository.kristti.com.ua/handle/eiraise/997>

¹⁵³ Barron, F., 1969. Creative person and creative process, New York: Holt, Rinehart & Winston, p.123

¹⁵⁴ Al-Ababneh, Mukhles, 2020. The concept of creativity: definitions and theories. In: International Journal of Tourism & Hotel Business Management. [online], 2 (1), p. 246-247. Available at: https://www.researchgate.net/publication/339831352_THE_CONCEPT_OF_CREATIVITY_DEFINITIONS_AND_THEORIES

¹⁵⁵ Craft, A., 2005. Creativity in Schools: *Tensions and Dilemmas*. UK: Routledge.

¹⁵⁶ Kamylyis, P. & Berki, E., 2014. Nurturing creative thinking. In: International Academy of Education, Geneva: UNESCO, [online], p. 6. Available at: <http://unesdoc.unesco.org/images/0022/002276/227680e.pdf>

¹⁵⁷ Runco, M.A. & Jaeger, G. J., 2012. The standart definition of creativity. In: *Creativity Research Journal*, London: Taylor and francis group 24(1), p.92-96

¹⁵⁸ Stokes, P. D., 2006. Creativity From Constraints: the Psychology of Breakthrough. New York: Springer Pub, 1., p.9-11

подіями.

Проаналізуємо другорядні ознаки поняття «креативність» (табл.3.2).

В. Шапар, характеризуючи поняття креативність, говорить про *здатність особистості відхилитися від традиційних схем мислення, змінювати стилі поведінки*. Погоджуємося з думкою Craft, A., який зауважує, що *креативність має в результаті призводити до вирішення існуючої проблеми та Stokes Patricia, яка зазначає що проблема має бути вирішена корисним способом*.

Таблиця 3.2

Формування визначення поняття «Креативність»

Узагальнення аналізу означень дослідників	Використовуємо для формування власного означення
Креативність це:	
<ul style="list-style-type: none"> - здатність особистості – 82%; - рівень творчої обдарованості – 6%; - потенціал особистості – 6%; - творчі здібності – 6% 	здатність особистості
Здатність особистості «до чого?»	
<ul style="list-style-type: none"> - встановлення нових зв'язків між ідеями або подіями (27%); - формуванні нових навичок (22%); - зміни стилів поведінки (15%); - отримання нового корисного результату (12%) - породжуванням нових ідей (6%) - продукуванням нових нестандартних образів (6%); - створенням продукту, який володіє новизною (3%); - внесенням дечого нового у досвід (3%); - розробці нових схем мислення (3%); - до творчості (3%) 	Якісна ознака «до нових» (92 %): <ul style="list-style-type: none"> - зв'язків між ідеями або подіями; - навичок; - зміни стилів поведінки; - отримання нового корисного результату
Результату «Де? В чому?»	
<ul style="list-style-type: none"> - в заданих умовах (45%); - у вирішенні існуючої проблеми (27%); - у проблемній ситуації (16%); - поширенні не розповсюдженої ідеї (12%) 	в заданих умовах

У підсумку, взявши за основу результати проведеного контент-аналізу для подальшого вирішення завдань дослідження за основу беремо наступне визначення: *креативність – це здатність особистості до встановлення нових зв'язків між ідеями або подіями, формуванні нових навичок та зміни стилів поведінки, яка призводить до нового, конкретного та корисного в заданих умовах результату*.

Погоджуємося з думкою С. Дмитрової-Бурласенко, що відокремлення термінів «творчість» та «креативність» у першу чергу пов'язані з високою динамічністю, непередбачуваністю подій у соціальному середовищі, які характеризують стрімкий темп життя і розвиток сучасного суспільства¹⁵⁹.

Одним із сучасних підходів до поняття креативності є теорія інвестування в малопопулярні ідеї Sternberg, R. «купувати ідеї за низькою ціною і продавати за високою». Дослідник вважає, що для того, щоб знання мали позитивний результат, необхідно чітко уявляти покроковість власних дій, окреслювати поле власного потенціалу і проявляючи креативність, виходити за його межі. Тобто, здатність особистості правильно оцінити

¹⁵⁹ Дмитрова-Бурласенко С.Д., 2017. Дефініції понять «творчість» та «креативність» у сучасному науковому дискурсі. Педагогічні науки. [online], 135(17), с.83. Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/24191/1/DIMITROVA-BURLAYENKO%20S.%20D.pdf>

потенціал розвитку мало популярних ідей, встановити необхідні зв'язки, осмислити і запропонувати рішення, яке буде мати попит.

З точки зору Sternberg, R., креативність передбачає здатність людини розумно ризикувати, бути готовою до подолання перешкод, мати внутрішню мотивацію, бути готовим до невизначеності, толерантним та вміти протистояти думці інших.

Як зазначає Cropley, Arthur, саме креативність завдяки своїй гнучкості сприяє пристосуванню особистості до нових умов існування¹⁶⁰.

Американська дослідниця Amabile, T. стверджує, що продукт може називатися креативним лише за умови, що він відрізняється від уже існуючих. З іншої сторони він не може бути просто новим, він має бути адаптивним, тобто відповідати умовам проблеми, яка вирішується¹⁶¹.

Низка зарубіжних дослідників, стверджують, що саме процес креативного мислення веде до створення інновацій¹⁶², дає змогу використати свою уяву для створення нових ідей та гіпотез, розробити експериментальний план їх перевірки та втілення¹⁶³.

На сучасному етапі розвитку науки значна кількість науковців приходять до висновку, що вміння адаптуватися до сучасного світу, який стрімко змінюється, тісно пов'язано із креативністю. Високий рівень соціального інтелекту допомагає налагодженню конструктивних соціальних зв'язків і характерний для людей із гнучкою поведінкою, які відкриті для нових ідей, тобто є креативними¹⁶⁴.

Це підтверджують дослідження В. Куніциної, де доведено, що більш високому рівню соціального інтелекту відповідає більш високий розвиток такої властивості як креативність.

Окрім того, дедалі частіше вживається спеціальний термін «комунікативна креативність». Так, Н. Чорноусенко розглядає комунікативну креативність як інтегративну особистісну якість, здатність до творчості у спілкуванні. За наявності відповідної мотивації, вона дає можливість особистості пластично й адекватно змінювати досвід у спілкуванні, що перестав бути продуктивним, та створенні нових оригінальних способів та засобів взаємодії¹⁶⁵.

Відомий вчений у галузі психології творчості В. Моляко стверджує, що творча людина має високий ступінь розвитку та є підготовленою як до конкретних видів діяльності так і до життя в цілому, може змінювати власний стиль поведінки та знаходити виходи із непередбачуваних ситуацій, до найбільш оптимальної, результативної поведінки навіть в кризових умовах¹⁶⁶.

Характеризуючи креативність, ми будемо мати на увазі довільну нетипову нову ситуацію, у процесі вирішення якої людина задіює не лише інтелектуальні здібності, а й особистісні якості. Визначимо необхідні умови для прояву креативності: наявність творчої особистості, творчого процесу, творчих умінь та творчого мислення, пізнавальних інтересів,

---

¹⁶⁰ Cropley, A., 2011. Definitions of Creativity. In: M. A. Runco, S. R. Pritzker ed. 2011 *Encyclopedia of creativity*. [online], p. 517. Available at: https://www.researchgate.net/publication/266031380_Definitions_of_Creativity

¹⁶¹ Amabile, T., 2014. The Progress Principle: Using Small Wins to Ignite Joy, Engagement, and Creativity at Work. Harvard Business Review Press, p. 57

¹⁶² Kaufman, J. C. & Beghetto, R. A., 2009. Beyond Big and Little: The Four C Model of Creativity. *Review of General Psychology*, 13(1) pp. 1–9.

¹⁶³ Kampylis, P. & Berki, E., 2014. Nurturing creative thinking. In: International Academy of Education, Geneva: UNESCO, [online], p. 6. Available at: <http://unesdoc.unesco.org/images/0022/002276/227680e.pdf>

¹⁶⁴ Булка, Н.І., 2003. Активізація внутрішніх ресурсів людини у тренінгу креативності. *Творчість у контексті розвитку людини: Матер. міжнар. наук. конф.*, 2. Київ, 2003 б.в., с.15-16.

¹⁶⁵ Чорноусенко, Н.С., 2000. До питання творчості і креативності в сучасних психологічних дослідженнях. *Психологія: зб. наукових праць*. Київ: Київська наукова організація педагогіки і психології, 11, с. 90-91

¹⁶⁶ Моляко, В. О. 2004. Психологія творчості - нова парадигма дослідження конструктивної діяльності людини. В: *Практична психологія та соціальна робота*, 8. Умань: Вісник Уманського Державного університету імені Павла Тичини, [online], с.4. Режим доступу: https://library.udpu.edu.ua/library/psuh_files/psuh_pedagog_prob_silsk_shkolu/6/visnuk_18.pdf

нетипова поведінка, швидкість реагування, гнучкість мислення, вміння передбачати рішення поставленої проблеми, значна активність розумової діяльності¹⁶⁷.

Дослідниця М. Боден виділяє два типи креативних ідей: історичну та особистісну. На думку дослідниці, історична – це така креативна ідея, яка впливає на історичний розвиток людства, особистісна є новою лише для окремої особистості, проте може бути вже реалізованою кимось іншим практично¹⁶⁸. Тобто, людина пізнає, осмислює свій світ та перетворює його.

Креативність можна представити у вигляді збалансованого розвитку потенційних можливостей індивідуальності та особистості, вона містить здатність до синтезу та впевненість у власних силах задля відстоювання власної ідеї та не зважати на критику.

З позиції педагогіки, С. Терещенко визначає креативність, як складноорганізовану властивість особистості, яка містить асоціативно-образне мислення, творчу уяву, художню спостережливість та арт-самовираження¹⁶⁹.

Більшість дослідників у галузі педагогіки схилиються до думки, що креативність правильніше визначати як *здатність* до творчості¹⁷⁰.

Останніми роками дослідженнями розвитку креативності у галузі педагогіки займаються такі вчені: О. Антонова (технологія розвитку педагогічної креативності майбутніх учителів у процесі вивчення педагогічних дисциплін), І. Гриненко (педагогічні умови розвитку креативності майбутніх учителів гуманітарного профілю у процесі фахової підготовки), О. Дунаєва (формування педагогічної креативності майбутніх учителів в процесі професійної підготовки), В. Павленко (розвиток креативності в процесі професійної підготовки), І. Подорожна (розвиток креативності майбутнього вчителя природничого профілю), І. Станіславчук (розвиток креативності молодших школярів), В. Фрицюк (формування креативності майбутніх учителів музики), І. Шахіна (формування креативності майбутніх учителів математики засобами мультимедіа) та інші.

Частина науковців розділяють креативність відповідно до різних галузей знань та діяльності людини. Окремо виділяють: інтелектуальну, художню та підприємницьку види креативності. Остання відображає потребу людини розробляти нові продукти, впроваджувати нові напрями діяльності, засновувати певні організації. Слід зазначити, що більшість науковців поділяють креативність на велику та малу. Про велику креативність говорять тоді, коли зазначені досягнення суттєво вплинули на розвиток суспільства в цілому, мала креативність проявляється у повсякденному житті.

Вагомим значення надають комунікативній креативності, яка проявляється під час налагодження співпраці з іншими людьми, Також наголошують на комунікативній креативності, під якою розуміють вияв креативності у співробітництві з іншими людьми під час виконання творчих завдань, здатності мотивувати до творчості інших та переймати їх творчий досвід. Окрім того, виділяють когнітивну та особистісну креативність¹⁷¹.

Важливим для розвитку креативності є здатність виділяти деталі за певними характеристиками, які потім дозволять використати з обраних елементів для створення нового продукту, внутрішня мотивація, адекватна самооцінка, гнучкість мислення та поведінки. Всі зазначені якості підлягають розвитку в процесі виховання та навчання¹⁷².

Незважаючи на те, що науковцями здійснена значна кількість досліджень щодо психологічних основ креативності, дослідниками не сформована остаточно концепція, багато питань залишаються невирішеними. Зокрема це стосується питання про джерела й

¹⁶⁷ Моляко, В. О., 2005. Творчий потенціал людини як психологічна проблема. *Обдарована дитина*, 6., с. 7.

¹⁶⁸ Boden, M.A., 2003. *The creative mind: Myths and mechanisms*. London, United Kingdom: Routledge.

¹⁶⁹ Терещенко, С.В., 2018. Розвиток креативності підлітків на інтегрованих уроках музики. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. К., 2018.

¹⁷⁰ Антонова, О.Є., 2012. Сутність поняття креативності: проблеми та пошуки. *Теоретичні і прикладні аспекти розвитку креативної освіти у вищій школі*: монографія. Житомир, с. 18.

¹⁷¹ Мей, Р., 2001. *Мужність творити: нариси психології творчості*. Львів: Ініціатива, с.75-76.

¹⁷² Сурмяк, Ю.Р., 2017. Розвиток креативності учнів у навчально-виховному процесі. В: Сурмяк Ю.Р., Кудрик Л.Г. ред. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ, вип.1*, с. 106-115.

детермінанти творчості, взаємозв'язок особливостей особистості й творчості. Проте найбільш дискусійною та важливою залишається проблема виявлення та розвитку креативності, формування творчого мислення та стилю роботи¹⁷³.

Значна частина дослідників схиляється до думки, що креативність включає у себе низку різних здібностей, які у різній мірі представлені у кожної людини. Саме тому, людина може проявляти високий рівень творчих здібностей в одному виді діяльності, а в іншому – навпаки бути зовсім нетворчою.

Цей факт є важливим для педагогіки. Завдяки йому вчитель може виділити індивідуальні здібності та ідентифікувати вид креативності, який наявний у дитини. Зазвичай творчі здібності легше й частіше проявляються у тій діяльності, до якої у дитини є певні схильності, інтерес. Залучення до різних видів діяльності змалку дає можливість зрозуміти її вподобання, визначити інструмент яким у майбутньому можна буде розвивати її креативність. Самостійне мислення, радість за власні винаходи, постановка завдань та їх вирішення завдяки комбінуванню власних знань усе це може відчути дитина під час навчання в гуртках закладу позашкільної освіти. Обираючи гурток, дитина самостійно оцінює власний потенціал та мотивацію до його розвитку.

Т. Позняк зауважує, що для стимулювання розвитку творчих здібностей школярів педагогам варто розвивати свою власну креативність¹⁷⁴.

Відповідно до результатів дослідження О. Музики, використання в освітньому процесі технологій, які формують креативність, творчого самовираження, розробка творчих проєктів у підсумку призводить до зростання рівня креативності. Саме тому питання розвитку креативності є важливим для сучасної системи освіти¹⁷⁵.

На основі аналізу взаємозв'язку феноменів творчості та креативності, з'ясовано, що креативність є інструментом реалізації творчості. Тобто, творчі здібності, приховані можливості людини можуть проявлятися лише в процесі креативної діяльності.

Слід відмітити, що важливим є керованість, педагогічна організованість зовнішнього середовища та факторів прояву креативності на ранніх етапах розвитку особистості. У закладах позашкільної освіти відбувається залучення та участь дітей у тих видах діяльності, які пропонує їй креативне освітнє середовище, саме про можливість розвитку креативності у дітей більш детально будемо говорити у наступному розділі нашого дослідження.

Проблемним залишається питання розвитку креативності під час освітнього процесу, зокрема, зміна, оновлення методів навчання, що сприяли б формуванню уміння мислити, створювати нове, а не використовувати лише знання, створені іншими.

Низка сучасних дослідників щодо питання розвитку нестандартного мислення Е. Де Боно, Дж. Кемерон, Ж. Лідтка та Т. Огілві, М. Ліпсон, Т. Тарп інші автори, які мають значний досвід роботи в індустрії моди, кінематографу, рекламного бізнесу, маркетингу, сфері ІТ, перебували на посадах консультантів з розвитку персоналу відомих корпорацій, психотерапевти та бізнес-тренери, використовуючи власний життєвий досвід, зазначають, що креативність можна розвивати. Проте питання розвитку креативності у дітей і молоді у закладах освіти є недостатньо дослідженим та потребує подальших наукових розвідок.

На основі аналізу представлених різних підходів до визначення поняття «креативність» сформульовано його авторське тлумачення як динамічної якості особистості, що характеризується спроможністю відмовлятися від шаблонів, генерувати та впроваджувати нові ідеї, проявляється і розвивається у будь-якій сфері творчої діяльності, що характерно для представників різних професій. Креативність виявляється у швидкості, оригінальності, гнучкості, цілеспрямованості мислення і діяльності, наполегливості, багатій уяві, сміливості у прийнятті рішень тощо.

¹⁷³ Позняк, Т.М., 2014. Розвиток творчих здібностей дитини. *Наукові записки, вип. 125. Педагогічні науки*, с.152-158.

¹⁷⁴ Сурмяк, Ю.Р., 2017. Розвиток креативності учнів у навчально-виховному процесі. В: Сурмяк Ю.Р., Кудрик Л.Г. ред. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ, вип.1*, с. 106-115.

¹⁷⁵ Музика, О. Л., 2010. Ціннісна регуляція і ціннісна підтримка розвитку творчих здібностей (теоретична модель і принципи побудови методики). *Практична психологія та соціальна робота*, № 6, с. 6-7.

Розвиток креативності особистості визначається як процес внутрішніх кількісних і якісних змін її інтелектуальних, психологічних і духовних сил, що реалізується шляхом активності індивіда й забезпечується його творчою самореалізацією. Доведено, що креативність притаманна більшості психічно здорових людей, але відрізняється ступенем її розвиненості в кожного індивіда

3.2. Технології розвитку креативності у роботі вчителя

Перші методи розвитку креативного мислення були розроблені Е. де Боно, Дж Гілфордом, Р. Крачфілдом, П. Торренсом і отримали широке застосування в шкільній практиці. У психології та педагогіці розроблені і застосовуються різні програми та методи розвитку креативності (В. Моляко, О. Яковлева). Програма розвитку креативності стала центральною в роботах А. Лука. Він стверджує, що без почуттів неможливо шукати істини.

Дослідники креативності описують різні технології, методи розвитку креативності. Е. Неґска пропонує «metode twor-70»¹⁷⁶. Джейн Пірто (Jane Piirto) перераховує десяток технік креативного навчання в тому числі навчання креативного розв'язання проблем. Опис цих технологій можна знайти в дослідженні К. Шмідта¹⁷⁷.

Ці завдання сприяють креативному розв'язанню проблем. В останні роки стали помітними спроби віднайти методи й прийоми активізації творчого пошуку. Серед нових методів стимулювання творчості найбільшу увагу привертають *методи синектики, метод придумування, метод «Якби ...», метод гіперболізації, метод образної картини, метод аглютинації, метод «мозкового штурму», метод морфологічного ящика, функціональний аналіз. Одним з ефективних шляхів розвитку дивергентного мислення й когнітивного стилю є різні форми інтелектуальних тренінгів.*

Згідно з сучасними положеннями освіти, метою освітнього процесу є створення гармонійно розвиненої особистості. Для того, щоб досягти цієї мети, впроваджуються нові методи навчання, які забезпечують найкращий результат на всіх рівнях розвитку учнів. Підготовка до уроку з використанням креативних методів навчання займає багато часу від вчителя, оскільки потрібно продумати багато деталей уроку, не лише викладення простих фактів, інформації, а продумування уроку до дрібниць, оскільки у креативній педагогіці важливим є не лише те, чого ти навчаєш, а те, як ти це робиш. Від учителя вимагається застосування всіх його творчих здібностей у підготовці та проведенні такого уроку¹⁷⁸. Слід враховувати той факт, що діти у школі мають різний рівень знань та розвитку, що дуже впливає на хід навчального процесу. Навіть використання креативних методів навчання не гарантує стовідсотковий успіх, тим паче, що це доволі нова течія в педагогіці, яка ще досі досліджується та вдосконалюється. Також велику роль має особистість вчителя, його власне бажання в участі у даному процесі.

Важливим орієнтиром у виборі методів навчання є слова видатного педагога В. Сухомлинського: «Не можна ефективність способів, методів навчання оцінювати лише на основі того, яким обсягом знань оволоділи учні. Мета навчання полягає у тому, щоб процес опанування знань забезпечував оптимальний рівень загального розвитку, а загальний розвиток, якого досягають у процесі навчання, сприяв успішному оволодінню знаннями. У школі ми оцінюємо ефективність методів навчання на основі того, наскільки вони сприяють процесу загального розумового розвитку дитини, якою мірою процес навчання є водночас процесом розумового, морального, ідеологічного, естетичного виховання»¹⁷⁹.

Під методами навчання розуміються способи взаємопов'язаної діяльності вчителя та учнів для досягнення конкретних освітніх завдань. У процесі розвитку креативності не

¹⁷⁶ Neґска, Е., 1994. *Twórcze rozwiązywanie problemów*. Kraków: Oficyna Wydawnicza «Impuls».

¹⁷⁷ Szmidt, K.J., 2007. *Pedagogika twórczości*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, s. 299-300.

¹⁷⁸ Szuman, S., 1959. *Talent pedagogiczny. Osobowość nauczyciela*. W. Okon, red. Warszawa.

¹⁷⁹ Сухомлинський, В.О., 1978. *Сто порад учителю*. Вибрані твори: в 5-ти т. Київ, т. 2.

виключаються репродуктивні методи і прийоми навчання. Вони стають допоміжними, відіграючи другорядну роль. Основне значення належить активним способам навчання: ігровим, проектним, евристичним.

Креативні методи навчання – це методи, що характеризуються високою комунікативністю, сприяють самостійному й творчому оволодінню знаннями, де кожен учень залучений в активний творчий пізнавальний процес, у самостійний пошук нової інформації – «здобування» знань, у результаті чого для учня створюється ситуація, коли він змушений проявляти ініціативу в усіх видах навчальної діяльності.

У загальноосвітніх школах використовують такі методи: вгадати значення слів з контексту; сформулювати окремі правила граматики; діалоги; інтерв'ю; рольова гра; робота в парах з питань, пов'язаних з текстом; виконання вправ за допомогою пісні та відео; методика драми; міждисциплінарний і мовний проєкт.

З метою розвитку креативного мислення доцільно використовувати активні методи, які: підвищують ефективність викладання та навчання; мотивують учнів до дії; дають можливість розвивати креативне мислення, креативність і розуміння власного «Я»; інтегрують знання з різних предметів; формують навички співпраці та спілкування в групі; дають можливість організувати власну роботу та інших.

Серед використовуваних активних методів можемо назвати: ситуативний метод; метод «дерева рішень»); дидактичні ігри; метод обговорення, пов'язаний з лекцією, мозковий штурм, панель, метаплан, картографічний метод, «круглий стіл; метод – метаплану; метод інформаційного вікна; метод проєктів¹⁸⁰.

А. Седлецький (A. Siedlecki, пол. мовою) зазначає, що креативні вчителі повинні проводити такі уроки, щоб вони були цікавими, захоплюючими і вчили мислити креативно¹⁸¹. Креативність – це здатність виявляти й розв'язувати проблеми. Ця риса є необхідною характеристикою на сучасному ринку праці¹⁸². Тому школа повинна не лише передавати інформацію, а навчити її аналізувати, оцінювати і ставити питання.

Креативні методи навчання потрібно вводити поступово, пристосовуючи їх до конкретно існуючої ситуації, тобто школи, класу, кожної особистості учня¹⁸³. Особливість цих методів полягає у тому, що успішність їх застосування лежить в індивідуальному підході вчителя до навчальної ситуації, у його розумінні потреб та можливостей учнів, бачення того результату, якого він хоче досягнути шляхом впровадження креативних методів навчання та реальної оцінки ситуації.

Використовуючи креативні методи навчання, слід дотримуватись таких вимог:

– враховувати вікові особливості учнів (креативних методів навчання існує багато, проте не кожен з них може застосовуватися з кожною віковою групою, так, наприклад, гра може підходити як для молодших школярів, так і для старшокласників, в залежності від правил її організації; тоді як така креативна методика як «мозковий штурм» може застосовуватися лише з учнями старшої школи, оскільки потребує аналітичного мислення та, як наслідок, логічного осмислення проблеми);

– зважати на навчальну ситуацію у класі (є класи з високими, середніми та низькими показниками успішності. Готуючись до уроку з застосуванням креативних методик, вчитель має враховувати цю особливість, підбираючи таку креативну методика, яка підійде саме у цій ситуації і саме у цьому класі, та послужить для досягнення найкращих результатів);

– орієнтуватися на навчальну програму та підбирати ті креативні методи, які слугуватимуть найкращому розкриттю та розумінню учнями нової інформації;

– створити якомога комфортнішу атмосферу у класі. Неможливо говорити про будь-який прогрес у навчанні, якщо учні не почувають себе вільно, або бояться вчителя. Наприклад, така креативна методика, як «мозковий штурм» передбачає те, що учні будуть

¹⁸⁰ Dobrołowicz, W., 1995. *Psychodydaktyka kreatywności*. WSPS, Warszawa.

¹⁸¹ Siedlecki, A., 2007. *Sekrety techniki aktorskiej*. Rzeszow, wyd. FOSZE.

¹⁸² Fazłagić, J., 2015. *Kreatywni w biznesie*. Warszawa: Poltext.

¹⁸³ Czelakowska, D., 2002. *O kreatywności uczniów*. Życie Szkoły, № 9, s. 530–534.

вільно висловлювати думки, якими б абсурдними вони не здавались, будь-яка критика зі сторони вчителя, чи інших учнів не прийнятна, оскільки вона заперечує саму сутність цієї, чи будь-якої іншої креативної методики;

– відмовитись від різких негативних оцінок, оскільки, застосовуючи креативні методи навчання, вчитель прагне розвинути певні вміння та навички в учнях, наприклад, вміння мислити самостійно. Така креативна методика, як гіперболізація, де учням пропонується перебільшення якостей будь-якого предмета, потребує застосування фантазії та не може бути оцінена як негативна чи неправильна, навіть якщо вона не подобається вчителю. Різка критика зі сторони вчителя може звести нанівець позитивний вплив цієї методики та погіршити результати навчання.

Усе, що пропонують учням, має бути обговорене і сприйняте вчителем, немає «правильних чи неправильних відповідей», проте вчитель повинен навчити учнів адекватно оцінювати результат власних дій та обирати найкращий з усіх запропонованих.

Учитель має навчити дітей поваги один до одного, оскільки застосування креативних методів навчання на уроках вимагає від дітей взаємодії з колективом набагато частіше, ніж це відбувається на уроках з застосуванням звичайних традиційних методів навчання. Учень має бути впевненим у тому, що його дії, які вимагає від нього та чи інша діяльність учителя, будуть добре сприйняті колективом та дозволить почувати себе «захищеним».

Креативні методи орієнтовані на організацію такого навчального процесу, щоб у результаті учні були здатні до самостійного творчого процесу. Пізнання у процесі такого навчання не ставиться першочерговою ціллю. Головним є те, що учні зможуть створити у результаті такого навчання¹⁸⁴.

Науковці виділяють такі креативні методи навчання: метод запитування, метод придумування, метод «якби ...», зроби по-своєму, метод створення образу, метод образних картин, метод випадкових асоціацій, метод гіперболізації, метод аглютинації, «мозковий штурм», метод проєктів, метод дистанційних проєктів, метод синектики, метод морфологічної коробки, метод інверсії, метод різностороннього бачення, «проживання» історії, «відновлення» історії, метод різних жанрів, метод винаходів, метод письменництва, метод складання, метод виготовлення, метод створення навчального посібника.

Будь-яка педагогічна технологія або метод має цілі й передбачає використання знань, що активізують діяльність вихованців¹⁸⁵. Найбільший ефект на заняттях дають ситуації, в яких учні:

- самостійно ведуть пошук цікавої інформації (книги, ЗМІ, Інтернет) з досліджуваних питань і пояснюють його;
- сперечаються, обговорюють, висловлюють свою думку (спільні проєкти, колективні роботи), відстоюють свою точку зору;
- ставлять запитання й оцінюють роботи свої та інших учнів, зберігаючи такт;
- допомагають слабким учням з молодших груп;
- мають право вибирати самостійно посильні для них завдання (будь то ліплення, розпис, карбування, або роль у проєкті);
- мають можливість мотивувати один одного на досягнення поставлених цілей.

Креативні методи навчання орієнтовані на створення учнями власних освітніх продуктів. Пізнання при цьому можливе, але воно відбувається саме під час та за рахунок творчої діяльності учня. Головним результатом є отримання нового продукту.

У практиці шкільної роботи традиційно важливе місце посідають словесні методи навчання, зокрема бесіда як метод навчання¹⁸⁶.

¹⁸⁴ *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, 2009 / Z. Kwieciński, B. Sliwerski, red. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, T.1, 415 s.

¹⁸⁵ Szmids, K. J., 2003. *Dydaktyka twórczości. Koncepcje, problemy, rozwiązania*. Kraków, «Impuls» s. 98–114.

¹⁸⁶ Szmids, K. J., 2009. *Metody pedagogicznych badań nad twórczością*. Wyd. Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, Łódź.

Бесіда – метод навчання, за якого вчитель, спираючись на знання та практичний досвід учнів, за допомогою запитань підводить їх до розуміння нового або уточнення, поглиблення, розширення відомого. Бесіда має великі можливості для керування пізнавальною діяльністю школярів, активною участю кожного в аналізі явищ, фактів, порівнянні й зіставленні їх, у формулюванні висновків, узагальнень. Значною є і виховна її роль: бесіда вчить колективного пошуку істини, допомагає формувати переконання, дає змогу яскравіше проявитись індивідуальності учня, розвиває критичність, креативність мислення, самостійність, уміння доводити, переконувати.

Одним із засновників **евристичної бесіди** вважається Сократ. Прагнучи викликати «самозародження істини» у свідомості учня, Сократ повинен був порвати з догматичним методом подачі відповідного матеріалу. Місце лекції замінила жива невимущена бесіда. Він не давав у вигляді готових тверджень того, що вважав істиною. Сократ проводив викладання способом запитань і відповідей, спонукаючи слухачів самих з допомогою вчителя, знаходити правильне розв'язання питання.

У спільних пошуках істини з своїми учнями Сократ виходив із положення: «Я знаю тільки те, що я нічого не знаю». Аристотель називав Сократа батьком індукції. З цього сократівського методу розвинувся згодом «метод навідних питань» або «евристичний метод», за якого учень, відповідаючи на низку поставлених учителем запитань, поступово підводиться вчителем до бажаного висновку, а від нього до іншого і т. д.¹⁸⁷

Були періоди, коли словесні методи займали панівне місце в системі методів навчання, хоча прогресивні педагоги (Я. Коменський, Й. Песталоцці, К. Ушинський) доводили необхідність доповнення їх наочними і практичними методами.

У першій половині ХХ століття до словесних методів навчання ставилися негативно, необгрунтовано розцінюючи їх, як пережиток минулого. Надалі, починаючи з 30-х років, словесні методи, навпаки, стали переоцінюватися, навчання набувало словесного, вербального характеру, внаслідок чого спостерігався відрив навчання від життя¹⁸⁸.

У дидактичній практиці залежно від конкретних умов роботи можуть бути використані різні види бесід. Вони розкривають психолого-педагогічну природу спілкування між учителем і учнем, тому знання характеру впливу бесіди на учня важливе для розуміння і дидактичного потенціалу цього методу¹⁸⁹.

На уроках більш поширений *евристичний метод*. Суть цього методу полягає в організації через діалог пошукової діяльності учнів. Перед школярами висувається пізнавальна задача, і вони під керівництвом учителя «відкривають» нові для себе знання.

Пошукова діяльність учнів на уроці здійснюється за кількома етапами:

На *першому етапі* відбувається актуалізація опорних знань школярів, тобто повторення того матеріалу, який є опорним для усвідомлення нових знань. На, *другому етапі* учням пропонується пізнавальна задача, вони усвідомлюють необхідність її вирішення.

На *третьому етапі* вчитель у ході евристичної бесіди спрямовує учнів на аналіз фактів і формування власних висновків.

Таким чином, використовуючи евристичну бесіду, вчитель спрямовує пошукову діяльність дітей у потрібне русло, підводячи їх поступово до висновку, і тим активізує їх навчальну діяльність.

До креативних методів належать методи, які у традиційному розумінні є інтуїтивними: метод «мозкового штурму», метод емпатії тощо.

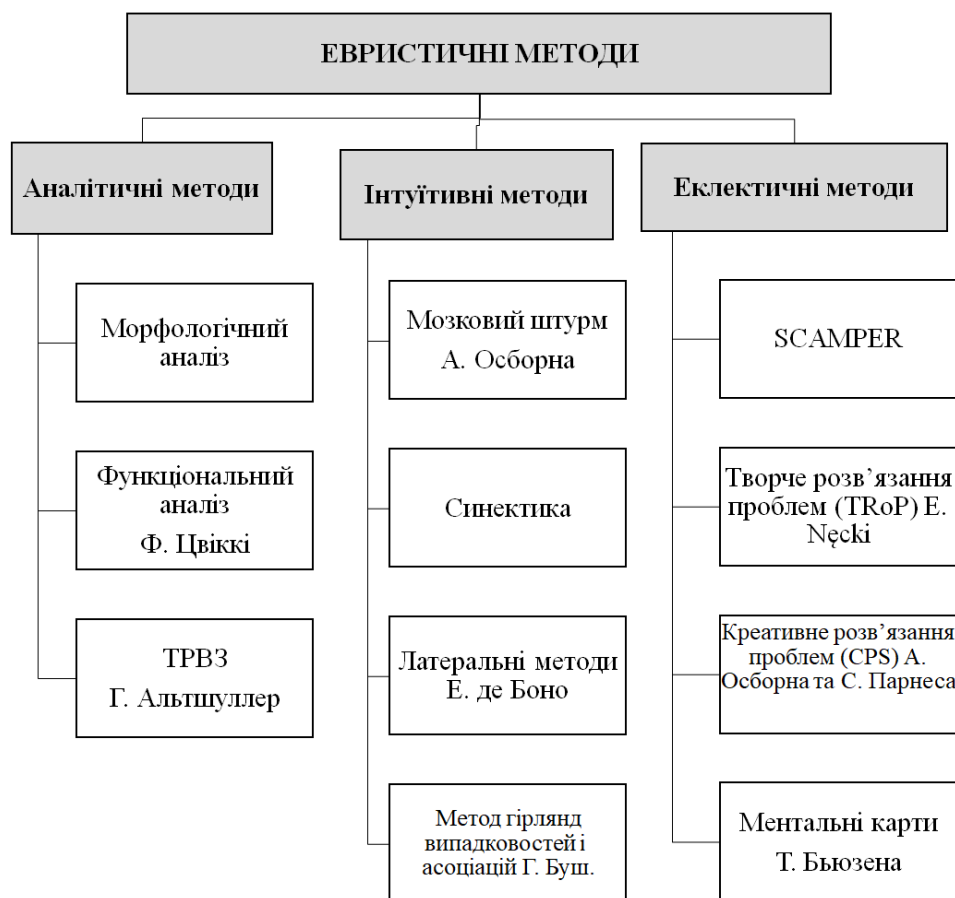
Такі методи спираються на нелогічні дії учня, які мають інтуїтивний характер. Інший вид креативних методів навчання базується на виконанні алгоритмічних інструкцій (методи

¹⁸⁷ Кравець, В., 1996. *Історія класичної та зарубіжної педагогіки та шкільництва*: навчальний посібник для студентів педагогічних навчальних закладів. Тернопіль, 436 с.

¹⁸⁸ Szmids, K., 2018. *Kreatywność metodologiczna w badaniach pedagogicznych*. Metaanalizy badań edukacyjnych. № 26, s. 139–158.

¹⁸⁹ Szmids, K. J., 2003. *Dydaktyka twórczości. Koncepcje, problemy, rozwiązania*. Kraków, «Impuls» s. 98–114.

синектики, «морфологічного аналізу»). Мета таких методів – побудова логічної опори для створення учням освітньої продукції (див. **рисунок 3.1**)¹⁹⁰.

Рис. 3.1. Евристичні методи для розвитку креативності

Інший вид креативних методів – методи евристики, тобто прийоми, які дозволяють учням вирішувати завдання шляхом «наведення» на можливі правильні їх рішення та скорочення варіантів таких рішень¹⁹¹.

Метод вигадування – це спосіб створення невідомого учням раніше продукту за результатами їх певних розумових дій. Метод реалізується за допомогою таких прийомів:

- зміцнення якості одного об'єкта якостями іншого з метою створення нового об'єкта;
- пошук властивостей об'єкта в іншому середовищі;
- зміна елемента об'єкта, що вивчається;
- опис властивостей нового об'єкта, який здобуто за результатами цієї зміни.

Застосування креативних методів навчання дає гарні результати у процесі вивчення будь-яких предметів зі шкільної програми, проте особливо цікаве та важливе їх застосування саме на уроках мови. Адже саме під час вивчення мови школяр має залучати всі свої можливості та інтелектуальні ресурси для того, щоб досягти успіху. Креативні методи навчання покликані на те, щоб оптимізувати процес навчання, зробити його цікавим та продуктивним.

Суть такого креативного методу, як «вигадування», полягає у вигадуванні нового об'єкта, описі нових властивостей цього об'єкта, або ж дослідженні та описі певного об'єкта в новому, нехарактерному цьому об'єкту, середовищі.

¹⁹⁰ Szmidi, K., 2007. *Pedagogika twórczości*. Gdańsk: Pedagogika GWP, 423 s.

¹⁹¹ Limont, W., 1994. *Synektyka a zdolności twórcze. Eksperymentalne badania stymulowania rozwoju zdolności twórczych z wykorzystaniem aktywności plastycznej*, UMK, Toruń

Цей креативний метод надає великі можливості вчителю, оскільки може використовуватися як у початковій школі, так і в середній школі, стимулює уяву учнів, спонукає їх до самостійного та творчого мислення. Звичайно, цей метод потрібно диференціювати за складністю залежно від віку та здібностей учнів. Занадто важке завдання викличе лише небажання працювати, тоді як занадто просте не надасть необхідного вчителю результату.

Отже, кожен урок має певні завдання та ціль. Наприклад, на уроках з мови вчитель ставить такі завдання:

- формування комунікативної компетентності;
- формування граматичної компетентності;
- формування лексичної компетентності;
- формування фонологічної компетентності.

Креативний метод «вигадкування» може слугувати для формування комунікативної, граматичної, лексичної та фонологічної компетентності залежно від цілі, яка буде поставлена вчителем на конкретному уроці.

Етапи роботи:

- вчитель пропонує учням створити невідому тварину, використовуючи комбінацію з кількох (за вибором вчителя, від трьох до семи відомих дітям тварин);
- детально описати цю тварину, використовуючи вже відому та нову для дітей лексику (на цьому етапі такий метод дасть можливість у цікавій формі представити дітям нову лексику на тему «Тварини», вивчити назви тварин, частин тіла тварин).

На цьому етапі учні повинні описати якості нової тварини (її поведінку, фізичні можливості), використовуючи прикметники та дієслова.

Отже, метод «вигадкування» може використовуватися для поповнення словникового запасу учнів, використання граматичних конструкцій та формування комунікативної компетентності.

Метод «Якби ...» (So by by, gdyby...? пол. мовою) полягає у тому, щоб учні змогли змодельовати ситуацію, яка б могла статися за умови зміни якогось явища чи дії у реальності. Цей метод дозволяє учням розвивати фантазію, краще розуміти суть тих чи інших речей та явищ, з цікавістю вивчати основи певних наук. Наприклад, Що було б, якби на землі не було гравітації? Що було б, якби собаки почали говорити людським голосом? Що було б, якби щосуботи йшов дощ? Що було б, якби спів було заборонено законом? Що було б, якби всі люди на землі носили однаковий одяг? Що було б, якби люди ніколи не вмирали? Що було б, якби всі люди виглядали однаково? Що було б, якби наші вії росли так само швидко, як і волосся?

Виконання учнями подібних завдань не тільки розвине їх креативну уяву, а й дозволить краще зрозуміти будову реального твору, взаємозв'язок його складових. Згідно з цими темами діти зможуть змодельовати певні ситуації, змінюючи події, які відомі для них на уявні, використовуючи нові слова, нові граматичні форми та вдосконалити комунікативні вміння.

Проте метод «Якби ...» може використовуватися лише у середній школі, коли учні вже мають певний словниковий запас та можуть оперувати певними поняттями. Цей метод може допомогти поглибити вже існуючі знання.

Метод гіперболізації. Цей метод дозволяє учневі вийти за рамки усталеної реальності, що, в свою чергу, дозволить йому створити новий оригінальний освітній продукт. Збільшується чи зменшується об'єкт пізнання, його окремі частини або якості: придумується найдовше слово, найменше слово; зображуються інопланетяни з великими головами або маленькими ногами; готується найсолодший чай або солоний огірок. Особливий ефект таким уявленням може надати Книга рекордів Гіннеса, у якій досягнення балансують на межі реальності та фантазії.

Цей метод може використовуватися на уроках мови у процесі вивчення граматики (ступені порівняння прикметників та прислівників), також поповнення словникового запасу (вивчення таких тематичних груп слів, як кольори, дієслова руху).

Наприклад, учитель пропонує учням уявити вже відому їм тварину (слон, чи будь-яка інша тварина) та припустити, що ця тварина зменшиться до маленьких розмірів. Завдання учнів – описати таку тварину, використовуючи ступені порівняння прикметників.

Метод образної картини відтворює такий стан учня, коли сприйняття і розуміння об'єкта, що вивчається, наче зливаються, відбувається його цілісне, нерозчленоване бачення. Метод образної картини пропонує учням зобразити свою власну картину та бачення певних подій, явищ за допомогою малюнків, символів. Цей метод спонукає учнів не лише до масштабного мислення, але й використання усіх наявних знань та умінь та дає можливість відчутти зміст зображуваної реальності.

Метод аглютинації. Учням пропонується непеєднувальні у реальності якості, властивості, частини об'єкта та зобразити, наприклад, гарячий сніг, вершину безодні, обсяг пустоти, чорне світло тощо.

Метод «мозкового штурму» – це метод комунікативної атаки. Основне завдання методу – збирання найбільшого числа ідей з результатами звільнення учасників обговорення від інерції мислення і стереотипів.

До креативних методів належать методи, які у традиційному розумінні є *інтуїтивними*: метод «мозкового штурму», метод емпатії та ін. «Мозковий штурм» запропонував американський журналіст Алекс Осборн, один із засновників відомого рекламного агентства BBDO (Batten, Barton, Durstine & Osborn). У 1942 році він видав книгу: *How to «Think Up»*, де описав перший варіант мозкового штурму/brainstorming, який використовувався ним і його співробітниками в рекламному агентстві ще в кінці 30-х років ХХ століття.

Суть цього методу в тому, що учням пропонується висловлювати будь-які ідеї на задану тему, не боячись того, що вони можуть бути не прийнятні. З усіх ідей, висловлених учнями, обирається найкраща.

А. Осборн стверджував: «Можна вважати аксіомою той факт, що кількість ідей переходить в якість. Логіка і математика підтверджують, що чим більше ідей породжує людина, тим більше шансів, що серед них будуть хороші ідеї. Причому кращі ідеї приходять в голову не відразу»¹⁹².

Дуже вдалим методом для використання на уроках є «Мозковий штурм», особливо для формування комунікативної компетенції учнів, оскільки дає можливість вільно висловлювати думки та, що є дуже важливим, задіяти весь клас одночасно, задіяти одночасно на рівних правах пасивних та активних учнів, оскільки у цьому методі діє правило «одна думка за один раз». Висловитись може і повинен кожен, що дуже важливо саме на уроках мови.

Етапи формування мозкової атаки:

Перший етап – формулюється проблема, яку необхідно розв'язати; обґрунтовуються основні завдання для пошуку розв'язання; формується кілька робочих груп і визначаються їхні завдання (розробка критеріїв оцінки й відбору найкращих ідей).

Другий етап – формування навичок швидкого пошуку відповіді на проблемні запитання; розвиток почуття співробітництва; створення атмосфери змагальності та зняття «психологічних бар'єрів».

Третій етап – попередньо ще раз уточнюються проблеми й завдання та нагадуються правила гри й поведінки, конкретизуються завдання учасників заняття (наприклад, експертної групи, спостерігачів, опонентів).

Найвдалішим для школи є так званий ігровий варіант «мозкового штурму», де атмосфера веселої гри переважає над конкуренцією, чи бажанням отримати гарну оцінку.

¹⁹² *Освітні технології: навч. посібник*, 2001. О. М., Пехота, А. З., Кіктенко ред. Київ: А.С.К.

Метод «мозкового штурму» має багато переваг, проте він може використовуватися лише учнями середньої школи, які вже володіють певним словниковим запасом, та може застосовуватися лише для закріплення матеріалу, оскільки учні мають добре знати тему, щоб висловлювати думки з того чи іншого питання.

Метод синектики запропонував американський учений Дж. Гордон, який отримав освіту в Гарвардському, Каліфорнійському, Пенсільванському та Бостонському університетах. Термін синектика означає «об'єднання різнорідних елементів». Завдання методу – допомогти учням виявити нестандартне креативне рішення на дану проблему. Вчителю, згідно з цим методом, не слід одразу формулювати проблему, потрібно лише підвести учнів до неї, допомогти учням охарактеризувати проблему, а потім знайти до неї рішення. Під час використання методу синектики великого значення набуває звернення до аналогій, які використовуються в різних видах: особиста (емпатія), пряма, фантастична і символічна¹⁹³.

Особливостями цього методу є:

- вихід за рамки можливостей шляхом залучення до розв'язання проблеми спеціалістів з різних галузей (група синектики);
- вироблення нових підходів до розв'язання проблеми через зіткнення несподіваних думок, незвичайних аналогій (прямих, суб'єктивних, символічних, фантастичних), які розвивають креативне мислення;
- підвищення медитації особистості, що дозволяє гранично зосередитися на об'єкті, створюючи оптимальні умови для активізації інтуїтивного процесу.

Суть методу синектики полягає у тому, щоб зробити невідоме відомим, перетворити невідоме у відоме означає вивчити проблему і звикнути до неї, після цього проробляється зворотна операція – звичне робиться чужим.

Етапи застосування методу:

1. Учні обирають будь-який предмет (літак, ручку, книгу, глобус тощо) та шукають до нього аналогії: прямі – найбільш очевидні спільні риси (крило у птаха та літака); суб'єктивні – кожен учень «стає досліджуваним об'єктом» та оцінює свої відчуття (наприклад, «Що було б, якби я був книгою?»); символічні – учні використовують метафори та дають нестандартні визначення звичайним речам (наприклад, авто – засіб пересування); фантастичні – кожен учень вигадує чарівні функції, які міг би виконувати досліджуваний предмет.

2. Підсумкова дискусія. Учні умовно вдосконалюють обраний предмет (характеристиками, функціями тощо) і обґрунтовують його користь для суспільства. Обрані асоціації можуть підказати дітям, як можна оновити предмет.

Метод морфологічної скрині, або метод багатомірних матриць. Цей метод серед дослідників і винахідників також відомий, як метод «морфологічної скрині», або метод «морфологічного аналізу». Найбільш повне обґрунтування і практичне застосування цей метод отримав під час розробки системи реактивних двигунів швейцарським ученим Ф. Цвікі. Спираючись на цей метод, Ф. Цвікі придумав безліч винаходів. Цей метод покликаний спрямувати учнів до створення нових ідей шляхом поєднання великої кількості відомих та невідомих елементів.

Морфологічний аналіз – метод стимулювання уяви; метод пошуку творчих розв'язань проблем шляхом систематичного аналізу всіх можливих рішень, його мета полягає у виявленні й підрахунку всіх варіантів розв'язання проблем.

У процесі створення нової ідеї учень повинен скласти необхідну матрицю, в якій варто розкрити та зазначити повний перелік ознак даної ідеї або завдання¹⁹⁴.

Для проведення морфологічного аналізу необхідно виконати п'ять послідовних етапів:

¹⁹³ Туркот, Т. І., 2011. *Педагогіка вищої школи*: навч. посібник. Київ: Кондор, 345 с.

¹⁹⁴ Брич, В., Карман, М., 2018. *Креативний менеджмент*: підручник. Тернопіль: ТНЕУ, с. 31–35.

1. Формулювання задачі – визначення об'єкта, щодо якого ми хочемо отримати нові ідеї (наприклад, удосконалити його або розширити асортимент). Уточнення функції (призначення цього об'єкта), проблеми, які ми хочемо розв'язати.

2. Поділ об'єкта (процесу, проблеми) – розділення досліджуваного об'єкта на найважливіші параметри (властивості), виявляючи набір характеристик.

3. Підбір варіантів – по кожній характеристиці підбір можливих варіантів її використання.

4. Заповнення морфологічної скрині (МС) – сукупність отриманих варіантів характеристик зводять у МС.

5. Оцінка варіантів розв'язання – комбінуючи, отримуємо різні варіанти нашого об'єкта і визначаємо їх функціональну цінність, при цьому відкидаючи ненові, технічно несумісні варіанти.

Загалом, метод морфологічного аналізу полягає у розкладанні об'єкта на компоненти та отримання емерджентного ефекту.

Функціональний аналіз – розробка нових продуктів, включає в себе розмежування функцій, які повинен виконувати майбутній продукт.

Теоретичною основою навчання, що сприяє розвитку креативності на думку зарубіжних авторів, може служити інвестиційна теорія креативності:

1) бути прикладом для наслідування (той, хто навчає креативності, повинен знайти джерело креативності в собі);

2) заохочувати сумніви, що виникають по відношенню до загальноприйнятих припущеннями і допущенням (навчити кожного дізнаватися речі і ситуації, які варто піддавати сумніву і заради яких варто ламати списи);

3) дозволяти робити помилки (боязнь робити помилки веде до боязні ризикувати, думати незалежно);

4) заохочувати розумний ризик (креативні особистості повинні ризикувати, оскільки вони прокладають новий шлях, ніким неходженими в минулому);

5) включити в програму навчання розділи, які б дозволяли учням демонструвати їх креативні здібності, проводити перевірку засвоєного матеріалу таким чином, щоб в учнів була можливість застосувати і продемонструвати їх креативний потенціал (добре, якщо завдання починаються словами: а) уявіть собі ... б) припустіть, що ... в) складете ... г) винайдіть ... д) запропонуйте гіпотезу ... та ін.);

6) заохочувати вміння знаходити, формулювати і перевизначати проблему (вміння робити вибір – це навичка, якою теж потрібно опанувати);

7) заохочувати і винагороджувати креативні ідеї та результати творчої діяльності (учні виключно чутливі до того, що цінує вчитель);

8) надавати час для креативного мислення (креативність – процес, що вимагає часу і уявних зусиль);

9) заохочувати терпимість до невизначеності й незрозумілості (при нестачі часу або здатності «перетерпіти» період невизначеності виникають ідеї зазвичай передчасні і неоптимальні);

10) підготувати до перешкод, що зустрічаються на шляху креативної особистості (креативність – це не тільки вміння мислити креативно, а й вміння не здаватися);

11) стимулювати подальший розвиток (донести до учнів ідею: у креативності немає кінця);

12) знайти відповідність між креативною особистістю і середовищем (готувати учнів до того, що вони повинні або знайти, або самим створити такі умови, за яких їх таланти отримали б заохочення)¹⁹⁵.

Розглянемо види завдань, що розвивають креативність учнів шляхом створення нових словесних або семантичних продуктів у творчому процесі.

¹⁹⁵ Csíkszentmihályi, M., 1996. The creative personality. *Psychology Today*, 1 липня.

Є такі види творчої діяльності, що розвивають креативність учнів на уроках:

- *побудова системи* (утворення нового слова з існуючого або існуючого слова в межах можливостей даної системи);
- *запозичення* (наприклад, адаптація слова з іншої мовної системи за аналогічним значенням);
- *передача значень* (неосемантизація, метафора);
- *збірки* (композиції, комбінації існуючих елементів);
- *винаходи* (еквівалентно інноваційному позасистемному неологізму).

Прикладами завдань для творчої діяльності можуть бути:

- *учнівський продукт існуючих творів* (наприклад, оригінал виступу в учнівському театрі за мотивами існуючого тексту; розв'язування математичної задачі по-новому й оригінально; самостійне проведення природничого експерименту студентами);
- *створення аналогічного продукту* (наприклад, створення оригінального опису картини);
- *використання існуючих рішень / продуктів для нових цілей* (наприклад, проєкт, розроблений учнями);
- *інноваційне поєднання існуючих елементів* (наприклад, власні ілюстрації до існуючого тексту, музичного твору; авторська художня виставка);
- *новий оригінальний учнівський твір* (наприклад, оригінальний текст, вірш, плакат, фільм).

Отже, використання креативних методів навчання є надзвичайно важливим та одночасно кропітким завданням для вчителя. Застосування методів вигадкування, гіперболізації, аглютинації, синектики, морфологічної скриньки, метод «Якби ...», образної картини та «мозкового штурму» відкриває перед учителем безліч нових можливостей, активізує та оптимізує роботу в класі, підвищує ефективність навчального процесу та має багато інших переваг. Проте використання цих методів вимагає від учителя великих часових та матеріальних затрат, терпіння, креативного підходу та бажання працювати у новому напрямку.

Такі види творчих процесів, як побудова системи; запозичення; перенесення значень; збірки; винаходи розвивають креативність учнів на уроках.

Е. де Боно виділяє два типи мислення – «вертикальне» мислення, в якому використовуються логічні процеси – традиційний, історичний метод, інший тип мислення він назвав «латеральним» (дослівно – приховане мислення), при якому проблема розглядається нестандартним шляхом¹⁹⁶.

Методи латерального мислення забезпечують системний процес, результатом якого є креативне мислення. Е. де Боно описав технології, створені для розвитку латерального мислення та створення нових ідей. Основою його праці є систематичне стимулювання латерального мислення, він був переконаний в можливості розвитку латерального мислення через систематичне використання технологій, що стимулюють пошуки мислення.

Одна з технологій де Боно є провокація (спонування), **Provocation (Po)**. Використовуючи так звані провокації, тобто твердження, які провокують, спонукають нові способи мислення. Е. де Боно запропонував термін «ПО» (тобто «провокаційна операція») для спонування провокацій. «ПО» дає зрозуміти, що співрозмовник розуміє, що твердження невірне і навіть неможливе, але співрозмовник всеодно вважає потрібне розглянути це, сподіваючись, що це відкриє нові горизонти мислення. У багатьох випадках «ПО» паралельне «What if...?» або «А давайте припустимо, що...». Існують три головні провокаційні твердження.

У *першому типі* тверджень змінений або переставлений місцями порядок або послідовність. Наприклад, таке твердження як «Будинки не повинні мати дахи» здавалося б на перший погляд нелогічним та дивним. Проте це твердження веде до таких ідей, як

¹⁹⁶ E. de Bono, 2008. Kurs myślenia. Łódź: BBC Active Inteligencja.

будинки з відкритими дахами або дахи зі скла. Це дало б можливість спостерігати за зірками просто з будинку.

Другий тип провокацій – перебільшення. Цей тип провокацій дозволяє розширювати або зменшувати ідею або поняття непропорційно («ПО» в середньому кожна людина випиває двадцять п'ять відер кави за рік).

Третій тип – спотворення. У цьому випадку взаємостосунки між елементами або послідовність часу порушена. Цікавою провокацією може бути «Учні проводять контрольні для вчителів», «Екзамени скасовані».

Атрибутивний список (Attributive Listing) – стратегія укладання ідей. За допомогою цієї технології проблема або продукт ділиться на ключові атрибути, на кожен з яких увага звертається окремо. Учні навчаються розпізнавати головні атрибути, тобто складові продукту, ситуації, проблеми тощо.

Класичне використання атрибутивного списку – це укладання будь-якої історії на структурні компоненти. Коли учні виділяють ключові атрибути (складники) історії (герої, час та місце, конфлікт тощо), вони можуть не лише аналізувати історії, які вони читають, але також можуть використати ці знання для трансформування або створення власних історій.

Наприклад, учні складають список десяти можливих героїв, десяти ситуацій місця та часу, десяти проблем та десяти джерел, звідки герої можуть дістати допомогу. Один з варіантів – скласти історію на основі чотирьох останніх цифр номерів учнів. Атрибутивний список можна використовувати для створення фантастичних героїв, винаходів, або продуктів, які можуть створити базу для творчості: визначити ключові проблеми, компоненти в нинішніх або історичних подіях.

Технологія С. Парнеса (Sid Parnes) «**Креативне розв'язання проблеми**» (Creative Problem Solving, CPS) була пізніше розвинена багатьма теоретиками. А. Осборн був зацікавлений не тільки в теорії креативності, але і в тому, щоб знайти шляхи ефективного застосування¹⁹⁷.

Кожна версія творчого процесу включає кількість кроків, що містить дивергентні (генерування великої кількості ідей) так конвергентні (звуження ідей) етапи розв'язання проблеми.

Першим компонентом є «*Розуміння проблеми*». Він містить формулювання мети, можливостей та встановлення головного напрямку роботи. Має 3 етапи: конструювання можливостей (на даній стадії учень формулює загальну мету) та дослідження інформації, охоплює вивчення багатьох джерел інформації в різних аспектах та зосередження уваги на важливих елементах. На наступному етапі учні визначають, що вони знають про проблему та що їм потрібно дізнатися, здійснюють пошук потрібної інформації, знань про явище, з яким пов'язана проблема. Найважливіша інформація може бути використана на третьому етапі цього компоненту, формулювання проблеми. На цьому етапі генеруються різні формулювання проблеми, зазвичай починаються таким чином: «In what way might we ...» (IWWMW) («А як ми могли б ...?»). Метою є встановлення шляхів для формулювання проблеми, що відкриє двері творчим ідеям. Чим ширше формулювання проблеми, тим більше можливих шляхів розв'язання можна знайти.

Другий компонент CPS, «*Генерування ідей*». На даному етапі використовуються різні прийоми генерування ідей, наприклад, мозковий штурм. Учні генерують велику кількість ідей (швидкий потік), різноманітні ідеї та нові перспективи (гнучкість), нестандартні ідеї (оригінальність) та практичні ідеї, ефективні при застосуванні.

Третім компонентом є «*Готовність до дії*», містить у собі перехід ідей в дію. Даний компонент має два етапи:

– перший етап, розвиток рішень, застосовує певні стратегії та методи для аналізу,

---

¹⁹⁷ Alex Osborn's Creative Problem-Solving model. URL: <https://girls-lead.eu/become-a-leader/learning-space/leading-modules/english/module-5-can-i-solve-problems/unit-1-what-is-creative-problem-solving/alex-osborns-creative-problem-solving-model/>

вдосконалення та вибору ідей;

– останній етап у даному компоненті є прийняття рішення. На даному етапі розробляється план для виконання вибраного рішення. Розглядаються можливі перешкоди. Даний етап завершується планом, зі своїми етапами, ресурсами, та визначенням обов'язків кожного члена групи.

Четвертий компонент CPS – «Планування власного підходу».

Даний етап дає змогу перевірити, що учасники розв'язання проблеми знаходяться на правильному шляху. Містить у собі два етапи:

– оцінка учасників процесу, бажані результати, контекст ситуації та доступні прийоми;

– проєктування процесу – вибір та планування всіх етапів, компонентів, засобів, які забезпечать оптимальний результат при розв'язанні проблеми. При правильному, поступовому використанні технологія є ефективною структурою поетапного розв'язування проблем, слугує опорою, яка допомагає учням правильно та швидко приймати рішення, планувати, діяти самостійно, сприяє розкриттю резервних можливостей учнів, їх креативного потенціалу.

Система та комплекс вправ на формування вмінь групового спілкування розроблені на основі параметрів креативного мислення, обґрунтовані Дж. Гілфордом, тобто завдання вправ мають на меті розвивати:

- 1) здатність до виявлення й формулювання проблем;
- 2) здатність до генерування великої кількості ідей;
- 3) гнучкість – здатністю до продукування найрізноманітніших думок;
- 4) оригінальність – здатністю відповідати на подразники (стимули) нестандартним способом;
- 5) здатність вдосконалювати сприйманий (або маніпульований) об'єкт, додаючи певні деталі;
- 6) здатність розв'язувати проблеми шляхом реалізації відповідних аналітико-синтетичних операцій.

Завдання вправ повинні стимулювати оригінальні, нестандартні відповіді та ідеї; гнучкість мислення, тобто оперувати предметами, які непов'язані між собою та знаходити спільне; швидкість, тобто за малий відрізок часу згенерувати максимальну кількість ідей.

Головними критеріями розробки вправ є генерування ідей, їх кількість та оригінальність. Вище згадані вміння формуються в поєднанні з уміннями розпочинати, підтримувати та завершувати розмову; погоджуватись чи не погоджуватись з пропозицією співрозмовника, висловлюючи переваги та недоліки; послідовно висловлювати свою думку щодо причин та наслідків певних явищ; дискутувати.

Метод випадкових об'єктів запропонував професор Берлінського університету Фрідріх Кунце задля подолання інертності мислення, активізації здатності генерувати нові ідеї та знаходити інноваційні рішення. Основою його методу є випадковість та асоціативне мислення.

Сутність методу:

1. Учні об'єднуються у кілька команд, кожна з яких обирає будь-який «випадковий» предмет (чашку, парасольку, годинник тощо).
2. Обрані речі потрібно умовно вдосконалити: команди мають обрати ще три інших предмети (човен, Google, коробку тощо).
3. Далі потрібно описати властивості кожного з трьох предметів: човен – підводний; Google – обізнаний у всьому; коробка – дерев'яна, містка.
4. Останній етап – команди переносять властивості з трьох предметів на «випадковий» предмет, який обирали у першому пункті. Для цього потрібно виділити найбільш практичні властивості (дерев'яний – предмет може мати стильний дерев'яний корпус, підводний – предмет водонепроникний та ударостійкий; можна зробити смарт-предмет за допомогою

комп'ютеризації).

Метод Уолта Діснея. Основним принципом креативної стратегії Уолта Діснея є виділення трьох позицій мислення – «Мрійник», «Реаліст» та «Критик». Як правило, у людей ці позиції завжди змішані, їхнє цілеспрямоване виокремлення дозволить максимально реалізувати притаманні їм можливості.

Сутність методу:

1. Учитель пропонує дітям обговорити певну проблему з трьох різних поглядів: мрійника, реаліста та критика. Для цього діти об'єднуються у три відповідні команди.

2. *Мрійники* вигадують шалені та навіть фантастичні ідеї для розв'язання проблеми (ідеальне рішення ідеальними методами).

3. *Реалісти* коментують ідеї Мрійників з погляду реальних можливостей (як можна «ідеальну ідею» реалізувати у неідеальному світі)

4. *Критики* аналізують коментарі Реалістів, виявляючи в ідеях помилки, та пропонують альтернативні варіанти розв'язання проблеми.

Фрідрайтинг. Автор цієї техніки – професор Пітер Елбоу. Основна ідея – вимкнути у собі внутрішнього критика та імпровізувати, шукаючи яскраві ідеї.

Сутність методу:

Потрібно взяти ручку та кілька аркушів паперу. Необхідно протягом двадцяти хвилин записувати будь-які ідеї – все, що приходить в голову. Для зручності, можна запустити на телефоні таймер на встановлений час. Не потрібно щось закреслювати чи виправляти.

Закінчивши роботу, відкласти текст і зробити перерву протягом однієї-двох годин. Прочитати написане вголос. Позначити яскравим маркером ті фрагменти ідей, які можна вдосконалити і втілити в реальність.

Цей метод доведе, що ваша підсвідомість може генерувати нестандартні ідеї.

Розшифрування.

Мета: навчитися знаходити взаємозв'язки між різними речами.

Це простий метод, що у розважальній формі тренує асоціативне мислення.

Для того, щоби згенерувати ідею за допомогою цього способу, знадобиться текст незрозумілою мовою, ієрогліфи чи, наприклад, абстрактний малюнок. Намагайтеся розшифрувати обраний текст/малюнок, звертаючи увагу на форми символів. Можливо, якийсь символ щось вам нагадає. Що частіше ви будете виконувати цю вправу, то легше генеруватиме нестандартні ідеї.

Ієрогліфи з незрозумілим значенням – поле для фантазій. Тварини, птахи, люди, дивні символи – вдивляючись в це можна скласти сюжет для рекламного ролика, сценарій для детектива або придумати контент-стратегію. Обов'язково записуйте кожен хід думок, адже щось обов'язково стане в пригоді. Завдання – скласти розповідь, сюжет для відео, стратегію на базі значків (див. рисунок 3.2).

Рис.3.2. Що означає цей ієрогліф?

Вправи для розвитку креативності учнів.

Відчуття. Попросіть учнів заплющити очі та роздайте їм невеличкі предмети

(цеглинки Лего, маленькі іграшки тощо). Діти мають вивчити предмети на дотик, віддати вам, а потім намалювати їх так, як уявили.

Символи. Вчімося читати піктограми у незвичний спосіб. Оберіть три символи (вони можуть бути пов'язані між собою чи ні) та запропонуйте учням на їх основі скласти історію.

Проблема. Запропонуйте учням назвати проблему, яку (на їхню думку) неможливо вирішити. Наприклад, це буде «виключити з розкладу занять математику». Потім запропонуйте дітям вигадати найгірші ідеї для досягнення мети, наприклад «зробити вигляд, ніби уроку не існує». Беріть найабсурднішу ідею та попросіть учнів знайти спосіб її реалізації.

Власна інтерпретація. Запропонуйте учням взяти сюжет літературного твору (будь-якого, головне, аби він їм подобався) та спробувати інтерпретувати його по-своєму. Можна змінювати хронологію, місце та час дії, будь-що! Але загальна канва сюжету має залишитися незмінною.

Що ще? Поставте перед учнями проблемне питання, наприклад, «Як розв'язувати проблему питної води на Землі?» та запропонуйте знайти рішення. І кожного разу, коли діти зупиняться, бо більше нічого не спадає на думку, запитуйте: «Що ще?»

Вправи для розвитку креативності вчителів

Дивні речі. Спробуйте пофантазувати на дивні теми. Про що ви ніколи не думали? Наприклад:

- Що буде, якщо морські свинки ходитимуть в обладунках?
- Щоб було б, якби ви народилися не собою?
- Що було б, якби ми впадали у сплячку вдень, а працювали лише вночі?
- Щоб було, якби б люди перестали вмирати?

Уявіть одну з цих ситуацій чи вигадайте власну. Це допоможе почати думати в неочікуваному напрямку.

Змінити одне слово. Інколи для того, аби розв'язати якусь проблему, достатньо змінити лише одне слово. Наприклад, замість запитання «Як мені працювати менше?» запитайте себе «Як мені перевірити зошити швидше?».

Я – завдання. Уявіть себе на місці проблеми, яку намагаєтеся вирішити та погляньте на неї під зовсім іншим кутом. Поставте собі кілька запитань:

- Як би я відчував себе на місці свого завдання?
- Щоб я сказав собі?
- Щоб я відчував, якби був ідеєю, яку розвивають?
- Щоб я порадив людині, яка мене (завдання) розв'язує?

Догори дригом. Перевертаймо уявлення про звичні речі! Уявіть школу та запишіть в одну колонку всі стереотипи, які з нею можуть бути пов'язані. А тепер до кожного доберіть антипод! Давайте подумавемо, що зберегти від традиційної школи, а що додати?

У сучасному житті часто зустрічаються завдання, для вирішення яких варто постійно прокачувати креативне мислення та фантазію.

Як навчитися долати стереотипи?

1. Вправа «На що схоже?» Учням пропонується розглянути фото під мікроскопом (наприклад банана, кавові зерна, помідор, цукор і. т. д). Завдання учнів: сказати на що схоже? Кожна дитина відповідає по іншому, бо мислить креативно, інколи вони здогадуються що це. Лише після відповіді учнів показуємо фото що це насправді.

2. Гра «The Marshmallow Challenge». У вашому розпорядженні є 18 хв 20 паличок спагеті, 1 м скотчу, 1 м мотузочки, одна зефірка (для молодших учнів можна дати, ще пластилін, більше спагеті та зефірок). Питання: як можна креативно і з користю дані предмети використовувати? Все правильно – влаштувати «The Marshmallow Challenge» Завдання просте: за 18 хвилин команди повинні побудувати найвищу вежу з 20 паличок спагеті, 1 м скотчу, 1 м мотузочки і однієї зефіринки. Зефір повинен бути на верхівці!

The Marshmallow Challenge – креативний та повчальний командний тест-змагання, під

час якого команди освоюють уроки співпраці, інновацій та творчості. Даний тест допомагає командам порівняти результати робіт і їх продуктивність. У кого найгірший результат? Чому? У кого найкращий результат? Чому? Що підвищує результативність команд?

3. Вправа «3 кружечка в чоловічка»

Мета: навчитися помічати незвичайне у звичному.

На вправу знадобиться від 10 хвилин до нескінченності. Суть: є однакові геометричні фігури. Їх потрібно перетворити в картинки (реальні та нестандартні).

Вправа допомагає генерувати креативні ідеї (див. рисунок 3.3).

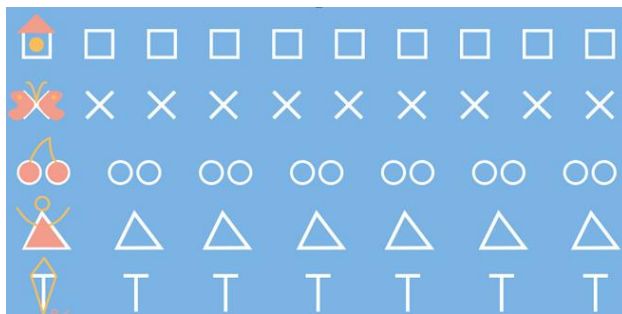

Рис.3.3. 3 кружечка в чоловічка

3.3. Розвиток креативності учнів на уроках мистецтва

Давньогрецький філософ Платон виділяв таке поняття як «творчість», здавна так склалося, що це одна з найважливіших галузей діяльності людини, без якої неможливо уявити життя, люди отримують не лише нові матеріальні й духовні цінності, вони отримують можливість вивільняти свої думки, емоції, фантазії в певний процес, який призводить до створення чогось нового. У психології творчість вивчається у двох аспектах: як психологічний процес творення чогось нового і як сукупність властивостей особистості, які забезпечують її включення в цей процес¹⁹⁸.

Творчість – це процес діяльності людини, заснований на здатності створення раніше невідомих духовних чи матеріальних цінностей.

Творчість ми можемо розглядати в різних аспектах: як продукт творчості – щось створене, процес творчості – як створено та інше. Продукти творчості це відкриття, винаходи, нові художні образи, художні твори. А. Пуанкаре розрізняє чотири фази творчого процесу, а саме:

- перша фаза – це підготовка;
- друга фаза – дозрівання;
- третьа фаза – осяяння або інсайт;
- четверта фаза – перевірка.

П. Енгельмейер розглядав такі стадії: *бажання* (виникнення задуму), *знання* (розмірковування задуму або його планування), *вміння* (безпосередньо саме виконання винаходу).

Вчені узагальнили різні класифікації фаз творчості й виділили найголовніші: *перша фаза* – підготовча (свідома робота), *друга фаза* – дозрівання (несвідома робота), *третьа фаза* – натхнення (перехід несвідомого у свідоме), *четверта фаза* – це розвиток ідеї і її кінцеве оформлення та перевірка (свідома робота).

Творчий потенціал – сукупність усіх можливих рис характеру, здібностей, сил і умінь, що можуть бути використані для розвитку творчого мислення.

Творчі здібності – це індивідуальні особливості людини, які сприяють швидкому і

¹⁹⁸ Творчість. Психологічні дослідження. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Творчість#Психологічні_дослідження

відмінному виконанню поставленої цілі у творчій діяльності.

Творчі здібності – здатність людини приймати творчі, неординарні рішення, розуміти, створювати, засновувати, приймати й втілювати нові ідеї. Розвиток творчих здібностей не можливий без креативного мислення. Творчі здібності передбачають здатність застосовувати знання, вміння й навички для розв'язання поставленої задачі, здатність легко знаходити асоціації, сприймати дійсність, знаходити оригінальні підходи щодо творчого процесу, швидко генерування ідей, впевнене втілення задумів у проєктах, розвивати уяву і креативне мислення.

Уява – це процес створення або відновлення образів людиною в думках. Уява тісно пов'язана з творчим мисленням. Творче мислення – це оригінальність, креативність нових ідей, прагнення до вдосконалення створеного. Таке мислення характеризується швидкістю, гнучкістю, креативністю, оригінальністю, завершеністю.

Творчість є складовою мистецтва, яке існує в середині кожної людини як елемент духовної культури. Мистецтво – це основа художнього життя й культури. Мистецтво є тим з чим ми зіштовхуємося кожного дня і те, що насамперед допомагає нам зрозуміти й усвідомити те чого немає в нашому досвіді.

Творчий процес дає можливість учню самовиражатись і зображати свої почуття, думки й емоції, за допомогою цього знайти підхід до однолітків й батьків. Творча діяльність, яка виконується спільно з батьками чи однолітками допомагає краще пізнати один одного і разом з тим пізнавати навколишнє середовище задля кращого розуміння єднання людини й природи.

Дитина постійно розвивається, зростає, змінюється і разом з тим змінюється і думка про все що її оточує, тому важливо знайти заняття яке буде займати оптимальну кількість часу й при цьому приносити максимальну кількість користі в розвитку. Нашу думку можна підсилити словами видатного педагога Я. Коменського він казав: «Діти охоче завжди чимось займаються. Це дуже корисно, а тому не тільки не слід цьому заважати, але й потрібно вживати заходів до того, щоб завжди у них було що робити».

Творчою діяльністю рекомендують займати дитину ледь не від самого народження, адже це змалечку розвиває її не тільки фізично, але й емоційно. Правильно підібрана творча діяльність буде викликати у дитини захват й незбориме бажання творити. Творча діяльність допомагає розвивати естетичне сприйняття світу, стриманість і посидючість, уяву, дрібну моторику рук, посидючість і терпіння. Завдяки різноманітним художнім засобам і матеріалам діти можуть урізноманітнити своє оточення, зобразити оточуючий світ у яскравих і найрізноманітніших фарбах. У дитячій творчості немає ні меж, ні заборон, ні правил і саме тому дитина може у найрізноманітніших формах проявити свою уяву й фантазію.

У дітей розвивається почуття самостійності й відповідальності за свою виконану роботу. Виконуючи творчу діяльність з батьками у дітей укріплюється довіра й взаєморозуміння, спільно виконана робота сприяє кращому пізнанню один одного.

Дитяча творчість є унікальною через те, що дитина має необмежений творчий потенціал, який вона намагається розвивати у різноманітних напрямках творчості. Самими популярними заняттями є: малювання, ліплення, оригамі, аплікації та інші.

Малювання є найпопулярнішою дитячою діяльністю, яка дозволяє самовиражатись. Це урок, який не вимагає великих витрат, оскільки малювати можна чим завгодно. Наприклад:

- графітними олівцями;
- кольоровими олівцями;
- фарбами (гуаш, акварель, акрил);
- сухою й масляною пастеллю;
- фломастерами й маркерами;
- вугіллям та іншим.

Ліплення подобається майже усім дітям, завдяки такому уроку учні можуть

створювати власні об'ємні фігурки з будь-яких матеріалів. Наприклад:

- пластилін;
- солоне тісто;
- полімерна глина;
- глина.

Оригамі захоплюються багато дітей різних країн світу, тому що саме в цьому занятті за допомогою лише одного паперу і його згинання можна створити нестандартні фігури й композиції. Папір для оригамі може використовуватись різноманітний: звичайний білий, кольоровий папір, папір з блискітками та інший.

Аплікація може створюватись за допомогою вирізок з журналу, фотографій, гарних етикеток й квитків. Особливо гарно й цікаво виглядають власноруч створені колажі з фотографіями своїх близьких і рідних.

Творчість дитини розглядається як продуктивна діяльність, що здатна створювати нові матеріальні речі засобом діяльності, яка спрямована на самовираження особистості.

Творчість у школярів – діяльність, що пов'язана із створенням чогось нового, оригінального, унікального. Тут велике значення має творче мислення, уява, креативність й винахідливість.

Загалом основи творчої діяльності у дітей починають формуватись у дошкільному віці, потім поступово розвиваючись і вдосконалюючись, у молодшому шкільному віці виходить на новий рівень. Дитина під час вивчення оточуючого світу сприймає, перероблює й відтворює його за допомогою художніх образів. Художній образ – особлива форма естетичного освоєння світу, за якої зберігається його предметно-чуттєвий характер та його цілісність.

Творча діяльність учнів характеризується великою різноманітністю, через вікові особливості дітей. Захоплення різноманітними видами творчості, а саме: образотворче мистецтво, музика, танці, забезпечують всебічний розвиток творчої діяльності, що так необхідна для формування гармонійно розвинутої особистості. Дитина малює те що бачить й те що відчуває, тому завдяки малюнку ми можемо зануритись у світ очима дитини. Дитяча творчість на початку є спонтанною і лиш потім стає усвідомленою.

Періоди розвитку творчої діяльності: спонтанний, дообразотворчий, образотворчий. Образотворчий період вмщує в себе такі стадії як предсхематична, схематична й пробліски реалізму, в якому переважає схематична стадія розвитку. Яка характеризується тим, що зображення передає суть поняття, а не реальність; малюнки нагадують рентгенівські знімки. Стадія пробліски реалізму характеризується тим, що зображувані об'єкти зменшуються, але мають більш детальну деталізацію; розташування об'єктів відходить на задній план; з'являється розуміння художнього образу; з'являється домінування певного графічного засобу (крапка, лінія, пляма, штрих)¹⁹⁹.

У момент коли наступає усвідомлення дитиною своєї творчості, надає їй власного, неповторного емоційного й авторського забарвлення, визначає напрямок розвитку її подальшої діяльності, також приходить розуміння значимості творчості.

Учні, які не займаються творчою діяльністю, розуміють виконання творчих завдань як механічну й нудну працю, але ті учні, які залучені до творчої діяльності змалечку й мають розвинені творчі здібності й уяву, творчі завдання виконують із непомірним завзяттям й натхненням.

Таким чином, залучення дитини до творчої діяльності є важливим завдання сучасної системи освіти України, задля найкращої реалізації й становлення дитини як індивідуальної особистості й ефективного здійснення процесу адаптації дитини в соціумі, підвищення рівня культури у дітей, покращення естетичних якостей, поліпшення розвитку креативності молодших школярів.

---

¹⁹⁹ Краснова Н. М. Періодизація розвитку дитячої образотворчості. Майстерність комунікації у мистецькій і професійній освіті. 2002. С. 137–141.

Отже, розвиток творчого потенціалу учнів є надзвичайно важливим фактором подальшого всебічного розвитку дітей. Через те, що нині спостерігається занепад розвитку творчості у дітей, перед педагогами стоїть надзвичайно велика й відповідальна місія – допомагати дітям розвивати свій творчий потенціал, для найкращого становлення дитини надалі у суспільстві. Перед нами стоїть завдання – створити атмосферу у класному колективі, що буде спонукати школярів самостійно розв'язувати поставлені завдання, знаходити нові винахідливі способи розв'язування задач.

Нині відбувається прогрес у системі освіти України, продовжується вдосконалення нової української школи (НУШ), що розробляється Міністерством освіти і науки України, в якій діти отримують можливість повноцінно жити, проявляти свої здібності та можливості, самовдосконалюватись.

Створюється нова, прогресивна й дієва програма яка не тільки містить у собі використання новітніх дієвих методик для розвитку творчого потенціалу, але й налаштована на вміння осмислювати, творити й сортувати отримані знання для подальшого використання.

Тому з кожним роком, педагоги з усієї країни щодня вдосконалюються та навчаються різноманітними методами й прийомами, що розвивають не тільки творчий потенціал дітей, але й самих учителів, що теж є важливою складовою сучасного підходу до навчання дітей. Оскільки, наша країна потребує людей, які зможуть приймати креативні й сміливі рішення і матимуть творче мислення.

Таким чином починати діяти потрібно вже в даний момент, бо саме період молодшої школи є найважливішим для розвитку творчого потенціалу.

У педагогічній практиці завжди приділялась велика увага щодо розвитку творчого потенціалу дитини. У нинішніх умовах розвитку й звершень нашого суспільства, гостро постає питання здатності людини до творчості, адже суспільство як і завжди потребує нових продуктів творчості таких як: відкриття, винаходи, художні твори та інше. Гіпотетично усі продукти творчості об'єднуються за їх суттю, але різняться за способом призначення.

Творчість, як складова творчого потенціалу, є ланкою, що об'єднує сприйняття художнього образу та його відтворення й закріплення. У понятті й суті творчості, саме молодших школярів, не є важливими кінцевий результат й створення моральних і духовних цінностей, а сам процес творення й зображення думок й почуттів. Тому творчий потенціал необхідно розвивати якомога раніше, але найбільш сприятливим до цього періодом вважають, молодший шкільний вік, оскільки процес творчості тісно пов'язується з абстрактним й творчим мисленням та наявним інтелектом. Адже, саме в молодшому шкільному віці розвиваються усі компоненти творчої діяльності²⁰⁰.

Я. Коменський у «Великій дидактиці» він писав: «Тільки те в людини міцне і тривале, що вона вбирає в себе у юному віці»²⁰¹.

Для того аби виявити й діагностувати творчий потенціал необхідно знати властивості й творчі риси характеру учня. На думку вчених-дослідників існують такі властивості й риси творчої особистості: фантазія; уява та уявлення; креативність; сміливість рішення; бачення проблеми, що існує; здатність до отримання знань; вміння та навичок.

Творчий потенціал школярів можна виявити за допомогою таких здібностей: допитливість, віра в себе, сталість, амбіційність, слухова та зорова пам'ять, прагнення до самостійності, вміння абстрагувати, зосередженість.

Поетапний план виявлення творчих здібностей учнів:

1. Застосування методів педагогічного дослідження під час навчального процесу.
2. Дослідження інтересів дитини.
3. Визначення рівня розвитку уяви та уявлення.
4. Вивчення продуктів творчої діяльності учнів.

---

²⁰⁰ Павленко, В.В., 2017. Розвиток креативності молодших школярів: [монографія] / за ред. проф. О.Є. Антонової. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 158 с.

²⁰¹ Коменський, Я. А., 1940. Вибрані педагогічні твори. Т. І. Київ: Радянська школа, с.82.

5. Визначення впливу творчої атмосфери на дитину.

Для процесу розвитку творчого потенціалу, велику роль відіграє навчання в освітньому закладі, тому освітній процес у школі має бути не тільки пов'язаним з творчою діяльністю дитини, але й спонукати її до неї. Тому процес розвитку творчого потенціалу під час уроку має підпорядковуватись таким принципам:

- сприйняття дитини як унікальну особистість;
- пошук обмежень, що провокують перешкоди до самореалізації дитини, і неодмінно обов'язкова психолого-педагогічна допомога;
- пошук індивідуального підходу до дитини, який враховує індивідуальні потреби, особливості, нахили та інше²⁰².

Креативність має великий вплив на становлення творчої особистості учня, яка в свою чергу провокує розвиток творчого потенціалу, тому створився такий напрям педагогіки як – «Креативна педагогіка». Креативна педагогіка – різновид педагогіки, який використовує творчий підхід у навчанні. Вона навчає тих хто бажає та потребує творчого розвитку, аби стати творцями себе й свого майбутнього²⁰³. Педагоги які використовують цей вид педагогіки, ставлять перед собою задачу зацікавити нестандартним підходом до навчання дітей.

Критерії, що спонукають учнів до творчої діяльності:

- застосування нових підходів навчального процесу;
- комплексне використання знань і практичних навичок;
- нові, нестандартні розв'язання проблемних задач;
- дослідницька робота засобами творчості;
- нестандартні завдання.

Розвиток творчого потенціалу учнів, це процес який потрібно контролювати та спостерігати за ним, тому що, на нього впливають такі чинники як:

- умови виховання дитини в сім'ї;
- середовище, яке оточує дитину;
- тип навчальної діяльності.

Одна з основних ідей креативної педагогіки є свобода творчості дитини.

Школярам для оптимального розвитку креативності потрібно створити відповідні умови, а саме:

- *фізичні* (наявність й доступність матеріалів для творчої діяльності);
- *соціальні* (учень має бути впевнений, що не отримає негативну оцінку з боку педагогів, батьків та інших);
- *психологічні* (відчуття внутрішньої безпеки дитини, підтримка дорослих);

Для розвитку креативності потрібно враховувати дані аспекти:

- *створення сприятливої атмосфери*. Під час навчального процесу недопустимий натиск, підвищений голос, використання загроз будь-якого характеру;
- *правильна педагогічна поведінка*. Звернення до дитини на ім'я, збереження доброзичливої, спокійної інтонації. Для дітей з певними обмеженнями варто застосовувати заспокійливі дотики;

- *індивідуальний підхід до кожного учня*;
- *при проведенні творчого уроку обов'язково пам'ятати про його зміст*.

У освітньому процесі НУШ ставиться пріоритет зробити навчання не простішим, а зрозумілішим для школярів. Учні мають розуміти мету поставленого завдання, тоді дитина з інтересом буде виконувати багато необхідної роботи, а з використанням підходу креативної педагогіки завдання набудуть ще й цікавого змісту. Для того щоб урок був не тільки

²⁰² Павленко, В.В., 2028. Педагогічні умови для розвитку креативності учнів у сучасному педагогічному процесі.

Проблеми освіти: збірник наукових праць. Вінниця: ТОВ «Нілон-ЛТД», вип. 88 (частина 2), с. 138–148.

²⁰³ Єрмакова С. М. Розвиток креативного мислення учнів початкових класів. URL:

<http://klasnaocinka.com.ua/en/article/rozvitok-kreativnogo-mislennya-uchniv-pochatkovikh-klasiv>

пізнавальним, але й корисним він має будуватись в даній послідовності: цікаво-знаю-вмію²⁰⁴.

Розвивати творчий потенціал можна різними способами. Зазвичай діти, що мають інтерес й нахил до творчої діяльності розвиваються самостійно або ж у спеціалізованих закладах, гуртках. Але все-таки для більшості школярів школа – це те місце де вони можуть не тільки навчатись, але й розвивати свою творчість. Здібності й нахили до творчості можна розвивати засобом створення умов, в яких дитина повинна створити щось за допомогою творчої діяльності.

У педагогічній діяльності використовуються такі методи дослідження рівня розвитку творчого потенціалу учнів: спостереження, бесіда, тестування, анкетування.

Спостереження – це систематичне цілеспрямоване, спеціально організоване сприйняття предметів і явищ об'єктивної дійсності, які виступають об'єктами дослідження²⁰⁵. Він є одним із найважливіших методів педагогічного дослідження, який дозволяє зібрати фактичний матеріал, прослідкувати процес становлення і розвитку пізнавальних процесів учнів, та також вивчити рівень інтересу до змісту заняття. Може проводитись в природніх і експериментальних умовах. Спостереження дозволяє вивчити навчальну й творчу діяльність, поведінку дитини в педагогічному процесі.

Бесіда – це усне спілкування дослідника в довільній формі з одним, або декількома її учасниками²⁰⁶. Усне опитування передбачає, що дослідник буде ставити, заздалегідь складені, запитання й після відповіді записувати отриману інформацію від учасника бесіди. Даний метод є одним із найактуальніших, тому що опитуваний витрачає менше часу й сил на усну відповідь ніж на письмову. Дослідник визначає конкретну тему бесіди, основні етапи та межі обговорення обраної теми²⁰⁷.

Анкетування – письмове опитування, під час якого опитуваний письмово відповідає на поставлені йому письмово питання. За формою анкети Г. Кловак виділяє такі :

- відкриті (у таких анкетах опитуваний може вільно відповідати на питання);
- закриті (опитуваному потрібно обрати один із варіантів відповіді);
- напіввідкриті (опитуваний може відповісти як і запропонованим варіантом, так і запропонувати свій);
- полярні²⁰⁸.

За допомогою інформації добутої з анкетування, ми можемо припустити пізнавальний інтерес учня. Тому для того, щоб скласти повноцінний висновок, даний метод потрібно застосовувати комплексно разом із спостереженням, бесідою і тестуванням.

Тестування – це метод, сутність якого базується на цілеспрямованому досліді, що однаковий для усіх досліджуваних. Дозволяє об'єктивно вимірювати й вивчати характеристики педагогічного процесу. Тести обмежені за часом виконання, завдання використовуються для порівняння знань і вмінь учнів. Метод характеризується точністю, простотою й доступністю, застосовуються при вивченні успішності й рівня знань учнів.

Отже, для діагностування творчого потенціалу учнів, потрібно проводити багаторазові педагогічні дослідження, які допоможуть отримати нам вихідні дані, щодо знань та вмінь учнів, на які ми зможемо опиратись при підборі й підготовці проведення методик, які спрямовані на розвиток творчого потенціалу дитини.

У випадку діагностики творчого потенціалу дітей педагогіка залучається допомогою психологічних методик діагностики творчого потенціалу. Існує багато методик, що досліджує дану тему, зі сторони наявності певної складової творчого потенціалу, а саме уяви,

²⁰⁴ Єрмакова С. М. Розвиток креативного мислення учнів початкових класів. URL:

<http://klasnaocinka.com.ua/en/article/rozvitok-kreativnogo-mislennyauchniv-pochatkovikh.html>

²⁰⁵ Сисоєва, С. О., Кристопчук, Т. Є., 2013. Методологія науково-педагогічних досліджень: Підручник. Рівне: Волинські обереги, с.105.

²⁰⁶ Тверезовська, Н. Т., 2013. Методологія педагогічного дослідження: навч. посіб. Київ : «Центр учбової літератури», с.140.

²⁰⁷ Сисоєва С. О., Кристопчук, Т. Є., 2013. Методологія науково-педагогічних досліджень: Підручник. Рівне: Волинські обереги, с.204.

²⁰⁸ Там само. С.189.

оригінальності мислення, творчого мислення, креативності. Для прикладу розглянемо декілька методик, що досліджують вищевказані складові творчого потенціалу.

1. Методика «Неіснуюча тварина» допоможе визначити, наскільки в учнів розвинена творча уява, оригінальність мислення, емоційний стан.

2. Модифікований тест Гілфорда на вивчення творчого мислення.

3. Тест Торенса вивчає рівень креативності.

Зупинимося на короткій характеристиці кожної з методик.

Тест «Неіснуюча тварина» належить до проєктивних тестів. Проведення методики показує рівень розвитку уяви досліджуваного й за результатами творчої діяльності можна виявляти певний зміст психіки. Цей тест рекомендується використовувати в поєднанні з іншими тестами та методиками.

Рис.3.4. Неіснуюча тварина

Рис. 3.5. Неіснуюча тварина

Тест Дж. Гілфорда. Даний тест спрямований на вивчення креативності, творчого мислення. Досліджуваними факторами є:

– швидкість (легкість, продуктивність) – цей фактор характеризує швидкість творчого мислення і визначається загальним числом відповідей;

– гнучкість – фактор характеризує гнучкість творчого мислення, здатність до швидкого переключення і визначається кількістю класів (груп) даних відповідей;

– оригінальність – фактор характеризує оригінальність, своєрідність творчого мислення, незвичайність підходу до проблеми і визначається числом рідко приводяться відповідями, незвичайним вживанням елементів, оригінальністю структури відповіді.

Тест творчого мислення П. Торренса. Даний тест вперше запропонований американським психологом П. Торренсом. Він призначений для діагностики креативності починаючи з дошкільного віку. Головне завдання якого отримати модель творчих процесів, що відображає їх природну складність. Дванадцять тестів творчої продуктивності Торренса згруповані в вербальну, образотворчу і звукову батареї. Перша позначається як вербальне творче мислення, друга – образне творче мислення, третя – словесно-звукове творче

мислення.

Загалом у педагогічній практиці застосовується безліч продуктивних методик розвитку творчого потенціалу, або ж його елементів. Ми розглянемо декілька методик, які найкраще розвивають творчий потенціал та його складові:

- Методика Едварда Де Боно «Шість капелюхів» як методика розвитку креативності;
- Методика О. Дьяченко «Домалюй фігуру»;
- Вальдорфська методика Р. Штайнера;
- Модель Садбері Веллі.

В основі методики Едварда де Боно «Шість капелюхів» лежить ідея паралельного мислення. Паралельне мислення – це конструктивне мислення, при якому різні підходи і точки зору існують «паралельно». Особлива увага спрямована на методи розвитку творчого мислення, які можуть застосовуватись для розвитку творчого потенціалу.

Методика «Домалюй фігуру»²⁰⁹ О. Дьяченко спрямована на виявлення і розвиток креативності дітей. Для проведення методики потрібно мати аркуш паперу із 6 незакінченими фігурами. Учням потрібно домалювати фігури і проявити свою креативність. Після того як учні закінчать, потрібно звірити отримані малюнки. Якщо фігура повторюється у двох чи більше дітей, то вона не зараховується усім. Чим найбільша кількість оригінальних і нестандартних малюнків, тим більший розвиток уяви і креативності у дитини.

Рис. 3.6. Домалюй фігуру

Вальдорфська методика створена на початку ХХ століття, автором даної методики є австрійський вчений Рудольф Штайнер. Після закінчення війни він відчув потребу у зміні системи освіти, тому він взявся за створення сучасного, на ту епоху, методу навчання. Першу інноваційну школу він відкрив спеціально для робітників «Вальдорф Асторії», компанія яка фінансово підтримала всі витрати для розробки й утримання експериментальної школи. Нині дані школи можна знайти по всьому світу, тільки у Європі можна знайти шістсот таких навчальних закладів. Сьогодні в Україні існує 4 офіційні школи.

У таких навчальних закладах впроваджують європейські принципи виховання й навчання, підтримуються принципи гендерної рівності, що є актуальним у нинішньому світі. Перевага даної методики є не тільки у загальному процесі навчання, але й у тому, що дуже багато уваги приділяється саме творчому розвитку дитини за допомогою залучення її до вивчення творчих предметів таких як: музика, живопис, ліплення, рукоділля, евритмія та інші. Головний принцип даного типу освітнього закладу – це рівність й індивідуальність кожного, що існує в протизагагу стандартній системі освіти у пострадянських країнах.

Кредо даної методики – «Всьому настане свій час». Головною думкою є те, що дитина має пізнавати світ природнім шляхом, без нав'язування й насильства. Якщо підбивати підсумки по даній методиці, можна зробити висновки, що методи проведення уроків у вальдорфській школі є незвичайними й надзвичайно цікавими, що гарантує зацікавленість дітей у навчальному матеріалі.

²⁰⁹ Павленко, В.В, 2017. Розвиток креативності молодших школярів: [монографія] / за ред. проф. О.Є. Антонової. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, с. 95.

Частина предметів направлена на розвиток творчого потенціалу учнів. Тому школярі після завершення даних навчальних закладів прямують у доросле життя з впевненістю у собі, мають гарну дисципліну, є незалежними й відповідальними, з повагою ставляться до екології. Якщо правильно обрати школу, що працює за даною методикою можна мати впевненість в тому, що дитина буде гармонійно розвинутою людиною.

Модель Садбері Веллі – це нестандартна шкільна модель набирає світову популярність через використання методики демократичного навчання. Назва даної моделі походить від експериментальної школи в долині Садбері, що була заснована в 1968 році. Нині у світі вже налічується 60 шкіл, що наслідують дану модель.

Даний тип навчального закладу в основі освітнього процесу має таку ідею: учні повністю відповідають за власну освіту, а навчальний заклад стоїть на принципах демократії. Школярі самостійно вирішують як і коли їм здобування певні знання, але особливість даної програми полягає у тому, що під час добування знань у навчальному процесі відсутня програма якій потрібно слідувати.

Школи засновані на педагогічному переконанні, що діти потребують розвитку творчого потенціалу, уяви, чуйності, ідей, відповідальності, зрілості. Завдяки віковому змішанню дітей, через те що у даних школах відсутній поділ на групи й класи, сприяє розкриттю й розквіту особливих талантів кожного учня. Свобода вибору навчального предмета формує у школярів таку важливу рису як відповідальність. Практикується вільний обмін ідей між членами власно створених груп, існує свобода взаємодії й діалогу, таким чином молодші учні навчаються у старших, а старші у молодших.

Безумовно у школі працюють педагоги й проводяться класичні уроки, але їх учні відвідують за бажанням й вивчають матеріал який їм дійсно цікаво вивчити. Випускники даних шкіл успішно навчаються у вищих навчальних закладах у різноманітних галузях й спеціальностях.

Головним успіхом даної шкільної моделі вважають те, що діти не були позбавлені дитинства. Одним із головних мінусів є те, що по закінченню навчання діти не отримують ніякого документа про освіту, але якщо випускник бажає вступати у коледж чи університет йому достатньо зареєструватись та пройти відповідні тести на знання потрібних для вступу предметів. Головною перевагою даного закладу є те, що діти вчаться не для вчителів, батьків, а для себе. Тому що навчальний процес має викликати у дитини насолоду, а не стрес.

Існує неймовірна кількість способів розвитку творчого потенціалу. Навіть є гіпотеза про те, що скільки існує педагогів, стільки існує методів й прийомів навчання. Метод навчання – складне, багатовимірне, багато якісне утворення. У методі навчання знаходять відображення об'єктивні закономірності, цілі, зміст, принципи, форми навчання²¹⁰. Розвиток творчого потенціалу та його складових можна реалізувати за допомогою інтерактивних методів навчання. О. Пометун та Л. Пироженко поділяють ці методи на чотири групи:

1. Інтерактивні технології кооперативного навчання.
2. Інтерактивні технології колективно-групового навчання.
3. Технології ситуативного моделювання.
4. Технології опрацювання дискусійних питань²¹¹.

Організація такого навчання передбачає створення життєвих ситуацій, використання рольових ігор та іншого. Отже, зупинимось коротко на характеристиці декількох конкретних методів, форм й прийомів, які на нашу думку допомагають у розвитку дитячого потенціалу молодших школярів.

Метод синектики. Автором методу є американський психолог В. Гордон. Суть методу полягає у створенні групи учасників для пошуку творчого рішення поставленого завдання за допомогою тренування уяви. Творчий процес має характеризуватись перетворенням

---

²¹⁰ Крилевець, М. П., 2009. Методи і прийоми розвитку інтелектуальних і творчих здібностей учнів початкових класів: методичний посібник. Полтава: ПОІППО ім. М. В. Остроградського, с. 25.

²¹¹ Там само. С.28.

звичного у незвичне і навпаки. Для того, щоб вирішити нове завдання варто знайти в ній щось знайоме і тоді її легко можна вирішити за допомогою аналогій. Аналогії своєю чергою поділяються на:

1. Пряма аналогія. Вона означає схожість об'єктів різних галузей за певними властивостями або відношеннями. Здебільшого її визначають за такими критеріями:

- аналогія за формою;
- компонентна (структурна) аналогія;
- функціональна аналогія;
- аналогія за кольором;
- аналогія за ситуацією та станом явищ і предметів.

2. Фантастична аналогія. Ця аналогія переносить дію в казку, використовує для розв'язання певного завдання чарівництво, фантастичних і казкових героїв, тобто уявити, як би ви вирішили цю проблему.

3. Емпатійна аналогія. В її основу покладено принцип ототожнення себе з об'єктом, що розглядається. Розв'язуючи завдання, дитина вживається в образ об'єкта, намагається по-своєму пережити його відчуття.

Метод проєктів. В основу методу покладена ідея досягнення результату через самостійну діяльність учнів, яка може виконуватись як індивідуально, так і колективно. Результатами таких проєктів мають бути матеріальні речі (відео, альбом, колаж тощо). Проєкти поділяються на такі типи:

- Дослідницький проєкт націлений на «наукову» діяльність.
- Творчий проєкт – учні завчасно домовляються про запланований результат і форму представлення проєкту.
- Ігровий проєкт – учасники беруть на себе певні ролі що відповідають проєкту.
- Інформаційний проєкт спрямований на збирання інформації
- Практично-орієнтований проєкт передбачає складання сценарію діяльності й визначення конкретних функцій кожного учасника

Вправа «На що схоже?»

Для проведення вправи потрібно мати аркуш паперу із надрукованим шаблоном малюнків. Спочатку в учнів потрібно запитати що нагадує їм цей малюнок, після відповіді запропонувати дитині домалювати фігуру так як вона собі це уявляє. Вправа розрахована на розвиток уяви.

Імітаційні ігри – це процедури з виконання певних простих, відомих дій, які відтворюють, імітують будь-які явища навколишньої дійсності. Результатом є швидке прийняття рішень та миттєві реакції. Імітаційні ігри розвивають в учнів уяву, навички критичного мислення, сприяють застосуванню на практиці вмій, стимулюють прояви самостійності, їхні творчі можливості.

Гра «способи використання предметів» Дана гра розвиває творче мислення й формує концентрацію мислення на властивості одного предмету. Задається добре відомий усім предмет. Необхідно назвати якомога більше різних способів його використання. Слід увести заборону на вибір неетичних, варварських способів використання предмета. Переможцем є той, хто вкаже найбільшу кількість функцій даного предмета.

Метод розвитку невербальних креативних умінь (варіативне закінчення малюнку). Розвиває творче мислення, креативність, уяву й уявлення у дітей. Дитині дається аркуш, який поділений на три частини. У кожній намальована однакова фігурка, її слід доповнити так, щоб малюнок який вийшов був зрозумілим. Усі три малюнки мають бути різними. Роботу можна ускладнити, збільшивши кількість початкових фігур.

Творче завдання «Складання цілого зображення з окремих частин». Це завдання має багато варіантів, як легких, так і складних. Основний зміст полягає в конструюванні окремого або цілого сюжетного малюнку на площині з різноманітних частинок. Завдання може проходити у таких варіантах:

1. Складання зображення за уявленням. Учням дається зображення, яке розділене на частинки і вони за уявою мають відтворити його.

2. Складання зображення за зразком. Учням дається два однакових зображення, одне – розділене на частини, інше ціле і тоді пропонується учням скласти його.

3. Складання зображення за зразком, розкреслене на деталі. Дане завдання відрізняється від попереднього тим, що перед учнем кладеться зображення розкреслене на деталі, які є в наборі розрізаних. Тренується процес сприйняття.

4. Складання двох фігур різної величини одночасно. Учні дається два однакові зображення різного масштабу, але однаковими деталями які змішані.

Завдання «Малювання будиночка лісника. Дане завдання розвиває уяву, креативність й творче мислення, а також творчі навички дитини. Складність завдання полягає у самому зрозумінні усних настанов та складанні плану дій. Дитині дають аркуш паперу й кольорові олівці або будь-які інші матеріали для дитячої творчості. Надають їй інструкцію «Намалюй будиночок лісника на лісовій галявині. Дах має бути червоним, сам будинок жовтим, двері сині, біля будиночка лавочка синього кольору, перед хатинкою дві маленькі ялиночки та одна за ним. Далі можеш малювати все що забажаєш». Час виконання завдання не обмежується. Після отримання готового малюнку дитині ставляться питання: «Чи все ти намалював так, як було потрібно? Чому ти так вважаєш? Повтори завдання. Все так намальовано?» Якщо дитина не знаходить помилок самостійно, малюнок аналізується разом з дорослим. Послідовно пригадується, що і як мало б бути намальовано. Подібні завдання даються дитині систематично, замість будиночка лісника може диктуватись будь-яке сюжетне зображення.

3.3.1. Особливості використання технології «Шість капелюхів мислення»

*«Якщо наша справа – в капелюсі,
Якщо наше тіло – в капелюсі,
Якщо навіть думки – в капелюсі,
Значить, в капелюсі – вся суть!»*

Едвард де Боно

Проблемою розвитку креативного мислення протягом багатьох років займався доктор Кембриджського університету Едвард де Боно.

У праці «Народження нової ідеї» є вимоги до розвитку креативного мислення, сформульовані Е. де Боно²¹²:

- виділення необхідних і достатніх умов розв'язання завдання;
- розвиток готовності відмовитися від минулого досвіду, отриманого при розв'язанні подібних завдань;
- розвиток здатності бачити багатофункціональні речі;
- розвиток здібності до об'єднання протилежних ідей із різних галузей і використання отриманих асоціацій для розв'язання проблеми;
- розвиток здібності до усвідомлення ідеї, що поляризує в даній галузі знань і звільнення від її впливу.

Е. де Боно зазначав, що «призначення мислення – передати вам бажані цінності, точно так само, як призначення велосипеда – везти нас туди, куди ми хочемо. Велосипед дозволяє їздити швидше і на більш далекі відстані, а мислення – використовувати цінності більш ефективно»²¹³.

²¹² E. de Bono, 2008. *Kurs myślenia*. Łódź: BBC Active Inteligencja.

²¹³ E. de Bono, 2008. *Kurs myślenia*. Łódź: BBC Active Inteligencja.

Особливий внесок Е. де Боно²¹⁴ полягає в тому, що він продемонстрував креативність як характеристику самоорганізуючої інформаційної системи. Зважаючи на специфіку роботи лівої і правої півкуль, учневі вкрай складно гармонізувати їх спільну діяльність²¹⁵.

У 1985 році Едвард де Боно написав книгу «Шість капелюхів мислення». Ця книга вважається однією з найбільш значущих його робіт, так як в ній читача знайомлять з ефективними способами групового обговорення і індивідуального мислення. У книзі також досить сильно розбираються ідеї «паралельного мислення» і «критичного мислення». Також у цій книзі вводиться поняття «шість капелюхів мислення», яке компанія «Speedo Researchers» використовувала для створення купальних костюмів, що зробило ідею де Боно вкрай популярною.

Використання в роботі педагога методу Е. де Боно «Шість капелюхів мислення» як засобу організації продуктивної навчальної діяльності дозволяє сконцентруватися на розумінні й осмисленні однієї проблеми, не розсіюючи уваги. Кожен капелюх передбачає відповідний образ і тип мислення.

Вивчаючи проблеми креативного мислення у науковій роботі «Думати по-новому: використання латерального мислення» Едвард де Боно у 1967 році відкрив поняття «латеральне мислення», що означає непрямий та творчий підхід до поставленої проблеми. Воно відрізняється від класичного відмовою від оцінки реалістичності запропонованих рішень проблеми. Увага спрямована на незвичайність варіантів, які допоможуть згодом віднайти ідеальний варіант реального та оригінального рішення.

Метод «Шість капелюхів мислення» Е. де Боно заснований на принципах рольової гри. Одягаючи капелюх певного кольору, учень відіграє певну роль і розглядає проблему з конкретної точки зору. Автоматичне мислення учня перетворюється в зосереджене (свідоме)²¹⁶.

У науковій праці «Шість капелюхів мислення» Е. де Боно пояснює відмінності між реагуючим і свідомим мисленням²¹⁷: «Коли ви керуєте машиною, вам доводиться вибирати дорогу, дотримуватися заданого напрямку й стежити за рухом іншого транспорту. Ви здійснюєте дуже багато швидких дій, зумовлених минулим або майбутнім часом. Ви стежите за сигналами і реагуєте на них. Це реагуюче (реактивне) мислення. Буденне мислення дуже нагадує керування автомобілем: ви читаете дорожні знаки і приймаєте рішення. Але ви не складаєте карти. Інший тип мислення ви використовуєте для складання карти: ви вивчаєте предмет і складаєте план. Це вимагає об'єктивного і нейтрального ставлення. Щоб скласти план, потрібно дивитися ширше. Ця дія значною мірою відрізняється від простого реагування на дорожні знаки у міру їх появи».

Метод «Шість капелюхів мислення» – це спосіб подолання таких труднощів, як: зайві емоції, безпорадність у вирішенні навчальних завдань, плутанина серед вибору позиції й аргументації власного погляду бачення ситуації. «Шість капелюхів мислення» ділиться на 6 методів, кожен капелюх представлений певним кольором²¹⁸.

В основі цього методу лежить ідея паралельного мислення. Традиційне мислення ґрунтується на полеміці, дискусії та зіткненні думок. Однак при такому підході часто виграє не найкраще рішення, а те, яке більш успішно реалізувалося в дискусії. Паралельне мислення – це мислення конструктивне, при якому різні погляди і підходи не конфліктують, а співіснують.

---

²¹⁴ E. de Bono, 1995. *Naucz się myśleć kreatywnie. Podręcznik twórczego myślenia dla dorosłych i dla dzieci.* Wydawnictwo Prima.

²¹⁵ E. de Bono, 1995. *Naucz się myśleć kreatywnie. Podręcznik twórczego myślenia dla dorosłych i dla dzieci.* Wydawnictwo Prima.

²¹⁶ E. de Bono, 1994. *Naucz swoje dziecko myśleć. Nieodzwony podręcznik dla wszy-stkich rodziców.* Wydawnictwo Prima.

²¹⁷ E. de Bono, 1995. *Naucz się myśleć kreatywnie. Podręcznik twórczego myślenia dla dorosłych i dla dzieci.* Wydawnictwo Prima.

²¹⁸ Павленко, В. В. (2024). Теорія і практика розвитку креативності школярів у системі загальної середньої освіти Польщі (дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01). Житомир.

Цей метод універсальний, він дозволяє генерувати нові ідеї, вільні від шаблонів мислення.

Білий капелюх: акцентує увагу на інформації і фактах, організовує роботу учня тільки на сприйняття конкретних елементів без емоційної реакції.

Ключові питання: Яка інформація є? Яка інформація необхідна? Як і де отримати відсутню інформацію?

Ключові моменти: оцінити доречність і точність інформації; відокремити факти від припущень; визначити дії, необхідні для усунення прогалин; дізнатися про настрої та емоції.

Червоний капелюх: почуття та інтуїція. Учні мають можливість сказати про свої почуття і здогади щодо розв'язуваної проблеми, не вдаючись у пояснення. Червоний капелюх дозволяє учню побачити подію, явище, проблему в яскравих емоційних фарбах. Тим самим створюються умови для фіксації емоцій, завдяки чому вони більше не будуть заважати роботі.

Чорний капелюх: критика. Дозволяє дати волю критичним оцінкам, побоюванням, захищає від нерозважливих і непродуманих дій, вказує на можливі ризики і підводні камені. Чорний капелюх допомагає учню побачити всі негативні сторони події, явища, проблеми, він дозволяє оцінити ризики. Мислення учня в такому капелюсі ґрунтується на логіці відповідності та невідповідності (критичний і об'єктивний аналіз).

Ключові питання: Чи правда це? Спрацює це? У чому недоліки? Що тут неправильно?

Жовтий капелюх: логічний позитив. Капелюх спрямовує учня на пошук позитивних моментів і достоїнств, а також переваг розглянутої ідеї. Жовтий капелюх допомагає розкрити ресурси, позитивні сторони ситуації; побачити «плюси» ситуації, явища, проблеми.

Ключові питання: Чому це варто зробити? Які переваги? Чому це можна зробити? Чому це спрацює?

Зелений капелюх: креативність. Перебуваючи під зеленим капелюхом, учень придумує нові ідеї, модифікує вже існуючі, шукає альтернативи, досліджує можливості. Зелений капелюх актуалізує креативне мислення людини і дозволяє здійснювати нестандартний підхід до вирішення завдання, шукати нові способи і прийоми.

Ключові питання: Які альтернативи?

Синій капелюх: управління процесом, рефлексія. Синій капелюх допомагає учневі знаходити сенс у тому, що він робить, продуктивно управляти процесом мислення, узагальнювати накопичений досвід, вписувати проблему в контекст глобальних подій в економіці, політиці, культурі; філософськи осмислювати події та явища, розуміючи, що одна проблема є проявом загальних механізмів і сил, що діють у Всесвіті. Під синім капелюхом складають програму, роблять висновки.

Ключові питання: Чого ми досягли? Що потрібно зробити далі?

Для кращого запам'ятовування кольорів капелюхів: Червоне і біле (кров на снігу); чорне і жовте (соняшник); синє і зелене (небо над травою)²¹⁹.

Отже, використання методу Е. де Боно сприяє реалізації особистісно-орієнтованого підходу в організації освітнього процесу, в якому учень виступає повноправним партнером в атмосфері співробітництва. Створюється творча атмосфера і сприятливий психологічний клімат, зникає скутість і стриманість у рішеннях учня, з'являється почуття впевненості.

«Шість капелюхів мислення» – це факт, що мозок має можливість мислити у різних напрямках, тобто на шести кольорах – чорний, білий, червоний, жовтий, зелений та синій. Кожен з них відповідають кожен з аспектів поставленої проблеми. Вони не є повністю природними способами мислення та до того ж даний метод може працювати не для кожного, наприклад, через різницю стимулів. Ці капелюхи вказують на складності та шляхи розв'язання питання.

Кожен з кольорів має індивідуальні властивості:

²¹⁹ Павленко, В. В. (2024). Теорія і практика розвитку креативності школярів у системі загальної середньої освіти Польщі (дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01). Житомир.

- *блакитний*: керування – предмет обговорення; мета; загальна картина ситуації;
- *білий*: інформація – обробка фактів;
- *червоний*: емоції – інтуїтивна чи інстинктивна реакція на предмет обговорення;
- *чорний*: проникливість – застосування логіки, щоб віднайти слабку сторону; реалії без прикрас;
- *жовтий*: оптимізм – використання логіки для пошуку переваг та гармонії;
- *зелений*: творчість – провокативні та експериментальні судження; цілковита творчість, відсутність шаблонів.

Після визначення учасників дослідження з кольорами «капельохів» потрібно встановити чіткий план послідовності роботи кольорів та майбутньої передачі наступним досліджуванам. Тактика складається індивідуально до особливостей групи, з якою проводиться методика. Успіх методики залежить від зосередженості усіх учасників на конкретній задачі.

Зазвичай дослідження починають з *білого капелюха* (він займається збором фактів про предмет дослідження). У цей час майже усі капелюхи виконують свої вище зазначені функції окрім червоного, щоб виділити для нього лише 30 секунд на чисто інстинктивну реакцію.

Почати можна і з *блакитного капелюха*, якого на себе «надягає» кожен з учасників, для обговорення теми та мети зустрічі. А потім усі переходять до *червоного* кольору, щоб розповісти про емоційне ставлення кожного до попереднього обговорення. Далі досліджувані переходять до *жовтого*, й пізніше до *зеленого* капелюхів, розглядають усі позитивні сторони та шукають найправильніший для розв'язання проблеми. Після них вступає у силу *білий* капелюх для обробки отриманої інформації, та *чорний* капелюх для виділення усіх вад попередніх варіантів і пошуку доречних та влучних ідей.

Даний метод дозволяє команді більш здружитися та порозумітися між собою. Вчить дивитися на речі критично та перебирати більшість можливих варіантів. Допомагає знайти найефективніші ідеї та розв'язання.

У будь-якому випадку під час спільної мисленевої діяльності іноді вступає в силу природна схильність до «спагетті-мислення» – це процес, у якому одна людина шукає переваги, а інша зважає лише на сухі факти (хороші чи погані). Методика з капелюхами попереджає такі явлення, бо усі учасники процесу мислять лише у одному напрямку. Ключову роль грає лише *блакитний* капелюх, який наглядає та підказує, щоб забезпечити оперативне просування прогресу. Тобто метод капелюхів допомагає краще проєктувати завдяки базуванню на систему творення, протилежну змагальницькій конфронтаційній системі мислення, у якій зазвичай є місце протилежній думці.

Працюючи над методом «Шість капелюхів мислення» Едвард де Боно взяв за основу притчу Про старого майстра. У ній йдеться про чоловіка, що мав з багатств лише кольоровий фетр. З того фетру майстер робив надзвичайні капелюхи й помітив, що кожний з клієнтів набуває певного настрою, відповідно до кольору капелюха. Хтось виходив з його майстерні піднесеним та щасливим, а хтось був переповнений натхненням та ідеями. Та усім було цікаво у чому секрет таких капелюхів.

З часом майстер покинув цей світ. І залишив він по собі, обрізки фетру, пізнаваність, майстерню та шість різнокольорових капелюхів (білий, чорний, червоний, жовтий, зелений і синій) для своїх шістьох синів. Вони були дуже вишуканими та гарними. Спочатку сини чекали на заможного замовника, але він так і не з'явився. Тоді до них прийшло рішення поділити капелюхи між собою. Кожний вибрав того, який припав йому до душі найбільше.

Пройшовши чималий життєвий шлях, сини зібралися в майстерні батька та поділилися кожний своєю історією з братами. Вони були здивовані з того, як капелюхи вплинули на їхню долю. Володар *білого* капелюха став поважним, чітким, послідовним і спокійним. У власника *чорного* капелюха теж все пішло вгору через здатність бачити погані риси людей. Він став гостроязиким та в'їдливым. Третій же син був невиправним оптимістом завдяки *жовтому* капелюху. Чоловік радів сонцю, небу та людям, що були навколо нього. Слухаючи

ці надзвичайні історії один з них постійно то вражено підводився, то розпачливо махав руками, то нервово лишав свій *червоний* капелюх. Усі помітили, яким надзвичайно емоційним він став. Четвертий син був геніальним актором, що між за просто зіграти будь-яку роль.

Потім хазяїн *зеленого* капелюха спокійно розповів братам про те, як став відомим художником, музикантом та поетом, як зустрічався з керівником могутньої країни, як подорожував світом і як давав інтерв'ю популярному журналістові. Юнак мав багато талантів і робив усе нетрадиційно. Останній же зняв свій капелюх та глянув на світ люблячими та розумними очима. Він став учителем.

Тоді брати зрозуміли, який скарб залишив їм батько. Вони зняли свої капелюхи та передали іншим, щоб той ввібрав у себе й інші риси та сповнив майбутній потенціал до максимуму.

З тих пір практика шести капелюхів тільки набуває все більшої популярності серед тих, хто прагне досягти нових можливостей для особистісного розвитку.

Розповідаючи про свій метод Едвард де Боно відзначав, що найкращі рішення народжуються завдяки полеміці, а в ній зазвичай перемагає та думка, яка найуспішніше відстоюється, а не та, що максимально враховує інтереси колективу або можливі плюси. Спираючись на це спостереження автор запропонував новий підхід – паралельне мислення і шість капелюхів як метод його досягнення. Суть полягає в тому, що проблему потрібно обговорювати не в протистоянні аргументів та ідей, а в їх єдності. Тобто вибір кращого не шляхом зіткнення ідей з метою, а їх паралельне мирне співіснування, при якому вони оцінюються послідовно, незалежно один від одного.

Роботу методу можна уявити як живописний малюнок, у якому художник використовує усю гамму кольорів. Так і тут повне бачення ситуації приходить після примірки кожного з шести капелюхів.

Надягнувши білий капелюх досліджуваний зосереджується на наявних у розпорядженні даних. Намагається зрозуміти, якої інформації бракує, де її знайти, як використовувати вже відомі факти і висновки для вирішення проблеми.

Білий капелюх – це ретроспективний метод пізнання, який використовують, щоб виявити причинно-наслідкові зв'язки і закономірності в розвитку явищ.

Його слід надягати, коли потрібно закласти основу дискусії, надавши довідкову інформацію. Також це можливо і в кінці обговорення, щоб підтвердити відповідність пропозицій до раніше наданої інформації. Або для пошуку альтернатив, коли пропозиції суперечать уже наявній інформації.

Білий колір вказує на нейтральність. У ньому потрібно бути об'єктивним і дотримуватися «голих» фактів, наприклад, статистичних даних.

При примірці червоного капелюха людина вмикає інтуїцію та почуття, дослухається до них. Здогадки і відчуття найважливіші, оскільки дозволяють судити про емоційне тло у ставленні до проблеми через людські почуття. При колективному обговоренні важливо зрозуміти думку інших людей, що спонукало їх до такого рішення. Для цього потрібно бути відвертим та чесним, не приховувати справжніх почуттів і переживань.

Інтуїція ґрунтується на досвіді, тому навіть слова «Я відчуваю, що це ризиковано» можуть виявитися корисними. Але інтуїція не завжди точна, ставитися до неї потрібно з обережністю.

Обговорення в червоному капелюсі – це участь кожного члена групи. Жодних пропусків і поблажок. Усі повинні уважно прислухатися до кожного, щоб людина відчула важливість своїх почуттів. Будь-які емоції не повинні сприйматися поблажливо або засуджуватися. У червоному капелюсі все має право чесно висловлювати своє ставлення до теми.

У чорному капелюсі прийде стати песимістом, але зі здоровою критикою. Оцінюються майбутні ризики та основні недоліки, складні й непередбачені ситуації, на них

зосереджена уся увага. Зазвичай цей капелюх пропонується приміряти оптимістам, адже часто саме такі люди схильні недооцінювати передбачувані труднощі.

Чорний капелюх має на увазі передбачливість. Він захищає нас від помилок, які суперечать інтересам (наприклад, від прийняття незаконних, небезпечних або невігідних рішень). Допоможе знайти елементи політики, стратегії, етики та ін., які суперечать один одному. Але не дайте йому зробити вас надмірно обережним.

Жовтий капелюх є протилежністю минулого, його складніше освоїти, оскільки людський розум схильний застерігати нас від небезпеки. Він випромінює оптимізм та позитивний погляд на речі. Виділяє сильні сторони і переваги кожного рішення. Особливо це важливо, якщо всі варіанти здаються досить похмурими. Для цього потрібно навчитися шукати і в непривабливій ідеї свою цінність.

Позитив жовтого капелюха повинен бути логічно обґрунтованим. Прагнення знайти цінність не означає, що потрібно обманювати себе. Він дозволяє висловити свої бачення і мрії, але реальність повинна переважати над фантазією.

Власник зеленого капелюху відповідає за творчий підхід, пошук неординарних рішень та поглядів для вирішення проблеми. Він не оцінює запропоновані раніше рішення, а тільки шукає найкращі будь-які доступні шляхи до остаточного результату (ментальні карти, фокальні об'єкти, асоціації та інші інструменти активізації творчого мислення).

Його використовують і для подолання труднощів, що виникають при обговоренні чорного капелюха. Можливо, чорний допоможе виявити основні небезпеки в новій стратегії, але зелений капелюх дозволить творчим шляхом уникнути небезпек або придумати абсолютно нові ідеї.

Потрібно пам'ятати, що творчість не є прерогативою одного в команді. Кожен може надіти зелений капелюх і проявити себе. Для цього потрібно правильно управляти очікуваннями від своєї групи. Люди добре роблять те, що від них очікують. При правильних умовах, надівши зелений капелюх, все (навіть ті, хто ніколи не вважав себе креативним) почнуть проявляти творчу активність. У міру зростання впевненості буде рости і кількість творчих ідей.

Нарешті синій капелюх розроблює на основі раніше здобутої інформації найефективніше рішення для даної ситуації. Зазвичай це керівник, що ставить цілі на початку та підводить підсумки в кінці. Він керує всім процесом – дає слово кожному, стежить за дотриманням тематики.

У ньому продумується, які капелюхи знадобляться в ході вирішення проблем. Можливо, дискусія зажадає більше червоних і зелених капелюхів або чорних і білих. У будь-якому випадку, це визначається людиною у синьому капелюсі.

Цей капелюх носить координатор, голова або керівник обговорення. Це постійна роль, і лідер групи не повинен знімати капелюха в ході дискусії. При деяких обставинах, коли кожен одягає синій капелюх, пропозиції може внести будь-який бажаючий.

У ході обговорення синій капелюх допомагає підтримувати дисципліну в групі, повідомляє, коли пора міняти капелюхи, і стежить за тим, щоб кожна людина наділа відповідний. У кінці синій капелюх просить озвучити підсумки (висновки, рішення або ін.).

Синій капелюх також позначає подальші дії, які необхідно зробити після дискусії: наступні етапи в проєкті або теми для майбутніх зборів.

Едвард де Боно не залишив без уваги і *переваги* методу «Шість капелюхів мислення». Ось деякі з них:

- зазвичай розумова праця лише пригнічує, а даний метод спроможний захопити навіть грайливу дитину;

- метафора кольорових капелюхів добре запам'ятовується. Їй легко навчитися та просто застосувати;

- метод можна використовувати у різних вікових категоріях;

- час плідної, сконцентрованої, конструктивної та плідної роботи;

- уникнення плутанки через зосередження на одному типі мислення усією командою в один відрізок часу;
- виділення особливої уваги до усіх компонентів роботи – емоції, факти, деструктивні фактори.

За результатами деяких досліджень проходить думка про те, що в різних проявах функціонування мозку (критика, емоції, творчість) його біохімічний баланс розрізняється. Вона підтверджує, що метод шести капелюхів вкрай необхідний. Дану методику навіть можна застосовувати й самостійно для розв'язання будь-яких сумнівних питань.

Також психолог виділив переваги кожного з капелюхів:

1. Перша асоціація з *білим капелюхом* – чистий папір, тобто чиста інформація без зайвих барв. Він потрібен для спрямування уваги на наявну чи відсутню інформацію. Ми оперуємо такими питаннями: «якою інформацією ми володіємо?», «чого не вистачає?», «де знайти потрібну інформацію?».

2. Перша асоціація з *жовтим кольором* – сонце й оптимізм. Саме під цим капелюхом ми звертаємо увагу на усі переваги пропозиції: «які переваги?», «як їх знайти?», «яка вигода?», «де знайти переваги?», «яка цінність?».

3. У житті *чорний капелюх* використовується найчастіше. Відомо, що чорний – колір обережності та нагадує мантію судді. Він підштовхує вчинити щось необачне, говорить про ризики та що може піти не так.

4. *Червоний* же капелюх йде по лінії вогню та тепла. Має чіткий зв'язок з почуттями, інтуїцією й емоціями. Людині підсвідомо щось подобається або навпаки. При використанні червоного кольору є можливість розповісти про свої почуття й інтуїцію без лишніх слів.

5. *Зелений капелюх* – це енергія, творчість та життя. З ними виносяться пропозиції щодо нових ідей та альтернатив. Йде мова про модифікацію й варіанти існуючих ідей, підбір можливостей.

6. При використанні *синього капелюха* розглядається сам процес мислення: «я поведися далі?», «що вже досягнуто?». Він використовується на початку методики для чіткого поставлення ціле та в кінці обговорення, щоб налагодити послідовність застосування капелюхів і підведення підсумків²²⁰.

Кожному капелюху притаманний особистий колір, що вирізняє його серед інших і надає йому характерні тільки йому риси – різниця кольорів робить кожен капелюх по-своєму унікальним, вказує на особливу роль, тип мислення і діяльності.

Капелюхи легко «надіти» та «зняти» – це важливо у ситуаціях, коли людина хоче застосувати всі можливості свого мислення, допомагає отримати певний стан свідомості, щоб мати можливість зосередитися на певних завданнях.

Також капелюхи дають план застосування паралельного мислення і уникнення суперечок, найшвидше та ефективніше прийти до згоди усіх сторін.

Перевага саме капелюхів у тому, що людина підсвідомо "надягає" певний сценарій, за яким рухається її мислення. Тобто, надягаючи чорний капелюх, досліджуваний буде думати лише про мінуси, які він зміг знайти у даній ситуації.

Метод дозволяє розвивати уяву та різностороннє мислення, швидко проаналізувати ситуацію, знайти переваги та недоліки, розробити ефективний план дій та зробити влучні висновки.

Метод «Шість капелюхів мислення» Едварда де Боно тісно пов'язана з креативним мисленням, що надзвичайно важливо під час творчого процесу. Вона допомагає дитині розкрити якомога ширше свій творчий потенціал та доводить, що для цього дитині зовсім не обов'язково мати талант для освоєння нових знань умінь та навичок.

Учні після проведення даного методу зможуть: правильно формулювати власні думки; швидко знаходити нові ідеї для творчості; чітко формулювати мету; самостійно

²²⁰ Власова І.О. "Шість капелюхів мислення – креативний метод створення ідей". URL: <http://viakiev.blogspot.com/2016/01/blog-post.html>

використовувати дану методику для подолання життєвих проблем; розвинути уяву; дивитися на ситуацію з різних точок зору; шукати різні підходи до явищ та проблем; звільнитися від логічного мислення; використовувати інтуїцію; генерувати нові підходи та творчі ідеї; оцінювати доречність та точність інформації.

Застосовуючи шість типів мислення у процесі вирішення завдань можна легко подолати три головні проблеми:

1. **Зайві емоції:** оцінюючи ситуацію з різних сторін, ми приймаємо найкраще рішення, комплексно проаналізувавши проблему у шести незалежних площинах.

2. **Розгубленість:** багаторівневі завдання можуть викликати почуття невпевненості. Паралельне мислення підходить до всього систематично, проаналізувавши факти та оцінивши плюси та мінуси.

3. **Непослідовність:** метод дозволяє структурувати інформацію за окремими ознаками і при цьому залишає місце для проявів творчості²²¹.

Розглянемо як застосовується метод «Шість капелюхів мислення» на уроках мистецтва.

Для початку учні розподіляють поміж собою шість капелюхів: білий, чорний, жовтий, червоний, зелений і синій.

Власник *білого капелюшка* розповідає :

Тема уроку: Сучасні техніки образотворчого мистецтва: малювання серветками.

Мета: навчитися створювати художні композиції за допомогою паперових серветок.

Матеріали: листок А 4, простий олівець, гуаш, мастихін, палітра, пензлики, паперові серветки.

Етапи роботи: спочатку за допомогою мастихіну потрібно накласти потрібні кольори фарби на палітру та перемішати їх для отримання різноманіття відтінків. Зробити попередній підмалювок простим олівцем на лиску. Зім'яти паперову серветку та нанести на неї її у фарбу потрібного кольору. Хаотичними рухами нанести фарбу. Милуватися роботою.

Другий учень надягає *чорний капелюх* та розповідає про проблематику техніки:

- обмеження в матеріалах та техніках;
- незручність роботи з серветками.

Третій стає власником *жовтого капелюха* для опису позитивних сторін:

- техніка спрямована на розвиток уяви;
- можливість відтворити якнайбільше варіантів.

Дитина у *червоному капелюсі* розповідає свої перші враження:

- першим було здивування щодо незвичайності завдання;
- захоплення ідеєю;
- зацікавлення;

Зелений капелюшок розповідає про свої творчі ідеї:

- малюнок морозива;
- сучасні ігрові персонажі.

Нарешті *синій* аналізує роботу та підводить підсумки:

- усі учасники справилися на відмінно;
- було намальовано 5 надзвичайних робіт;
- учні дізналися як формулювати тему та мету уроку, шукати позитивні та негативні сторони, аналізувати, творити.
- навчилися створювати композиції за допомогою фарби та серветок.

Метод шести капелюхів призначений для розв'язання двох основних завдань. Перше – надати можливість віднайти закономірність у мисленні. Не змішувати все в одну групу, а дати вихід емоціям, шукати логічні обґрунтування, спиратися на факти та випускати фантазію, – людина знаходить можливість присвятити себе кожному з цих занять без побоювання переплутати одне з іншим.

У мистецтві це допомагає розкрити для митця найширшу палітру рішень щодо

²²¹ Шість капелюхів мислення. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Шість_Капелюхів_Мислення

кольорової гама, яка пов'язана з його емоціями, або ж самою ідеєю. Зникає необхідність використовувати лише логічне пояснення, оскільки завжди можна показати свої переживання на холсті. При цьому не обтяжувати себе пошуками причини народження своїх почуттів: цим пізніше стане займатися мислення в чорному капелюсі.

Друге – це удосконалення процесу творчості. Якщо в ході дискусії один з присутніх наполегливо намагається все поставити під сумнів, його можна попросити зняти чорний капелюх. Прохання допоможе йому усвідомити наявність в його поведінці прихованого негативізму. Таку людину можна попросити приміряти жовтий капелюх, що має на увазі вимога поставитися до даного питання без упередженості і упереджень.

Метод шести капелюхів пропонує спосіб обміну думками, вільний від агресивної наполегливості, властивої спору. Вона не порушує характерних особливостей людини, цілісності його «Я». Сприймається як гра, дає нам можливість довільно звертатися до того чи іншого конкретного типу мислення, найбільш розумного в даній ситуації. Капелюхи при цьому відіграють роль короткого керівництва до дії²²².

Найчастіше в ході дискусії ми використовуємо тільки один або два капелюхи – незалежно від того, одягаємо їх ми самі або просимо про це свого співрозмовника. Спочатку подібна зміна ролей, безумовно, здається нам незручною і навіть наганою, але згодом все буде відбуватися абсолютно природно, і головне – це піде на користь загальній справі. При цьому цілком очевидно, що запропонований метод зуміє принести найбільшу користь тільки в тому випадку, якщо люди одного кола спілкування дотримуватимуться правил гри. Це особливо важливо для тих, кому доводиться часто брати участь в обговоренні нагальних питань. Але ще більш високих результатів ми зуміємо досягти, коли властиві концепції шести думки-капелюхів поняття і вирази стануть складовою частиною нашої мови.

Визначимо правила виконання вправи Six Thinking Hats

1. Білий капелюх – група ознайомлюється з технологією «Шести капелюхів мислення». Визначення завдань.

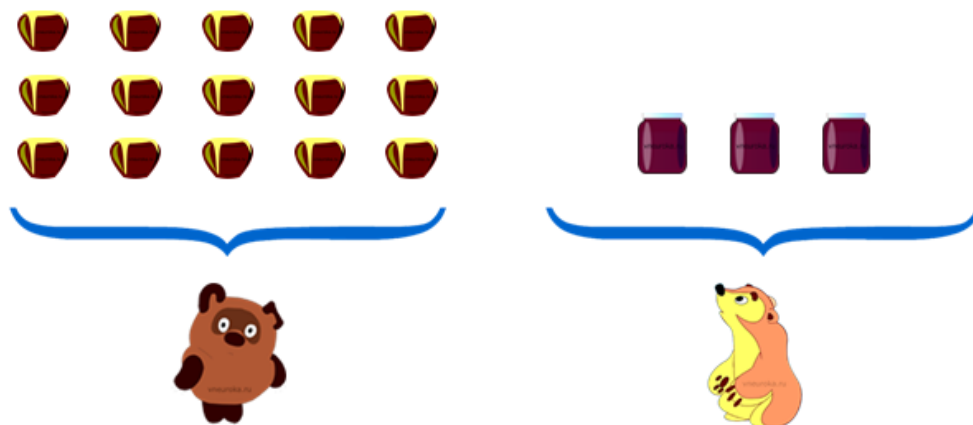
2. Всі учасники одягають капелюхи по черзі і виконують завдання.

3. Послідовність застосування капелюхів може бути різною. Це залежить від конкретної ситуації.

4. Останнім одягають синій капелюх і підводять підсумок виконаного завдання.

Розглянемо приклад методу шести капелюхів у розв'язанні задач.

Тема: «У скільки разів більше чи менше?»

²²² Павленко, В.В., 2016. Метод Едварда де Боно "Шість капелюхів мислення" як засіб розвитку креативного мислення у школярів. *Сучасні тенденції і пріоритети компетентнісного підходу в підготовці майбутніх фахівців дошкільної та початкової освіти* : збірник науково-методичних праць / за заг. редакцією В.Є. Литнєва, Н.Є. Колесник, Т.В. Завязун. Житомир: "Полісся", Ч.1. С. 73-78.

У скільки разів більше горщиків з медом у Пуха? У 2 рази. У 4 рази. У 5 разів. У 12 разів.

Розв'язок задачі:

Одягаємо *білий капелюх* та збираємо інформацію, яка у нас є. А є горщики з медом у Пуха. Необхідно визначити у скільки разів горщиків із медом більше, ніж банок із варенням. Як це зробити?

Одягаємо *чорний капелюх*. Учні розглядають які є недоліки та проблеми у розв'язанні задачі.

Одягаємо *червоний капелюх*. Учні висловлюють свої емоції, припущення з цього питання, чи є у вас пропозиції, як вирішити завдання, що необхідно зробити.

Одягаємо *жовтий капелюх*. Ми бачимо, що у Пуха більше горщиків, ніж у Барсука. Давайте порахуємо скільки горщиків з медом та банок з варенням. Яким правилом можна скористатися, щоб дізнатися у скільки разів горщиків з медом більше, ніж банок з варенням?

Одягаємо *зелений капелюх*. Ми визначили, що горщиків 5 рядів по 3 = 15 і банок 1 ряд по 3 = 3. $15 > 3$ скористаємося правилом: Поділимо більше на менше отримаємо 5. У 5 разів.

Одягаємо *синій капелюх*. Підіб'ємо підсумок: використавши ПРАВИЛО ми з'ясували, що горщиків з медом у 5 разів більше ніж банок з варенням. А банок із варенням у 5 разів менше, ніж горщиків із медом.

ПРАВИЛО: Щоб дізнатися, у скільки разів одне число більше або менше іншого, потрібно більше число розділити на менше.

Отже, метод «Шість капелюхів мислення» спрямований на реалізацію наступних цілей: організація мислення, робота з інформацією, розвиток креативного мислення, звернення до інтуїтивної сфери, генерація креативних ідей, розвиток логічних умінь і навичок²²³.

3.3.2. Теоретичні основи «Scampreg» методики креативності

Креативність стає все актуальнішою не лише для працівників творчих професій, але і для вчителів, адже, щоб забезпечити, на сьогодні, якісне навчання, необхідні креативні технології, форми, методи, прийоми та засоби. Саме тому вчителі зацікавлені розвивати свій власний креативний потенціал, формувати креативне освітнє середовище, а також створювати ефективні креативні команди, які будуть здатні нестандартно, творчо мислити, генерувати нові ідеї. З цією метою вчителям варто застосовувати технології розвитку креативності.

Розвиток креативності стоїть на рівні з провідними тенденціями:

- з грамотністю у цифровій системі;
- адаптуванням до нових умов праці та ін.

Система освіти, орієнтуючись на креативність як ключовий фактор розвитку особистості, здійснює підготовку фахівців до невизначеного й складного типу діяльності, який передбачає використання креативності поряд з аналітичними здібностями. Перед освітою постає завдання, сутність якого – створення педагогічних умов, які б мотивували учнів до генерування й реалізації креативних ідей²²⁴.

²²³ Павленко, В. В. (2024). Теорія і практика розвитку креативності школярів у системі загальної середньої освіти Польщі (дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01). Житомир.

²²⁴ Павленко В. В. *Розвиток креативності молодших школярів*: монографія / за ред. О. Є. Антонової. Житомир: Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2017. 158 с.

Б. Еберле використав ключові запитання А. Осборна та упорядкував їх в акронім SCAMPER – це список запитань, який скеровує рух думок у потрібний напрямок.

SCAMPER (англ. Substitute Combine Adapt Modify Put Eliminate Reverse) – технологія креативності, автором якої є Боб Еберле (1997 рік). Технологія SCAMPER використовується для створення нових продуктів. Техніка полягає в тому, щоб послідовно відповісти на запитання про модифікацію задачі, що розглядається. Тим самим вивчаються різні її аспекти, в тому числі й ті, що наразі мало використовуються і мають в собі потенціал для розвитку або покращення.

СКАМПЕР – це схема постановки запитань, які стимулюють виникнення нових ідей.

SCAMPER – постановка запитань

S–Substitute (замінити);

C–Combine (комбінувати);

A–Adapt (адаптувати);

M–Modify/Magnify (модифікувати);

P–Put to other uses (застосувати для чогось іншого, в іншій галузі);

E–Eliminate (усунути або звести до мінімуму);

R–Rearrange/Reverse (переставити, перевернути, змінити порядок).

Технологія SCAMPER створена з метою допомогти учням усвідомити значущість навчального матеріалу, інтегруючи знання різних галузей в розвивальному середовищі.

Приклади запитань:

– Що ми можемо замінити? (інгредієнти, матеріал, процеси, місце, підхід тощо)

– Що і як можна поєднати?

– Як можна адаптувати старий досвід до нової проблеми?

– Що можна змінити? (колір, час, значення, форму)

– Чи можливо збільшити (розмір, висоту, довжину), перебільшити?

– Чи можливо зменшити?

– Знайти інше використання?

– Що можна скасувати?

– Чи можливо переставити місцями? Помінятися ролями? Стати протилежністю?

Технологія полягає в тому, щоб послідовно відповісти на питання про модифікацію задачі, що розглядається. Тим самим вивчаються різні її аспекти, в тому числі і ті, що наразі мало використовуються і мають в собі потенціал для розвитку.

Сьогодні практичною метою навчання учнів є формування комунікативної компетенції, тобто здатності сприймати ситуації. Навчальна програма ставить досить високі вимоги щодо компетентностей учнів. Оскільки школярі мають демонструвати зразки ефективної мистецької комунікації, необхідно створити сприятливі умови для максимальної активізації мовленнєвої практики та ін.

Для досягнення цієї мети пропонується широко використовувати спонтанні бесіди, рольові ігри, роботу в парах та малих групах тощо. Завдання та вправи мають залучати учнів до застосування мистецтва в умовах, наближених до природного спілкування, тобто потрібно забезпечувати різнобічність інформованості учасників щодо теми розмови або ставити перед учнями проблеми²²⁵.

Згідно з даними новітніх наукових педагогічних досліджень, необхідно активно залучати учнів до процесу навчання, зосереджуючись на завданнях, які потребують для їх виконання здійснення активних практичних дій. Це вимагає від учнів гнучкого оперування змістом, теорією, яку вони мають на меті засвоїти. Учням, яким викладають зміст креативно, засвоюють його успішно. Разом з цим, вони навчаються стратегіям як бачити проблему, правильно визначити її, знаходити вихід з проблемних ситуацій в навчальному заході та поза

---

²²⁵ Павленко В. В. Проблемні ситуації: поняття і типи. *Нові технології навчання: Збірник наукових праць*. Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України, Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. Київ, 2014. Вип. 83. С. 196-202.

ним.

У природних комунікативних ситуаціях людина більше зіштовхується з полілогічною формою спілкування: спілкування з членами родини, однокласниками, друзями, у клубах за інтересами тощо.

Одними з інноваційних технологій сьогодення є технології креативного мислення. Це система технологій, яка створена з метою допомогти учням усвідомити значущість академічного матеріалу, інтегруючи знання різних галузей в освітньому середовищі. Технології креативного мислення є ефективними для формування компетентностей завдяки наступним перевагам:

– застосування креативних технологій створює доброзичливу, сприятливу атмосферу на заняттях, терпиме відношення до інших думок, зростання самооцінки;

– забезпечує навчальний процес природними умовами для розвитку компетентностей (перед учасниками навчального процесу ставиться мета, яку вони досягають різними способами);

– процес навчання є більш мотивованим тому, що спонукає учнів до особистісного розвитку, розширює горизонти бачення проблеми та її розв'язання.

Також навички креативного мислення є значущими в сучасному суспільстві, саме творчо обдаровані особистості змогли внести значний внесок у розвиток суспільства, подарували людству винаходи та бачили вихід із кризових ситуацій. Людина сьогодення – це творча людина, з нестандартним, конструктивним мисленням, яка не боїться діяти і перебудовувати світ навколо себе на краще.

Технологія SCAMPER складається з набору запитань, які стимулюють генерацію нових ідей. Основна ідея методу – все нове є модифікацією того, що вже існує.

Документування оцінених ідей є важливим етапом представлення та оформлення результатів креативних процесів для учнів. Це дає змогу розставити однозначні пріоритети та вибрати найкращі ідеї. Рекомендовано створювати паспорт кожної ідеї, в якому вказувати короткий опис ідеї, корисність і позитивні позиції, ризики і негативні аспекти, основні висновки щодо аналізу, додатки до ідей (рисунок, фото, моделі) тощо.

Таблиця 3.3

Використання методики передбачає такі модифікації

Скорочення	Модифікація	Значення
S	Substitute	Замінити щось, наприклад, компоненти, матеріали, людей
C	Combine	Комбінувати, наприклад, з іншими функціями, приладами
A	Adapt	Додати щось, наприклад, нові елементи, функції
M	Modify	Модифікувати, наприклад, змінити розмір, форму, колір або інший атрибут
P	Put	Застосувати для чогось іншого, в іншій галузі
E	Eliminate	Видалити частини, спростити до головного
R	Reverse	Поміняти місцями, перевернути, знайти застосування у чомусь протилежному

Порівняння критичного та креативного мислення

Критичне мислення	Креативне мислення
аналітичне	генеративне
конвергентне	дивергентне
вертикальне (логічне, прямолінійне)	латеральне (нестандартне, нелінійне)
ймовірність	можливість
сфокусоване	розсіяне
об'єктивне	суб'єктивне
лівостороннє	правостороннє
вербальне	візуальне
лінійне	асоціативне
міркування	новизна
«Так, але»	«Так, і»

Технологія SCAMPER заснована на спостереженні – все нове є модифікація вже існуючого.

Використання методу²²⁶

– Поставити завдання: визначити проблему, яка потребує вирішення, або існуючу ідею, на основі якої необхідно згенерувати нову.

– Поставити запитання за схемою «SCAMPER» для генерації нових ідей.

Substitute (заміщення)

– Як і чим можна замінити складові частини?

– Як і чим можна замінити наявні правила?

– Як і чим можна замінити форму?

– Як і чим можна замінити звук, поверхню, колір?

– Як і чим можна замінити учасників процесу?

– Чи можна замінити назву?

– Чи можна замінити одну частину іншою?

– Чи можна застосувати цю ідею в новому напрямку?

Властивості для асоціацій: змінити місцями, зайняти місце, підмінити, надати форму, відкласти, звільнити.

Combine (комбінування)

– Які частини (матеріали, товари, послуги) можна скомбінувати?

– Чи можна скомбінувати поставлене завдання з чимось іншим?

– Що можна скомбінувати для розширення сфери застосування?

Властивості для асоціацій: об'єднати, співвіднести, зв'язати, перемішати, з'єднати, зібрати воедино, поєднати, змішати.

Adapt (адаптація)

– Чи існують аналоги і на що це може бути схоже?

– Чи зустрічався я вже з чимось подібним?

– Що ще можна зробити у цій ситуації?

– Чим я можу скористатися, щоб розв'язати цю проблему?

– Які ідеї я можу адаптувати під себе?

– Чи може моя концепція бути представлена в іншому контексті?

²²⁶ Павленко, В. В. (2024). Теорія і практика розвитку креативності школярів у системі загальної середньої освіти Польщі (дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01). Житомир, с. 603- 605

Слова для асоціацій: варіювати, трансформувати, переробляти, оцінювати, перевіряти, модернізувати, співвідносити, застосовувати, запозичувати, копіювати, пристосовувати.

Modify (модифікація)

- Що і як можна модифікувати?
- Які ідеї можна розширити і як?
- Як і що можна зробити з більшою ефективністю?
- Чи можна це легко повторити?
- Чи можна надати наявним ідеям і концепціям додаткову цінність?

Слова для асоціацій: зробити ефективніше, збільшити, акцентувати, надати значущість, зробити інтенсивніше, підвищити, поширити, посилити, додати.

Put to other uses (пропозиція іншого застосування)

- Як ще це можна використовувати?
- Чи може це бути застосовано не тільки для того, що планувалося, але й для чогось іншого?
- Як дану ідею може використати дитина або літня людина?
- Чи можна застосувати наявну ідею, модифікувавши її?

Слова для асоціацій: обробляти, оперувати, використовувати переваги, маніпулювати, отримувати користь, розширювати, залучити, робити доступним, робити більш зручним, переставляти.

Eliminate (усунення або зведення до мінімуму)

- Чи можна спростити проблему?
- Що можна видалити з контексту без істотних змін?
- Яка умова не є обов'язковою?
- Чи можна зробити виняток із правил?
- Чи можна і, чи потрібно розділяти проблему на кілька частин?
- Чи можна надати цьому менший обсяг?

Слова для асоціацій: стерти, скоротити, спростити, очистити, ліквідувати, позбутися, викорінити, ігнорувати, скасувати.

Rearrange/Reverse (звернення, зміна порядку)

Слова для асоціацій: видалити, переробити, повернути, перевернути, замінити, поміняти, переставити, реорганізувати, змінити концепцію, поміняти порядок, інвертувати, перервати, перемістити, змінити.

СКАМПЕР

S – Substitute

(Команда запасних гравців: замітники, заступники, ті, хто завжди поруч). Це можуть бути запасні речі, матеріали, люди, ідеї, плани, маршрути, варіанти, претенденти, сценарії. Відповідно до цієї креативної технології, людина повинна починати свою креативну подорож з того, що у неї є завжди кілька запасних варіантів – інакше в дорогу вирушати небезпечно.

C – Combine

(Змішувати, комбінувати, робити мікси, вміти використовувати одне замість іншого). Інтегрувати, поєднувати старе з новим – саме це вимагається від людини, яка креативно мислить на другому етапі роботи над проблемою.

Взяти дві речі і доєднати одну до одної. А потім подивитися, що з цього вийде.

A – Adapt

(Адаптація – це складніший процес, ніж комбінування. Поєднуючи одне з одним, ми змінюємо початкові функції елементів). Ми втручаємося в призначення речей, а не просто «додаємо» одне до одного, а об'єднуємо в тимчасові нестійкі групи.

Адаптація – це коли Ви берете колишню річ і вона перетворюється в маленьку частинку нового предмета, який Ви створили. Наприклад, чому б не використати чотири монетки в якості коліс для автомобіля з пластиліну? Це роблять діти, коли граються вдома з

предметами, будуючи з них різні конструкції. Наприклад, побудувати фортецю не з кубиків, а з книжок.

M – Magnify

Це вміння уявити звичайну річ в більш солідному розмірі. Зробіть маленьку річ набагато більшою за розміром – одна з креативних технологій.

За цим принципом влаштована знаменита інсталяція художниці Йоко Оно «Одіссея таргана» (ви потрапляєте у величезну кімнату, де всі звичайні речі збільшено в розмірах так, що ви уявляєте себе маленькою комахою).

M – Modify

Пограйте з формою, кольором, функціями. Змініть звичні колір розмір, форму і призначення предмета.

Ідеї: пофарбуйте холодильник у чорний колір; зробіть автомобіль не в формі кінного екіпажу, а в формі кулі; зробіть настінний годинник тільки в формі башточки або хатинки.

P – Put to another use

Знайти звичним речам нове застосування.

E – Eliminate

Спростити річ, позбавити її непотрібних «наворотів», скоротити кількість її функцій до базового рівня.

R – Rearrange

Креативність з'являється тоді, коли ми міняємо порядок дій, їх звичну послідовність. Наприклад, спочатку отримати товар, а потім за нього заплатити; спочатку подати солодке, потім – суп; спочатку бути зарахованим до закладу освіти, а потім – скласти іспити.

R – Reverse

Ця технологія важко піддається будь-яким логічним поясненням.

Перекладається вона приблизно так: перевернути все догори дном, вивернути навиворіт, зробити все шкереберть. Приблизно цієї креативної технології дотримувалися будівельники знаменитої будівлі в Парижі – культурного центру імені Жоржа Помпіду. Всі комунікації (каналізаційні труби та ін.) проходять по фасаді будівлі, винесені назовні.

Для того, щоб створити креативний продукт, потрібно бути креативною особистістю і успішно пройти всі етапи створення.

Генерація нових ідей (креативність) – процес досить трудомісткий і виснажливий. Однак креативність піддається розвитку, а в якості тренажера може слугувати Scamper – креативна технологія, яка дозволить удосконалити продукт (або створити абсолютно новий продукт). Слід чітко сформулювати завдання і дотримуватись методики запитань.

Протягом останнього десятиліття штучний інтелект досяг успіхів у обробці даних, однак у здатності генерувати нові ідеї він поступається людині. У сучасному житті часто зустрічаються завдання, для розв'язання яких варто постійно використовувати креативне мислення та фантазію. Так, у школах навчальні завдання розв'язувати без креативу майже неможливо. Розвиток творчого мислення, кругозору та ерудиції стали базовими в закладах загальної середньої освіти.

3.4. Критичне мислення та його розвиток у майбутніх фахівців: сутність та зміст поняття «критичне мислення»

Сьогодні сповнено значною кількістю викликів, які так чи інакше впливають на підготовку майбутніх спеціалістів. Це і постійна загроза життю, здоров'ю та благополуччю, спричинена повномасштабною військовою агресією росії проти України, перебування у стані постійного стресу, невизначеності та необхідності виконувати свої безпосередні обов'язки в умовах нової парадигми відносин між роботодавцем та найманим працівником, не кажучи про численні чинники економічного характеру, які безпосередньо впливають на освітній процес.

**Житомирський державний університет
імені Івана Франка**

**ДІЯЛЬНІСНІ ЗАСАДИ
ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ
КОМПЕТЕНТНИХ ФАХІВЦІВ В
УМОВАХ СУЧАСНИХ
ВИКЛИКІВ**

Монографія

**Житомир
Вид-во ЖДУ ім. І.Франка
2024**

УДК 378.14.032

ББК 74.03

Д 45

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Житомирського державного університету імені Івана Франка
(протокол № 8 від 26.04.2024)*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Жуховські І., професор, ректор Міжнародної Академії прикладних наук у Ломжі, Республіка Польща;

Заблюцька О.С., доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри "Технології медичної діагностики та лікування. Громадське здоров'я" Житомирського медичного інституту Житомирської обласної ради;

Пастовенський О.В., доктор педагогічних наук, завідувач кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін КЗ "Житомирський ОШПО" ЖОР.

Д 45 Діяльнісні засади підготовки майбутніх компетентних фахівців в умовах сучасних викликів: монографія / За ред. О.А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2024. 366 с.

ISBN

У колективній монографії українсько-польських дослідників представлено діяльнісні засади підготовки майбутніх компетентних фахівців в умовах сучасних викликів. Проаналізовано особливості професійної підготовки викладачів закладів вищої та передвищої, післядипломної освіти. Здійснено термінологічний аналіз базових категорій у різних сферах дослідження. Вивчено проблему творчого мислення особистості та технології її розвитку в освітньому процесі. Розроблено та впроваджено у навчальну діяльність практико орієнтовані підходи і методи, педагогічні умови професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи. Розглянуто необхідність безперервного професійного розвитку суб'єктів освіти. Проаналізовано процес формування графічної компетентності та проблему гейміфікації майбутніх фахівців у контексті діяльнісного підходу. Досліджено соціально-психологічні аспекти розвитку здоров'я і професіоналізму суб'єктів освіти у практичній діяльності.

Монографію адресовано широкому загалу освітян, науковцям, викладачам, аспірантам, студентам закладів вищої освіти.

УДК 378.14.032

ББК 7 03

ISBN

© Колектив авторів, 2024

© ЖДУ ім. І.Франка, 2024

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	6
ЧАСТИНА I. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ КОМПЕТЕНТНИХ ФАХІВЦІВ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ	9
РОЗДІЛ 1. Науково-дослідна діяльність у закладі вищої освіти у сфері професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів	9
1.1. Актуальність проблеми дослідження.....	9
1.2. Термінологічний аналіз базової категорії «дослідницька діяльність».....	13
1.3. Основні напрями діяльності Житомирської науково-педагогічної школи.	15
1.4. Упровадження сучасних наукових підходів у діяльності Житомирської науково-педагогічної школи.....	20
1.5. Реалізація технології діяльнісного підходу у науково-дослідній діяльності викладача вищої школи.....	22
РОЗДІЛ 2. Суб'єктно-діяльнісний підхід до обґрунтування термінології професійно-педагогічної підготовки майбутніх офіцерів – фахівців фізичного виховання та спорту Збройних сил України як офіцерів і педагогів	31
2.1. Актуальність проблеми професійно-педагогічна підготовка майбутніх офіцерів – фахівців фізичного виховання та спорту військовослужбовців у Збройних сил України.....	31
2.2. Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми – термінологічне обґрунтування професійно-педагогічної підготовки майбутніх офіцерів – фахівців фізичного виховання та спорту військовослужбовців у Збройних силах України в системі вищої військової освіти.....	32
2.3. Термінологічне обґрунтування професійно-педагогічної підготовки майбутніх офіцерів – фахівців фізичного виховання та спорту ЗС України в системі вищої військової освіти згідно з вимогами суб'єктно-діяльнісного методологічного підходу до підготовки.....	34
2.4. Інтегрований результат професійно-педагогічної підготовки майбутніх офіцерів – організаторів фізичної підготовки та спорту військовослужбовців у системі вищої військової освіти.....	49
2.5. Професійно-педагогічна компетентність офіцерів – фахівців фізичного виховання та спорту військовослужбовців.....	51
РОЗДІЛ 3. Ментальна та практична діяльність педагога з розвитку творчого мислення особистості	53
3.1. Креативність особистості та її розвиток як наукова проблема.....	53
3.2. Технології розвитку креативності у роботі вчителя.....	67
3.3. Розвиток креативності учнів на уроках мистецтва.....	81
3.3.1. Особливості використання технології «Шість капелюхів мислення».....	91
3.3.2. Теоретичні основи «Scamper» методики креативності.....	101
3.4. Критичне мислення та його розвиток у майбутніх фахівців: сутність та зміст поняття «критичне мислення».....	106
3.5. Механізми функціонування критичного мислення.....	112
3.6. Реалізація діяльнісного підходу у розвитку критичного мислення студентів.....	114

РОЗДІЛ 4. Теоретичні і практичні засади проблеми професійного іміджу педагогічних працівників закладів фахової передвищої освіти	121
4.1. Актуальність та доцільність дослідження.....	121
4.2. Історико-педагогічний аналіз проблеми професійного іміджу педагогічних працівників.....	122
4.3. Категоріальний аналіз базових понять дослідження.....	124
4.4. Результати констатувального етапу експерименту.....	128
4.5. Розробка моделі професійного іміджу педагогічних працівників закладів фахової передвищої освіти.....	132
4.6. Прогностичне обґрунтування використання результатів дослідження.....	134
ЧАСТИНА II. ДІЯЛЬНІСНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ У КОНТЕКСТІ ЦИФРОВІЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ	145
РОЗДІЛ 5. Практико орієнтовані підходи і методи професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи	145
5.1. Підходи до професійної підготовки майбутнього вчителя в контексті вимог нормативних документів і завдань професійної діяльності.....	145
5.2. Реалізація принципів діяльнісного підходу в навчальній і навчально-професійній діяльності.....	150
5.2.1. Активні форми і методи навчання майбутніх учителів.....	150
5.2.3. Практика як активна форма навчально-професійної підготовки майбутніх учителів.....	157
РОЗДІЛ 6. Педагогічні умови формування компетентності педагогічного партнерства у майбутніх учителів початкової школи	165
6.1. Мета та завдання підготовки майбутніх учителів початкової школи до взаємодії з учасниками освітнього процесу на засадах Нової української школи.....	165
6.2. Створення комфортного освітнього середовища початкової школи.....	174
6.3. Організація ефективного педагогічного партнерства вчителя з батьками в умовах змішаної форми навчання.....	182
РОЗДІЛ 7. Підвищення кваліфікації як складова безперервного професійного розвитку учасників освітнього процесу закладів вищої освіти	188
7.1. Організація післядипломного освітнього процесу з підвищення кваліфікації спеціалістів медсестринства.....	188
7.2. Обґрунтування потреби підвищення кваліфікації спеціалістів медсестринства через післядипломну освіту.....	194
7.3. Змістове наповнення навчальних програм циклів спеціалізації та тематичного вдосконалення спеціалістів медсестринства.....	195
7.4. Узагальнений аналіз словесних і практичних методів навчання для спеціалістів медсестринства як слухачів і працівників закладів охорони здоров'я.....	200
7.5. Підвищення кваліфікації (стажування) науково-педагогічних і педагогічних працівників закладів медичної освіти як передумова розвитку професійної майстерності спеціалістів медсестринства.....	201
РОЗДІЛ 8. Формування графічної компетентності майбутніх фахівців у процесі вивчення інженерної та комп'ютерної графіки: діяльнісний підхід	208

8.1. Актуальність формування графічної компетентності сучасного фахівця	208
8.2. Змістова структура графічної компетентності майбутнього фахівця	211
8.3. форми, методи і засоби формування графічної компетентності в процесі вивчення графічних дисциплін	216
8.4. Досвід реалізації діяльнісного підходу при викладанні дисципліни «Інженерна та комп'ютерна графіка» (на прикладі підготовки фахівців з інформаційних технологій та комп'ютерних наук)	222
РОЗДІЛ 9. Гейміфікація як засіб мотивації освітнього процесу	229
9.1. Гейміфікація освітнього процесу як педагогічна проблема	229
9.2. Гейміфікація у роботі вчителя інформатики	238
9.3. Підготовка майбутнього вчителя інформатики до гейміфікації освітнього процесу	247
ЧАСТИНА III. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ЗДОРОВ'Я І ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ СУБ'ЄКТІВ ОСВІТИ	
РОЗДІЛ 10. Розвивальні ресурси позитивної поведінки, успіху, творчості і здоров'я учасників освітнього процесу	259
10.1. Духовно-креативний аспект розвитку людини	259
10.2. Психолого-педагогічні й психотерапевтичні методи гармонізації людини та розвиток здатності протидіяти маніпуляціям	266
10.3. Методи кристалізації позитивно-гармонізуючої поведінки учасників освітнього процесу	269
10.4. Головні чинники здоров'я людини	281
РОЗДІЛ 11. Розвиток соціальних компетентностей майбутніх фахівців у процесі управління конфліктними ситуаціями у професійній сфері	291
11.1. Сучасні наукові погляди на прояви соціальних компетентностей фахівця	293
11.2. Взаємозв'язок самореалізації особистості та розвитку соціальних компетентностей фахівців	294
11.3. Соціальні конфлікти у світлі психологічних теорій та сучасних досліджень	298
11.4. Діагностика типових стилів поведінки у конфліктних ситуаціях серед фахівців різних вікових категорій	308
11.5. Особливості розвитку соціальних компетентностей у студентів у межах педагогічної діяльності	318
11.6. Розв'язання спірних проблем методами «Без поразок» Томаса Гордона	325
РОЗДІЛ 12. Феномен професійного вигорання в контексті сучасних викликів медсестринства	332
12.1. Теорія синдрому емоційного вигорання – чим він небезпечний	333
12.2. Наслідки професійного вигорання	345
12.3. Профілактика та попередження професійного вигорання серед медсестринського персоналу	350
12.4. Очікування пацієнтів та громади від медсестринського персоналу	351
12.5. Правові умови явища професійного вигорання в Польщі	351
ВИСНОВКИ	357
ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ	364

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

Дубасенюк Олександра Антонівна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри професійно-педагогічної, спеціальної освіти, андрагогіки та управління Навчально-наукового інституту педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка. **Вступ. Висновки. Розділ 1, (редактор).**

Антонова Олена Євгеніївна, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри професійно-педагогічної, спеціальної освіти, андрагогіки та управління Навчально-наукового інституту педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка. **Розділ 3. Параграф 3.1.**

Вознюк Олександр Васильович, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри англійської мови з методиками викладання у дошкільній та початковій освіті Навчально-наукового інституту педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка. **Розділ 10.**

Ковальчук Валентина Антонівна, доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри професійно-педагогічної, спеціальної освіти, андрагогіки та управління Житомирського державного університету імені Івана Франка. **Розділ 6.**

Мірошніченко Олена Анатоліївна, доктор психологічних наук, доцент, доцент кафедри професійно-педагогічної, спеціальної освіти, андрагогіки та управління Житомирського державного університету імені Івана Франка. **Розділ 11. Параграфи 11.4, 11.5, 11.6.**

Мирончук Наталія Миколаївна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри професійно-педагогічної, спеціальної освіти, андрагогіки та управління Навчально-наукового інституту педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка. **Розділ 5.**

Мочедловська Аліцья, доктор наук про здоров'я, Міжнародна Академія Прикладних Наук в Ломжі, Республіка Польща. **Розділ 12.**

Павленко Віта Віталіївна, доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри професійно-педагогічної, спеціальної освіти, андрагогіки та управління Навчально-наукового інституту педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка. **Розділ 3. Параграф 3.2.**

Сидорчук Нінель Герандівна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри професійно-педагогічної, спеціальної освіти, андрагогіки та управління Навчально-наукового інституту педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка. **Розділ 4.**

Ягунов Василь Васильович, доктор педагогічних наук, професор, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії наукового супроводження розроблення нормативів і стандартів з фізичної підготовки і спорту науково-дослідного центру проблем фізичного виховання, спеціальної фізичної підготовки і спорту, Національний університет оборони України. **Розділ 2.**

Антонов Олексій Володимирович, кандидат філологічних наук, докторант, доцент кафедри іноземних мов і новітніх технологій навчання Навчально-наукового інституту іноземної філології Житомирського державного університету імені Івана Франка. **Розділ 3. Параграфи 3.4., 3.5., 3.6.**

Бахмутова Лариса Миколаївна, доктор філософії у галузі психології, провідний науковий співробітник лабораторії вікової психофізіології Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. **Розділ 11. Параграфи 11.1., 11.2., 11.3.**

Горбець Сергій Миколайович, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри кафедри комп'ютерних наук та інформаційних технологій фізико-математичного факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка. **Розділ 8.**

Шарлович Зоя, кандидат педагогічних наук, ад'юнкт Міжнародної Академії прикладних наук в Ломжі, Республіка Польща. **Розділ 7.**

Шубіна Олена Павлівна, доктор філософії у галузі освіти, заступник директора з навчально-виховної роботи Житомирського міського центру науково-технічної творчості учнівської молоді. **Розділ 3. Параграф 3.3.**

Антонов Євгеній Володимирович, асистент кафедри комп'ютерних наук та інформаційних технологій фізико-математичного факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка, здобувач третього(освітньо-наукового) рівня вищої освіти. **Розділ 9.**